

Людмила
СТУДЬОНОВА

СЗБ (АНКР) 6/
9(02)
0 88

Долі,
ОБПАЛЕНІ
ІЙНОЮ

- 2 0 0 9 -

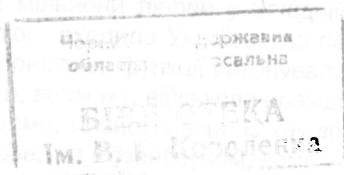
**Поверніть книгу не пізніше
зазначеного терміну**

МПП. Зак. 43 - 4000 тис.

Людмила Студьонова

ДОЛІ, ОБПАЛЕНІ ВІЙНОЮ

1006441

Ніжин

“Видавництво “Аспект-Поліграф”

2005

ББК 63.3(0)62

С88

Студьонова Л.В.

С88 Доли, обпалені війною: Докум. оповідь. – Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2005. – 168 с.

ISBN 966-340-079-x

Книга написана на документальній основі про Чернігівський район у роки Великої Вітчизняної війни. Вперше публікуються свідчення очевидців про спалені села, нагородні листи на Героїв Радянського Союзу – уродженців Чернігівського району тощо.

Видання розраховано на масового читача.

ББК 63.3(0)62

ISBN 966-340-079-x

© Л.В. Студьонова, 2005

ДУМКИ ВГОЛОС

У студентському віці я наївно, через доступні літературні джерела, намагалася зрозуміти: чому на землі Бетховена і Баха, Моцарта і Гете, Гейне і Шіллера, Ейнштейна і Фейхтвангера, нарешті Маркса, Енгельса і Тельмана народився режим Гітлера? Статті лідера німецьких комуністів відкрили мені наступне: Версальський договір 1918 року кинув країну Ернста Тельмана у прірву економічного хаосу, інфляції, безробіття, суїциду. Гітлер, якого, за висловом великого англійця Уїнстона Черчилля, до влади привела демократія, дав німцям роботу, хліб з маслом, гарні заробітки, а головне – переконав своїх співвітчизників у тому, що вони є представниками арійської раси, обраної Богом раси, на долю якої покладено керівництво всіма народами світу, які обрали не ті цінності. Гітлер та його оточення використовували ідеологічні, астрологічні, політичні методи задля того, щоб німці повірили своєму вождеві. Свою партію він оголосив націонал-соціалістською, що викликало довіру до Гітлера з боку численних комуністів Німеччини. Ернст Тельман з гіркотою писав про те, як комуністи приносили йому свої членські квитки, а через деякий час вступали до лав націонал-соціалістської партії.

Поступово Німеччина перетворювалась на країну, де панувала відкрита терористична диктатура, головними рисами якої стали шовінізм, войовничий антикомунізм, мілітаризм, підготовка до агресії, соціальна демагогія, ліквідація робітничого і профспілкового руху, реформістських партій.

Фашистський апарат насильства складався з СС, СД, гестапо, дивізії “Мертва голова”, ейнзацгруп, зондеркоманд та інших каральних органів. Вони знищили мільйони людей у Західній Європі та Радянському Союзі, до складу якого входила Україна, що постраждала однією з перших. Карально-терористичні функції виконували й інші інституції: нацистська партія (НСДАП), вермахт, військова розвідка (Абвер), сама держава з юстицією, в’язницями, гільйотинами, із так званим східним міністерством на чолі із Альфредом Розенбергом, комітетом з використання робочої сили Заукеля, чиновницькі апарати при гауляйтерах, намісниках, генерал-губернаторах тощо.

Таким став Третій рейх Гітлера, названий істориками імперією смерті – фашистським бюрократичним утворенням. Гигантська машина вбила мільйони людей, розвивала нечуваний геноцид. Концтабори стали

“фабриками смерті”, а так звані “робітничі табори” – конвеєрами для масового знищення людей. Проте все, що залишалося від мертвих, йшло на користь великої Німеччини.

Відомі російські дослідники Д. Мельников і Л. Чорна в книзі *“Империя смерти”* (М., 1987) писали: *“Респектабельные фирмы поставляли печи для крематориев и газ для душегубок, имперский банк Германии хранил золотые коронки и корпуса от золотых наручных часов убитых, а крупнейшие германские фирмы получали фактически бесплатно рабов от Гиммлера. И все это организовывали не златокудрые красотки, а чиновники в черных мундирах и господа в штатском – представители германских монополий”* (С. 6).

Таким чином, карально-терористичний апарат був складовою частиною німецького фашизму.

А що ж тим часом відбувалося в Радянському Союзі? Коли 1933 року Гітлер прийшов до влади, Сталін продовжував зміцнювати свої позиції генсека. Боротьба із Троцьким та його прихильниками завершилася перемогою Вождя. Репресивні заходи, проведені Сталіним, сприяли створенню колгоспного ладу, проведенню індустріалізації країни. Вождь розпочав курс на мілітаризацію. Адже він повинен був виконати наказ керманича революції Леніна – здійснити світову революцію, експортувати ідеї та дії Великого Жовтня в інші європейські країни. Інакше кажучи – силою ошчасливити мільйони людей.

На думку Едварда Радзинського, автора історичного дослідження *“Сталин”* (М., 2004), СРСР і Німеччину почали єднати економічні та військові інтереси. І з цим важко не погодитись. Адже в Росії виникли таємні філіали німецьких військових заводів, на яких створювалась німецька хімічна зброя. Відкривались танкові та льотні школи. Тому що за Версальським договором німці не мали права робити це на своїй Батьківщині. *“Обе стороны, – пише Радзинський, – преследовали свои цели: немцы – сохранить свою армию (рейхсвер), большевики – при помощи рейхсвера создать армию, которая в дальнейшем должна будет уничтожить... германский и прочий империализм. В кругу военачальников Тухачевский не раз славил рейхсвер – учителя Красной Армии, который дал ей первые навыки в передовой технологии вооружений”* (С. 383).

Інші дослідники стверджують, що німецькі правоохоронці проходили стажування в радянських органах НКВС. Адже чекісти ще у 1919 році відкрили перші концтабори для антирадянських елементів.

Американський дослідник біографії Сталіна Роберт Сервіс стверджує сьогодні, що його герой значно розширив мережу трудових таборів, а у 1937–1938 роках влаштував те, що увійшло в історію як “Великий

терор” – кампанію, під час якої влада заарештувала, закатувала і розстріляла мільйони ні в чому не винних радянських громадян. Так було під час і по закінченні війни.

Отже, режими Гітлера і Сталіна мали дзеркальну схожість. З приводу цієї тези Віктор Суворов, автор книг “Ледокол” та “День “М” про Велику Вітчизняну війну, в бесіді з кореспондентом київської газети “Бульвар”, вміщеної у №2 за 2005 рік, висловився так: *“Гітлер і Сталін похожі друг на друга, як два тяжельх яловых сапога. США і Великобританія воевали против Гітлера в союзе со Сталіным. И оправдывали свое поведение тем, что Гітлер – злодей, а Сталін – глупенький, наивный дурачок. Я показал, что Сталін виновен в развязывании Второй мировой войны никак не меньше Гітлера. Моя мысль проста: если Гітлер – людоед, то из этого вовсе не следует, что Сталін вегетарианец. Получается, что западные демократии помогли людоеду Сталіну не только выжить, но и захватить пол-Европы. Западным политикам, идеологам, историкам такая версия очень не нравится”*.

Отже, 22 червня 1941 року Гітлер розпочав війну проти Радянського Союзу, нехтуючи підписаним договором про ненапад. Такий хід подій відчував український письменник на еміграції і один з колишніх лідерів Центральної Ради Володимир Кирилович Винниченко. Він опублікував у французькій пресі відкритий лист Сталіну, в якому зазначав, що підписаний Акт не віддалив, а навпаки наблизив війну між Німеччиною і Радянським Союзом. І найважчий удар впаде на голови українців. Однак у перші години окупації вони зустрічатимуть німців хлібом-сіллю як визволителів від сталінського режиму, який знищив тисячі так званих куркулів, а з голоду померли – мільйони. У радянських концтаборах щоденно гинуть десятки українців. Проте український народ повстане проти своїх гнобителів. Слова Винниченка виявилися пророчими.

Організація українських націоналістів під проводом Степана Бандери вітала вступ німецьких військ на територію України. Оунівці сподівались, що Гітлер зрозуміє прагнення українців до створення власної незалежної і самостійної України. Адже він сам такою державою зробив Німеччину, яка у 1918 році пережила ганьбу та приниження. Тому, виступаючи на радіо у польському місті Кракові 30 червня 1941 року, Степан Бандера радісно сповістив українцям про початок нової вільної епохи і оголосив склад уряду на чолі із Стецьком. А на початку липня всі були заарештовані “визволителями”. Лідер ОУН із соратниками потрапив до фашистського концтабору Заксенхаузен. Тут знайшли смерть два його брати.

За три осінні місяці 1941 року стало зрозумілим, що ніколи Україні не набути статусу незалежності. Німецькі окупанти нищили українські міста і села, вбивали, катували і палили живцем місцеве населення.

До гітлерівського рейху вивозилися корисні копалини, сировина, домашня худоба, пшениця, культурні цінності, дешева рабська робоча сила. Учасників руху опору німецькі спецслужби поділили на радянських партизанів і бандерівців. Останні оголосили боротьбу проти Гітлера і Сталіна. У жовтні 1942 року було створено Українську Повстанську Армію – ОУН-УПА. Підрозділи командира Енея діяли і на території Чернігівщини. Але це вже сталося навесні 1943 року.

А тоді, влітку 1941 року, німці не лише переможно наступали. Їх також брали у полон. За свідченням великого кінорежисера і письменника Олександра Довженка, *“полонених німців били жінки, і наші конвоїри нічого не могли вдіяти. Спроба захистити ні до чого не привела. Жінки були злі і страшні. Це була сама ненависть”*.

Хоча спочатку був вичікувальний настрій, який змінився у селян на ненависть до німців. Жінки-солдатки кожного дня, сподіваючись знайти своїх рідних чоловіків, бігали до оточених дротом територій, де під відкритим небом перебували тисячі радянських військовополонених. Вони бачили їхнє нелюдське життя. У *“Щоденнику”* Олександра Довженка вражають ось ці страшні по своїй суті слова: *“У яму їм кидають дохлу коняку. Вони розривають її на шматки”*.

А на вулицях міст – шибениці, де по кілька днів гойдаються мертві люди. Німці не дозволяють влаштувати поховання. *“Повішені, – записує Довженко, – падають з петель і розбиваються, як мармурові статуї”*.

Так в Україні запанував новий німецький порядок. Прийшов він і на стародавню Чернігово-Сіверську землю. Дозволю собі ще раз послатися на Довженків *“Щоденник”*: *“У Чернігові божевільні на вулиці під час обстрілу – і регочуть. Один грає на роялі на пожаращі. Розлетівся будинок. Чудом лишився рояль. Сидить божевільний і грає щось веселе: “І шумить, і гуде, дрібен дощик іде”, – приспіває і регоче”*. А дехто, за словами митця, перетворився на людей із опоганими і спустошеними душами.

Уявіть собі село на сім будинків. Три з них спалили німці. Розстріляли родини, які тут жили. Відібрали домашню худобу, речі і харчі в інших селян. А город одного хлопця (назвемо його Уласом) понівечив німецький танк. Він, як міг, відновлював своє овочеве господарство. До серпня сорок першого ніхто сторонній на селі не перебував. Із сусідніх поселень залишилося двоє, і то – без людей. Улас та його сусіди вважали, що війна закінчилася, а СРСР став німецькою колонією. Несподівано набігли німці, відібрали харчі та забралися геть. А взимку прийшли партизани. У будинку Уласа зробили схованку зброї та теплого одягу.

Хтось доніс про це німцям. Уласа до крові побили і відвезли до командатури. Його мати залишилась сама. Через тиждень хлопець пришкандибав додому. Розповів, що німці пожаліли її сина, бо він нічого від них не приховував. Аж тут на порозі партизани. Вони не зрозуміли Уласа

і підпалили його хату. Мати миттєво померла на руках сина від серцевого нападу. Поховав він її і подався до райцентру, щоб записатися до української поліції. Служив до визволення краю у 1943 році. Уласа заарештували. На слідстві з'ясувалося, що він був не простим поліцаєм, а партизанським розвідником. Але достовірних документів слідчі не знайшли, і парубка засудили на десять років.

Проте за два роки Улас опинився на свободі. Повернувся до рідного села. Незабаром одружився. Сподівався на реабілітацію. У 1999 році отримав Улас повідомлення з Москви від Міністерства оборони. Його просили приїхати для оформлення документів. Улас розірвав цей папір і нікуди не поїхав. Що на нього вплинуло, невідомо. У 2000 році вночі в будинку колишнього поліцає, а може партизанського розвідника сталася пожежа. Разом з дружиною Улас загинув у страшному полум'ї. На жаль, таких доль було безліч.

З тих пір збігло понад 60 років. Виросло не одне покоління чернігівців. На жаль, декотрі з них мало що знають про 1941–1945 роки. Хоча війна нагадує про себе хворобами фронтовиків, фотокартками у сімейних альбомах, обелісками на сільських і міських цвинтарях, суперечливими дослідженнями істориків.

Напередодні 60-річчя Перемоги над гітлерівським фашизмом німецький парламент заявив, що Друга світова війна не завершена, бо відсутні переможці. Акт про капітуляцію, підписаний гітлерівським генералом Кейтелем і союзниками 8 травня 1945 року, не є для нинішніх німецьких політиків фактом завершення Другої світової війни, в якій перемогли Радянський Союз і країни антигітлерівської коаліції.

Не вважають своїм святом день 9 травня і Прибалтійські країни. Так, президент Латвії Вайра Віке-Фрейберги сказала журналістам, що для країн Балтії завершення Другої світової війни означає *“не лише розгром фашизму, але й втрату незалежності”*. Та швидко відмовилася від цих слів.

До неї приєднався глава Міністерства закордонних справ Литви Антанас Валеніс. Він наголосив, що перемога Радянської Армії над гітлерівською Німеччиною стала початком окупації країни, яка тривала до 1990 року.

Естонські урядові кола вважають, що Росія не має бажання визнати події 1940 і 1944 років окупацією Естонії. Дозволю собі маленькій відступ, спогади дитинства. Сім післявоєнних років мій батько, офіцер-прикордонник, служив у цій країні. Для нашої родини виділили квартиру у двоповерховому дерев'яному будинку естонської домовласниці. Стояв він у передмісті Таллінна із звучною назвою – Нимме. Це був чудовий мальовничий куточок серед соснових дерев і стародавнього озера. Господарка займала дві маленькі кімнати на першому поверсі. Жила самотньо. Її діти

виїхали разом із німцями. Нашими сусідами були батькові однополчани (кухня загального користування) і молода естонка з хлопчиком, чоловік якої також відійшов з німцями. Становище таке саме, як і на Західній Україні: лісові брати, вбивство радянських офіцерів, знищення естонських сімей, котрі співпрацювали з новою владою. І в той же час – коректність у стосунках із дружинами і дітьми тих самих радянських офіцерів у школах, лікарнях, магазинах. І терпляче очікування американських кораблів, які повинні принести Естонії справжню волю і свободу.

Так, країни Балтії до цих пір не забувають, як Сталін із Гітлером поділили між собою Європу, як сталінський режим шматував їхню землю. Ці слова Олександр Довженко записав не з приводу Естонії, Литви і Латвії. Проте вони найкращим чином пояснюють те, що тоді відбувалося у цих країнах. Цитую: *“Вся наша нечулість, боягузництво наше, зрадництво і пілатство, і грубість, і дурість під час всієї історії возз’єднання Східної і Західної України є, по суті кажучи, цілковитим звинувачувальним актом, є чимось, чого історія не повинна нам простити, є чимось, за що людство повинно нас презирати, якщо б воно, людство, думало про нас”*.

Отже, ми до деякої міри зрозуміли естонців, литовців і латвійців. Надіємось, що і вони, у свою чергу, віддадуть належне мільйонам радянських воїнів, які загинули у боротьбі із гітлерівським фашизмом по всій Європі. Більшість з них сподівалась, що після Перемоги і Сталін стане іншим. На це чекали мільйони радянських людей і тисячі українських та російських емігрантів, учасників європейського руху Опору. Проте цього не сталося.

Все минеться, але залишиться пам’ять про тих, хто відстояв свободу і незалежність нашої країни у страшному двобою з ворогом, якого не знало людство.

Я намагалася відтворити лише деякі сторінки героїчного життя покоління наших батьків на прикладі Чернігівського району. Одні з них уславили свої імена на фронтах Великої Вітчизняної, у боях на територіях європейських країн. Інші, перебуваючи під окупантами, поводитись гідно і мужньо. На їх долю випали катування, спалення живцем, зрада близьких друзів, героїчні вчинки у лавах партизанів і підпільників.

У книзі відсутній художній вимисел. Основою її стали опубліковані документи і матеріали, довідки, складені у сільських радах, свідчення очевидців, які записав 1987–1988 рр. чернігівський краєзнавець, колишній оточенець Микола Олександрович Домницький. Бесіди із свідками складають п’ятнадцять учнівських зошитів. Старенький пішки обійшов села, що розкинулись навколо Чернігова. Зустрівся з мешканцями, які розповіли Миколі Олександровичу дивовижні історії, а він їх ретельно записав із своїми короткими коментарями. З цих розповідей постає картина

лихоліття часів німецько-фашистської окупації, коли все перекинулося з ніг на голову. Людські відносини різко змінилися. Страх, зневага, підлість, жаль, взаємодопомога, вірність, зрада, самопожертва, героїчні вчинки йшли по життю поруч.

А у лавах діючої армії уродженці Чернігівського району здійснювали подвиги в ім'я Перемоги, в ім'я своїх дітей, дружин, батьків, в ім'я прийдешніх поколінь. Країна відзначила більшість з них орденами і медалями, Золотими Зірками Героя – інколи, на жаль, посмертно. За визволення населених пунктів району від фашистського наброду віддали життя уродженці інших регіонів Радянського Союзу. Вони навечно у пам'яті народній. Імена загиблих вирізьблені на численних пам'ятниках та обелісках.

Не можна забути тих фронтовиків, хто своєю працею віродив із попелу села Чернігівського району. Серед них є Герої Радянського Союзу, для яких після війни стала рідною ця багатостраждальна земля.

Кожному з них, і мертвим, і живим, і не народженим дітлахам присвячую цю книгу, шанобливо схиляючи перед ними голову.

ВОРОЖА НАВАЛА

27 червня 1941 року Чернігів пережив перші німецькі бомбардування. На початку липня організовано евакуацію людей, промислових підприємств, культурних цінностей. Тоді ж було створено Чернігівський підпільний обком компартії України. Першим секретарем і начальником штабу партизанського руху обрано сорокарічного Олексія Федоровича Федорова. Другим секретарем став Микола Микитович Попудренко, якому було тридцять чотири роки. Він же – перший заступник начштабу та організатор підпілля в області.

Підпільні міськкоми партії мали працювати у Чернігові, Ніжині і Прилуках. Створено також 39 підпільних райкомів партії і 65 первинних партійних організацій і груп для роботи у тилу ворога. Організація партійного підпілля відбувалась за законами мирного часу. Бо керівники не мали конспіративного досвіду.

6 липня 1941 року члени підпільного обкому проводжали у далекий тил свої сім'ї. Другу половину липня і увесь серпень партійці готувалися до нелегального життя у тилу ворога.

Наприкінці серпня німці захопили Гомель і стрімко йшли на Чернігів. На цей час фашистська авіація зруйнувала у місті театр, будинок обласної

міліції, поштамт, електростанцію, телеграф і телефонний зв'язок. Кілька десятків тисяч чернігівців поступово втрачали можливість залишити палаюче місто. Проте обком партії, обком комсомолу і облвиконком встигли виїхати у село Лукашівку, що на відстані п'ятнадцяти кілометрів від Чернігова.

Оборону міста і населених пунктів Чернігівського району утримувала 5-а армія генерала Михайла Потапова, яка відступила на цю територію із західних кордонів України. З'єднання армії опинилися між двома вогнями: з фронту на них насадили війська 6-ї німецької армії, в тилу – частини 2-ї польової гітлерівської армії, які врешті-решт захопили передмістні плацдарми між Черніговом і Новгородом-Сіверським. Німці постійно кидали бомби на чернігівські вулиці, будинки, залізничне депо з єдиною метою – зірвати підхід радянських підрозділів з південного берега Десни до лінії фронту. Гітлерівцям вдалося форсувати оспівану Олександром Довженком ріку і захопити плацдарм у районі села Виблі. Наступний крок – загарбання Количівки. А тим часом німецькі підрозділи, що вели наступ у західному напрямку, вдерлися до Шестовиці. Так радянські війська втратили всі шляхи відходу до Десни.

2 вересня 1941 року німці розпочали форсування Десни у Брусилова. О тринадцятій дня фашистська авіація на бриючому польоті забезпечила тут переправу для своїх.

А ввечері цього ж дня штаб 5-ї армії, який розташувався в лісі на південь від Андріївки, отримав бойове розпорядження штабу Південно-Західного фронту: *"1. Передаю копію приказа начальника Генерального штаба. "Командующому ЮЗФ. С захватом противником Виблі* создается явная угроза Чернигову и стыку фронтов. Немедленно сообщите о Ваших мероприятиях на этом направлении. Чернигов должен быть удержан нами во что бы ни стало. По поручению Верховного Главнокомандующего, начальник Генерального штаба Б. Шапошников. 2 сентября 1941 г."*¹

7 вересня 1941 року командуючий Південно-Західним фронтом, Герой Радянського Союзу, генерал Михайло Кирпонос, уродженець с. Вертіївки Ніжинського району, наказав штабу фронту відвести 5-у армію і правий фланг 37-ї армії на рубіж ріки Десни поблизу Брусилова і Воропаєва. Нарешті він зважився на таке рішення, хоча Ставка вперто не давала на це дозволу. *"В Москве, – згадував маршал Радянського Сою-*

**Німці форсували Десну і в районі цього села створили плацдарм. 15-й стр. корпус на чолі із полковником Михайлом Бланком (1898–1941) атакував ворога. У тому бою командир загинув, а Виблі захопили фашисти. Одна з вулиць Чернігова носить ім'я М. Бланка.*

¹*Владимирский А.В. На Киевском направлении: По опыту ведения боевых действий войсками 5-й армии Юго-Западного фронта в июне-сент. 1941 г. – М., 1989. – С. 254.*

зу Іван Баграмян, – *по-видимому, еще сохранялась надежда, что наступлением войск Брянского фронта все же удастся отбросить противника от Десны*.²

9 вересня 1941 року війська 5-ї армії в селі Красному Олишівського району вели бої з чотирма піхотними дивізіями німців, які намагалися відрізати червоноармійців від переправи на західному березі Десни. Німецька піхотна дивізія оволоділа Лукашівкою, де на Десні також була переправа. Воїни 5-ї армії і тут виявили мужність і героїзм. В їхніх душах народжувалося немилосердне почуття помсти за товаришів по зброї, яких фашисти не просто вбивали, а відрізали уші, носи, язика, виколували очі.

На щастя, з Лукашівки вже виїхали члени бюро обкому у повному складі: Федоров на південь області, у Мало-Дивицький район, Попудренко теж з людьми – в урочище Гуліно на Корюківщині.

Кровопробитні бої точились і в Олишівці. Залишки 15-го корпусу боронили село у двобою з німецькою піхотною дивізією і тридцятьма танками противника.

7 вересня 1941 року о другій годині дня німці захопили Анисів. Тоді ж і Ковпиту, оточивши частину сил трьох дивізій 5-ї армії. Німецькі історики пишуть, що Чернігів став здобиччю гітлерівських військ 8 вересня 1941 р. Проте вечірнє повідомлення Радінформбюро від 12 вересня 1941 року було таким: *“В течение 12 сентября наши войска вели бои с противником на всем фронте. После упорных боев наши войска оставили город Чернигов”*.³

Про те, що саме так воно і було, засвідчує західний історик А. Філіппі. Він розповідає, що 11 вересня 1941 р. підрозділи 6-ї німецької армії перерізали шосе Козелець-Чернігів і з'єднались із 13-м корпусом 2-ї армії, яка наступала на Олишівку. *“Здесь, – говорит А. Філіппі, – были окончательно раздавлены попавшие под двусторонний удар остатки храброй 5-й армии русских. Судьбе угодно было, чтобы... её счастливая звезда закатилась”*.⁴

Отже, гітлерівці домоглися свого. З падінням Чернігова для них відкрився прямиий шлях на Москву в обхід Брянських лісів.

За висловом генерала Семена Штеменка, 5-а армія стала як більмо в оці гітлерівських генералів. Вона виявила значний опір ворогові і завдала йому значних втрат, тримаючись до другої половини вересня 1941 р.

²Баграмян И. Так начиналась война. – 3-е изд. – К., 1984. – С. 305.

³Сообщения Советского информбюро. – М., 1944. – Т. 1. – С. 238.

⁴Филиппи А. Припятская проблема. – М., 1959. – С. 134.

Потім настали чорні дні. Командуючий 5-ю армією генерал-майор Михайло Потапов потрапив у німецький полон.

Воїни, котрі донедавна міцно утримували Полісся, намагалися вийти з оточення завдяки наведеній переправі поблизу Слабина. Досягли рубежу Київка-Зайці, аби розірвати вороже кільце. Невідомо, чи залишився хто живий у тих запеклих боях.

Бійцям 215-ї, 193-ї і 195-ї стрілецьких дивізій під загальним командуванням генерал-майора Неспелова, які опинилися в оточенні в лісах на південь від Андріївки, не судилося дістатися переправи поблизу Слабина. А штаб 293-ї стрілецької дивізії якраз з 26 серпня 1941 року розміщався в Андріївці. Важко підібрати слова, щоб розповісти про становище цих підрозділів. Просто необхідно пам'ятати, що кожний клаптик землі у цьому селі політий кров'ю захисників Вітчизни, імена яких нам невідомі.

Кровопробиті бої точилися за село Козероги. Оборону тут тримала 215-а моторизована дивізія під командуванням *Павлина Андрійовича Барабанова*, удостоєного ордена Червоного Прапора за бої в районі Коростеня. Чернігівська журналістка Лариса Махіна, авторка книги *"В ім'я життя"*, так написала про ті події: *"215 дивізія опинилася без танків, артилерії, без авіаційної підтримки. З 3 по 9 вересня йшли тяжкі бої у межах річки Дніпра і Десни. Павлин Андрійович Барабанов направив дивізійний інженерний батальйон до Десни для організації понтонної і човнової переправи. Це не вдалося. Штаб дивізії розмістився на узліссі, намагаючись через село Козероги вийти до Десни, але ворог вже ринув у тил п'ятої армії... Від мінометного нальоту в нерівному бою загинули командир, полковий комісар дивізії Павлин Андрійович Барабанов і Олексій Георгійович Родіонов."* Командування дивізією прийняв на себе полковник Микола Іванович Панов. З пораненими і мертвими колона штабу 215-ї моторизованої дивізії рушила у напрямку села Козероги. Але там були німці, які відкрили вогонь. Крапку у цій трагедії поставив ворожий танк.

Майже за сорок років було знайдено могилу загиблих. Тепер на місці загибелі солдатів, командира і полкового комісара 215-ї моторизованої дивізії височить пам'ятник.

Трагедія розігралася і під час оборони Смолина. Коли закінчився бій, селяни підібрали тіло капітана *Миколи Йосиповича Єжевського*, народженого 1915 року у селищі Ємильчино Житомирської області, і поховали його по-людськи. На жаль, невідомо, в якому підрозділі він служив. Після визволення прах капітана перенесений у братську могилу в центрі села. Поруч з ним лежать тіла п'ятох невідомих воїнів, що загинули під час визволення Смолина у вересні 1943 року. Про це засвідчує гранітна

Визволений американцями у 1945 р.

плита, встановлена на могилі. А взагалі під час оборонних боїв у вересні 1941 р. у районі Киїнка – Шестовиця – Козероги загинуло близько півтори тисячі воїнів.

Разом із воїнами Червоної Армії проти загарбників виступили винищувальні батальйони, створені ще 27 червня 1941 року. По Михайло-Коцюбинському району – 259 людей, Олишівському – 233, Чернігівському – 190, по Чернігову – 250. Всього – 932. Кількість ополченців по Михайло-Коцюбинському та Олишівському районах досягла цифри 1131.⁵ Доля цих людей також виявилася трагічною. Не всі повернулися до своїх осель. Були загиблі, були ті, хто пропав без вісті або потрапив до фашистів у полон. Дехто знайшов партизанів.

А в Чернігові і навколишніх селах розпочався відлік дворічного окупаційного періоду. Тисячі уродженців Чернігівського району, що перебували у лавах Червоної Армії, втратили зв'язок із своїми батьками, дітьми, дружинами, братами і сестрами. А родичі, у свою чергу, нічого не знали про своїх захисників. Серед них виявилось багато оточенців, долі яких не позаздриш. Один з них, учасник оборонних боїв 1941-го, Микола Олександрович Домницький, розповідав через сорок п'ять років після подій: *“Усяк було. Хто здавався у полон. Таких мало було. А нашу Чернігівську 187-у стрілецьку дивізію, як вона відчайдушно не відбивалася, німець гнав до Золотоноші. На Полтавщині чотири радянські армії опинилися у мішку. Під Лохвицею їх знищено. Хто не загинув, проривався на Харків. Дорогою штабні і спецмашини палили. Де фронт, бог його знає. 419-й гаубичний полк востаннє дав по ворогу залп, і 187-а стрілецька дивізія перестала існувати. Так ми опинились в окупації”*.

Аби вижити, оточенці заходили у села, міняли свої речі на харчі. Бувало, жили на утриманні зовсім незнайомої бабусі, яка пожаліла солдатиків. Святі прості люди, за словами діда Миколи, врятували його та його подібних. Він дістався Чернігова. У Гущині, де минуло дитинство, не ризикнув оселитися.

МОНІТОР “СМОЛЕНСЬК”

Велика трагедія розігралася на початку вересня 1941 року у Ладинській затоці Десни. Для розуміння того, що там сталося, – історичний відступ. Мова піде про Дніпровську флотилію. Вона належала до оборонних систем Радянського Союзу. Дніпро закривав

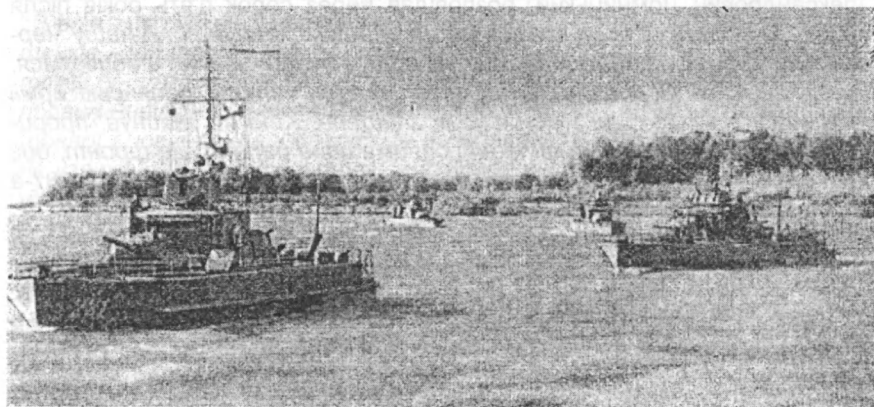

⁵Черниговщина в период Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.): Сб. док. и мат. – К., 1978. – С. 23, 28.

шлях агресорам із заходу у глиб радянської території. Тому на початку 30-х років було створено Дніпровську військову флотилію, яка до Другої світової війни нараховувала 120 бойових кораблів і катерів, включаючи вісім найміцніших моніторів водотоннажністю до двох тисяч тонн, бронєю понад 100 мм і гарматами калібру 152 мм. Дніпровська флотилія мала свою власну авіацію, берегові і зенітні артилерії. Лівий берег Дніпра був зручним для дій річкових бойових кораблів.

На думку Віктора Суворова, на рубежі Дніпра німецький блицкриг можна було зупинити або утримати на кілька місяців. Однак у 1940 році Сталін наказує Дніпровську флотилію розформувати. Причина, на думку дослідника, полягала в тому, що вона могла бути використана лише на території Радянського Союзу під час оборонної війни. А Сталін готувався до наступу.

Натомість було утворено Дунайську та Пінську військові флотилії. Частина кораблів колишньої Дніпровської флотилії перекинули у дельту Дунаю, іншу – на ріку Прип'ять. Місце дислокації головної бази – Пінськ, тилової – Київ.

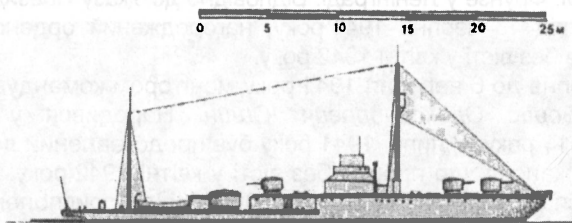

Бойові кораблі Пінської військової флотилії

У липні 1941 року Пінська флотилія діяла на стику Західного і Південно-Західного фронтів і двох німецьких армій "Центр" і "Південь" (88 дивізій). На її озброєнні були артилерійська підтримка прирічкових флангів сухопутних військ, висадка тактичних десантів, завдяки чому здійснювались порушення переправ противника, забезпечувалася переправа наших військ і взаємодія із сухопутними військами.

Після нальотів противника на кораблі Пінської флотилії відбулася евакуація її бази в Наровлю. Частина майна довелося висадити у повіт-

ря. 5 липня 1941 року флотилія перейшла у підпорядкування 21-ї армії. В її складі перебував монітор "Смоленськ". Колись, у 1920 році, він належав польському флоту і мав назву "Краків". Боротьба радянської Росії з Польщею причинилася до того, що цей монітор було затоплено у Прип'яті. Після возз'єднання Західної України з СРСР "Краків" підняли з дна ріки і нарекли "Смоленськом".

Річковий монітор "Краків", Польща, 1925 р.

Для сприяння переправи частин 5-ї армії в районі Чернігова 28 серпня 1941 року був сформований Чернігівський загін. Він складався із монітора "Смоленськ", канонерського човна "Білорус", двох сторожових, одного бронекатера, зенітної батареї, роти мотопіхоти.

Упродовж 3–5 вересня Чернігівський загін у взаємодії з частинами 5-ї армії знищив переправу фашистів у районі Чернігова. 6 вересня німці форсували Десну в районі Бобровиці і Брусилова. Частини 45-ї і 63-ї стрілецьких дивізій залишили Чернігів і відійшли до Шестовиці. Тут радянські війська опинилися в оточенні. Німці прижали їх до Десни. Командир загону Борис Юшин отримав наказ вивести дивізії з оточення.

10 вересня за підтримкою монітора "Смоленськ" катера прорвалися до Шестовиці. Німців вдалося відтіснити від правого берега Десни.

11 вересня надійшов наказ від командування 61-го стрілецького корпусу прикрити переправу 193-ї і 195-ї стрілецьких дивізій поблизу сіл Слабин і Козероги. Після відходу наших військ з Десни підірвати кораблі. Екіпажам відступити з 200-ю стрілецькою дивізією. Наказ моряки виконали. Але перед цим вони відбили танкову атаку противника. Монітор "Смоленськ" знищив два ворожих танка.

До 15 вересня 1941 року район від Чернігова до Остра захопили німці. Відхід кораблів до Києва став неможливий. Тому 11 вересня 1941 року у Ладинській затоці Десни монітор "Смоленськ" і два катери самі себе підірвали. Живі члени екіпажу поховали загиблих товаришів під горою "Лисуха", відійшовши з підрозділами 200-ї стрілецької дивізії.

На жаль, з часом весняні води розмили могилу. На дні Десни лежать останки монітора "Смоленськ".

Наказом наркома ВМФ від 5 жовтня 1941 року Пінську військову флотилію розформовано.

Тепер є можливість поіменно назвати членів екіпажу героїчного корабля. Командир з 1939 року – старший лейтенант *Микола Федорович Пєцух*. Народився у Києві 25 грудня 1912 року. Випускник вищого військово-морського училища ім. М. Фрунзе у Ленінграді. Відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 13 серпня 1941 року, нагороджений орденом Червоної Зірки. Пропав без вісті у квітні 1942 року.

З 11 серпня до 6 вересня 1941 року монітором командував старший лейтенант *Борис Олександрович Юшин*. Народився у Петербурзі 15 лютого 1911 року. У липні 1941 року був представлений до медалі "За відвагу". Вважалося, що пропав без вісті у квітні 1942 року. Однак пізніше знайшовся свідок загибелі Бориса Юшина під Борисполем.

З 1 до 9 вересня 1941 року обов'язки командира монітора "Смоленськ" виконував лейтенант *Семен Степанович Дучкін*, народжений у серпні 1914 р. у Кустанайській області Казахстану в родині переселенців з Полтавщини. Випускник Ленінградського вищого військово-морського училища ім. М. Фрунзе. З утворенням Чернігівського загону під командуванням Юшина – офіцер зв'язку штабу цього підрозділу. Пройшов воєнними морськими дорогами до Перемоги. Служив на Північному флоті. Вийшов у запас 1956 р. Помер у Харкові 1993 р.

З 9 до 12 вересня 1941 року монітор очолював старший лейтенант *Федір Корнилович Семенов*, народжений 11 грудня 1900 року у Кіровській області. Випускник Севастопольської школи комендорів і курсів при Ленінградському вищому військово-морському училищі ім. М. Фрунзе за спеціальністю артилерія.

Після знищення "Смоленська" повернувся до Києва, де зустрівся з командуючим Пінською військовою флотилією і доповів йому про те, що сталося. Потім потрапив у полон. Перебував там до 9 травня 1945 року.

Помічник командира *Дмитро Васильович Заводовський*. Загинув 26 серпня 1941 року поблизу села Паричі. Комісар *Іван Павлович Сарапін* після загибелі монітору воював на суші. Коли виходив з оточення, потрапив до рук гестапо, а потім до концтабору "Бухенвальд". Звідти з групою військовополонених переведений до північної Франції. Там вдалося втекти до партизанів. Очолив загін. Після війни повернувся на Дніпропетровщину. Десять років відпрацював на Дніпрі.

Особистий склад монітора "Смоленськ": *Р.А. Малишев* (14 серпня 1941 року нагороджений орденом Червоної Зірки), артилеристи і комендори *Кузьменко, Загребельний, Курляндський, Жеребцов, Кримов, Писаренко, Плетньов*; зенітники, машиністи, мотористи: *Сенько, Кот, Тихомиров* (по-

ранений осколком у живіт 26 серпня 1941 року), Товтохатько, Антон Антонович Барановський, Вольнагих, Горський, Зоря, Іванченков, Ципко, Із-нашкін, Іпектич, Павленко, Шуленко.

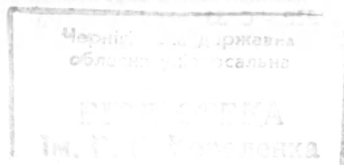
За сприяння полковника у відставці, керівника обласного штабу "Пошук" Володимира Денисовича Драгунова було проведено зустріч членів екіпажу, що залишилися живими. У селі Ладинка, де санаторій "Десна", встановлено пам'ятний знак героїчно загиблому монітору "Смоленськ", його мужньому екіпажу.

Пам'ятний знак монітору "Смоленськ"

Упродовж 21–22 квітня 2005 року на місці загибелі монітору "Смоленськ" працювала міжнародна експедиція. Є всі підстави сподіватися, що уламки ушавленого судна будуть підняті на поверхню. А напередодні святкування 60-ї річниці Великої Перемоги у с. Шестовиці на пагорбі поблизу автотраси встановлено пам'ятний знак з написом на гранітній плиті: "Пам'ятаймо! Тут 9 вересня 1941 року у смертельному двобої з німецькими фашистами загинули за святу Чернігівську землю бійці та командири 45-ї та 62-ї стрілецьких дивізій РСЧА, а також матроси Пінської військової флотилії".

1006441

РЕЖИМ ОКУПАЦІЇ

Окупаційні органи влади

Територія Чернігівської області знаходилася під управлінням військової влади так званої “військової” зони груп армій “Південь”.⁶

Документи Державного архіву Чернігівської області містять відомості про те, що поруч із німецьким окупаційним апаратом були створені сільські, обштинні, районні і міські управи.

Начальник районної управи здійснював загальне керівництво районом. Це означало, що він мав забезпечити лояльне ставлення населення до нової влади, боротися із саботажем, диверсіями, організувати вивіз до рейху різноманітної продукції, задовольняти вимоги військових. Краєзнавець Юрій Ярошенко встановив, що Чернігівський район налічував 54 населені пункти, які підпорядковувалися 34-м старостатам. Влада на місцях належала сільським старостам. Поруч з ними існували обштинні старости – на зразок голови колгоспу. Адже колективні господарства німці не скасували, бо вважали це не вигідним для рейху.

Органи цивільної влади допомагали німецькій поліції безпеки і СД, польовій жандармерії, уповноваженим угорського генерального штабу та українській поліції у проведенні розшуку червоноармійців, командирів, політпрацівників, партизанів і підпільників, а також осіб, що дають їм притулок.

Для так званого перевиховання тих, хто підняв руку на німецьку владу або думав про це, або ухилявся від загально корисної праці, міжрайонна управа Чернігівщини розповсюдила серед районних управ наказ від 23 січня 1942 року про утворення у Чернігові та районах концентраційних таборів. Строк виконання – до 10 лютого 1942 року. Першими вони з'явилися у Яцево і в колишній дитячій колонії на Подусівці, яка була тут з дореволюційних часів поблизу Старого Білоуса. Утримувались головним чином військовополонені, підпільники та партизани, їхні малолітні діти. Подусівський табір підпорядковувався СД і був складовою частиною Яцевського концтабору для військовополонених і тих, хто ухилявся від роботи.

Боротися з ворогами великої Німеччини допомагала окупантам українська поліція. Чернігівську команду розмістили по вулиці Коцюбин-

⁶Нем'ятий В.М. В боротьбі за зрив грабіжницьких планів фашистської Німеччини. – К., 1982. – С. 33.

ського, у приміщенні, де зараз центр обласного працевлаштування. У 60-х роках ХХ ст. тут знаходився міськомком комсомолу. А 2 листопада 1941 р. місцева газета "Українське Полісся" опублікувала звернення до громадян віком від 20 до 35 років вступати до поліції за харчі, одяг, квартиру і грошову винагороду.⁷ 25 березня 1942 року Жукотський старостат організував призов добровольців до Сновської районної поліції. Але таких не знайшлося.

Проте розповзлася по Чернігівському району чорна поліцейська тінь. Німецький командир поліції порядку слідкував за виправкою та озброєнням поліцаїв. Особливо ревних, що відзначились у боротьбі з партизанами і підпільниками, просто громадянами, які презирливо ставились до фашистів та зрадників, цей самий командир за дорученням німецьких збройних сил нагороджував їх бронзовими медалями за хоробрість для народів Сходу.

Кати та їхні жертви

В Анисові утворився міцний поліцейський стан. Разом з окупантами зрадники розстріляли групу поранених червоноармійців. Знаходились вони у крайніх хатах села, поблизу залізничної колії, куди мав прийти потяг. Але евакуювати воїнів не встигли. Їх вбили на цьому полустанку. Селяни таємно від окупантів і поліцаїв поховали нещасних поблизу Анисова. Перепоховання останків відбулося у центрі села в 70-х рр. минулого століття.

Поліцейський стан у Новому Білоусі очолював становий Микола Васильович Репа – колишній комсомолець, молодший командир Червоної Армії. До війни начальство вважало його патріотом, а односельці – підлабузником. Вони і сьогодні переконані, що усі підлабузники – потенційні зрадники. Отож Репа вийшов із оточення і оселився у Новому Білоусі. Йому, комсомольцеві і червоному командирові, окупанти довірили поліцейський стан. Чому? А сталося це після того, як Репа зрадив свого товариша по службі в армії капітана Михайла Івановича Ющенка, теж оточенця, що повернувся до Нового Білоуса.

Навколо Репи згуртувались запроданці – колишній офіцер Червоної Армії Василь Іванович Калениченко (помічник станового)⁸, Василь Мозговий (бургомістр), Олександр Семенович Гребенюк (секретар Ново-Білоуського магістрату), Василь Терентійович Кулик (рядовий поліцай),

⁷Німецько-фашистський окупаційний режим на Чернігівщині: Зб. док. – Чернігів, 2000. – С. 12.

⁸Після Перемоги сховався за чужими документами. Працював грубником в одному з республіканських міністерств. Проходив у справі М.В. Репи.

німецька активістка Терещенко. З ними співпрацював Микола Тимофійович Хом'як – начальник земельного відділу. Він приймав від селян корів для німців. Побутує інше свідчення. Микола Хом'як разом із зоотехніком села Коти Михайлом Денисовичем Рудуном знайшли засіб, як зменшити постачання м'яса для окупантів. Свиней мазали дьогтем. На тілі тварин з'являлось щось схоже на коросту. Навесні 1942 р. один селянин відмовився сіяти хліб. Так Хом'як дав йому ляпаса. Коли прийшли наші, той сівач поскаржився на Миколу Тимофійовича. А він пояснив, що вірив у перемогу Червоної Армії. Воїнів треба ж годувати хлібом. Відпустили Хом'яка.

Одного разу німці і поліцаї зібрали всіх дітей Нового Білоуса в одному приміщенні. Люди зрозуміли – для знищення. Матері кричали, билися в істериці, благали катів відпустити сина або дочку, адже діти ні в чому не винні. Та все дарма. Поліцаї розігнали натовп. Коли всі чекали найгіршого, раптом по селу рознеслося: *"Відпустили дітей!"* Казали, що то було розпорядження німця-шефа. Але насправді малечу і підлітків врятував Олександр Семенович Гребенюк – той самий секретар Ново-Білоуського магістрату. До війни – вчитель місцевої школи. Під час громадянської – білий офіцер. Втратив ногу. Талановито грав на скрипці. Подальша доля невідома.

Жили на селі ще Гребенюкі – чоловік і жінка. Їхні імена не збереглися у пам'яті односельців. Відомо, що вона була комуністкою, залишеною у підпіллі. До складу групи входили також голова сільради Данило Іванович Борисенко, його пасинок і комсомолец Михайло Михайлович (Данилович) Борсук*, секретар сільради Олексій Шарий. Під фундаментом церкви св. Трійці підпільники сховали один кулемет, сім гвинтівок, сім ящиків з патронами, гранати.

Підпільну групу знищено після того, як чоловік товаришки Гребенюк виказав її німцям. Говорили, що він ревнував дружину до Олексія Шарого. І таким чином помстився. Жінку заарештували. Катували так, що вона не витримала страшених мук і розкрила групу. Усіх розстріляли. А зрадника засудили після визволення.

Михайла ж Борсука спалено живцем у власному будинку. Коли поліцаї пішли по хатах, аби схопити підпільників, юнакові вдалося сховатися на горищі рідної тітоньки Катерини Семенівни Чуб. Вона про це не знала, бо ходила до когось із сусідів, де і дізналась про облаву. Кинулась перелякана жінка додому, а там поліцай з гвинтівкою тягне племінника з горища. Михайло поведився гідно. Жартуючи, попросив дозволу поїсти в останній раз. Поліцай дав згоду. А потім вони вийшли з хати. Тітка – за ними. Дійшли до будинку старости. Назустріч вийшов становий

*До війни працював у військовій частині на Забарівці.

Репа. Так пхнув Катерину Семенівну, що вона впала у вибоїну з водою і снігом. Більше Михайла вона не бачила. Старостиха допомогла жінці вилізти з ями, переодягла і показала, як непомітно дійти додому. Проте Катерина Чуб бачила, як поліцаї Репа і Калениченко стріляли по людях, коли їх палили живцем.

Наступного дня Катерину Семенівну заарештували. Допитував її слідчий на прізвище Дунаєвський. Вимагав нові дані про комсомольців і комуністів. Вона сказала, що не знає їх. Тоді жінку поклали на лаву. Два молодці сіли так: перший – в головах, другий – в ногах і давай її бити нагайками. Катерина Семенівна лише стогнала. Чим керувався Дунаєвський, коли відпустив жінку, невідомо. Повернувшись у Новий Білоус, вона дізналась, що в її арешті винна німецька активістка Терещенко. Десять років ув'язнення – такою була розплата цієї запроданки за службу німцям. На судовому процесі поліцай, який вів Михайла Борсука на спалення, намагався у всьому звинуватити Катерину Семенівну Чуб: мовляв, коли б вона промовчала, він з німцем рушив би далі.

Односельці поховали двадцятирічного комсомольця Михайла Борсука біля шляху. Спорудили на його могилі пам'ятник, над яким шефствує школа.

Ще один меморіал нагадує про страшні часи німецько-фашистської окупації. Під важкими мармуровими плитами спочиває прах 37 спалених живцем людей. Акція залякування відбувалась у трьох місцях: на лівому боці села у хаті Василя Гурка*, у хаті Василя Максимовича, у хліві Олексія Шарого – секретаря сільради і підпільника.

З родини Максимовичів спалено 14 душ. Найстарший 1910 року народження, наймолодшому було два роки. У хаті Андрія Івановича Максимовича збирались люди, вели різні розмови. Був серед них чолов'яга на прізвище Тупиця. Говорив, що прибився до Нового Білоуса із Городні. Господар запізно зрозумів, що серед їхнього гурту з'явився донощик. Бургомістр Василь Мозговий довів справу до кінця. На його совісті й піп Свиридовських.

У вогні загинули Василь Якович Свиридовський (1912), його дружина Оксана Іванівна (1913), їхні діти – Костя чотирьох років і дворічна Ніна.

Живцем спалено Лідію Денисівну Пилу (1910) та її чотирирічного сина Юрка. Четверо людей на прізвище Нипорка палали разом з ними. Чоловік Лідії закатований у в'язниці.

Мученицьку смерть прийняли 6 чоловік з родини Гурків, найстаршою з яких була мати Одарка Трохимівна. Двоє хлопців на ім'я Григорій та Петро, представники іншої гілки Гурків, були комсомольцями. Григорій

*Повісився до війни через домашні злидні.

Архипович Гурок (1923) горів і страшенно кричав на очах у матері Феодосії Семенівни, яка скам'яніла стояла біля своєї хати напроти будинку Василя Гурка, де палили людей.

Спалено також комсомольців Миколу Маркеловича Борисенка (1925) та Уляну Кіндратівну Смаль. Дівчину роздягнену на мороз забирав поліцей Василь Кулик. Вона просила взяти з собою хоча б хустку. Не дозволив.

Людей загнали у хлів Олексія Шарого. Добре двері підперли. Облили бензином і відкрили вогонь трасуючими кулями. Будівля запалала. Діти кричали: "Ой, матінко, рідна!" Це бачила родичка Олексія Шарого Лідія Склярєнко і знепритомніла.

Служив строкову службу у Грозному Петро Максимович Сорока, народжений у Новому Білоусі 1914 року. Потім став старшиною надстроковим. Потім лейтенантом. Одружився. Народилась донечка. Напередодні війни перевели його в Україну. Вдалося заїхати до батьків у село. Але забрати сім'ю на нове місце служби не судилося. Почалась війна. Оточення. Довгий шлях додому. А у Новому Білоусі – поліцейський стан. Петро Сорока кинувся шукати партизанів. Проте залишився у Старому Білоусі, де його познайомили з Ніною Григорівною Ткаченко, яка потрапила в оточення під Лохвицею, а до війни служила в органах НКВС. Красуня. Її заарештували першою. Петро якраз ладнав телефонний дріт на стовпі. Ніну привезли до нього. Вона покликала Петра. Зрозумів – назад ходу немає. Їх спалили у Новому Білоусі, на фермі. Односельці опісля закопували обгорілі трупи. Казали, що Ніна і Петро загинули в обіймах.

А люди з Масанів бачили, як у Новому Білоусі дим знявся угору, а потім розійшовся нестерпний сморід.

Те ж саме відбувалося у селах **Бобровиця** і **Яцево**. У лютому 1943 року з Яцевського табору втекла велика група військовополонених. Хто тікав полем, був знищений. Свідок подій Микола Васильович Тимошенко, якому тоді було чотирнадцять років, розповів Миколі Олександровичу Домницькому: *"Це було в неділю 22 лютого 1943 р. об одинадцятій годині вечора. На пагорб, де були розташовані хати, карателі вривались у ці хати і давай розстрілювати людей. На цьому у них кінчилось. Назавтра, 23 лютого, о десятій годині ранку, карателі оточили Бобровицю. 24 лютого у селі стояли мадяри, був антракт. А коли мадяри убрались, 26 лютого німці прийнялися за роботу. Палали хати з трупами, що на пагорбі, і порожні".* Згоріли батько і матір хлопчика, двоє його братів. А з родичами – 33 людей. Підстрелений та

**Дивовижно, але факт: його дружина – Олена Тимофіївна Пила з родини, яку палив її чоловік. Після відбування покарання Кулик повернувся на село, поводить себе зухвало. Односельці спалили його хату. Та рідня допомогла новий будинок поставити.*

обгорілий Миколка Тимошенко втік до Улянівки. Втратив свідомість. Люди добрі відвезли у Брусилів, до бабусі Катерини Михайлівни Онопрієнко.

Серед спалених живцем – вчителька Ганна Іванівна Лісовець. Коли вели на страту, благала карателів не палити, а розстріляти її. Жінку гнали прикладами, як худобу. Вона кричала, що прийдуть наші і знищать усіх фашистських вироdkів. Поховано Ганну Іванівну Лісовець у кінці Бобровиці на пагорбі під вербами.

Жителі с. Яцево, знищені карателями. З музею школи с. Новоселівки (Яцево)

на колгосп "Більшовик". Коти були відомі на всю область своєю МТС, організованою однією з перших у Чернігівському районі. Сільраду очолювала Одарка Семенівна Ряба, народжена у Довжикі 1896 р. Її чоловік Іван Кирилович Рябий, уродженець села Рижики, працював головою колгоспу "Селянська праця" у Півцях. Мешкало подружжя у будинку колишнього місцевого поміщика, полковника царської армії Митрофана Іваненка, неподалік обласної лікарні. У цьому приміщенні розмістилася і сільрада. Саме тут взимку 1942 р. два поліцаї з Нового Білоуса заарештували Одарку Семенівну за доносом місцевого жителя

Невідомо, з яких причин тут опинився Демид Давидович Друзь – депутат Верховної Ради УРСР, голова Комарівського райвиконкому. Карателі поламали йому руки, ноги. Їздили по людині верхи. Зняли одяг і облили на морозі водою. Відрізали ніс, вуха, викололи очі. Потім дали по Демиду Друзю кілька автоматних черг. Лежить він серед 470 бобровичан, спалених живцем.

Там, де кінчається Бобровиця і починається Яцево, – братська могила односельців. Являє собою великий прямокутний могильник з огорожею. Тут спочиває прах 712 людей, серед яких і яцевські мешканці. Адже Бобровицька сільрада була на два села.

Село **Коти** підпорядковувалося Ново-Білоуському поліцейському станові. До 1932 року тут існувала комуна, перетворена

на прізвище Коваленко. Так голова сільради села Коти опинилася за ґратами Чернігівської в'язниці. Одарку Рябу розстріляли на тюремному подвір'ї під час так званого розвантаження 16 червня 1943 р. Її чоловікові Івану Кириловичу, який також потрапив до тюрми, судилося вижити. Він помер 1982 р. у 90-річному віці. Дочки Марія (1919) та Ніна (1923) 14 жовтня 1942 р. були вивезені до Німеччини. Їх врятували американці у 1945 році. Краща доля всміхнулася Шурі – третій сестрі. Вона залишилася вдома.

До поліцейського стану Нового Білоуса надійшов донос від Валентини Рудницької-Ковтун. На цей раз її жертвою стала вчителька школи села Коти Тетяна Михайлівна Лукашевич. Розстріляна запроданцями. А зрадницю після визволення засудили на десять років.

Старостою села Коти німці призначили Федора Силовича Ткаченка. Односельці звали його Силічем. Активності на користь нової влади не проявляв. Одного разу у супроводі перекладача приїхав старий німець у військовій формі та й розходився: *“Що за безобразія – село бур'яном поросло. Щоб його не було.”* Староста посміхнувся. Тоді німець боляче вдарив його по обличчю. Другого дня Федір Ткаченко закликав селян знищити всі бур'яни. Староста попереджав односельців про німецьку загрозу. Казав, де можна знайти схованку. Проте засуджений радянським правосуддям на десять років ув'язнення.

У 1943 р. німці спалили сільраду в Котах. Запалали інші будинки. На все село залишилось дві хати.

Є в Котах дубовий рівчак. Його ще називають рівчаком Березовського. Коли радянська влада запровадила продрозверстку, на цьому місці чекісти розстрілювали непокірних. Те ж саме робили і фашисти. Машина з жертвами зупинялася на відстані від ями, яку копали заздалегідь. Люди йшли до неї пішки. Після того, як сталася втеча з того місця, машина зупинялась на краю ями, оточеної вартою. Тепер тут братська могила.

Сільраді у Котах до війни підпорядковувалось село **Масани**. Головою місцевого колгоспу працював Яків Григорович Товстоліс, батько шістнадцятирічного юнака. Під час окупації жили у рідному селі. Коли всією родиною рушили до партизанів, їх схопили мадяри. Хтось із сусідів доніс на батька, матір і сина Товстолісів. Це сталось навесні, коли городи оралі. Розв'язка вдома.

Першим старостою у цьому селі був Микола Федорович Мацапей – Миколайчик. Так його називали односельці. Він володів тим самим чорним списком земляків, за яким їх мали знищити окупанти. Коли ж рушав до партизанів, передав цей документ своєму наступникові Миколі Федоровичу Кириченку. У 30-х роках за несплату податків його вислали з Масанів, але згодом він повернувся у рідне село. Люди вдячні старості за те,

що він врятував деяких односельців, викресливши їхні прізвища з того страшного списку. Розповідають, що сільвиконавцем при старостаті працювала Марія Іванівна Прохорова, котра могла бачити список партійців, комсомольців і активістів. Тому карателі з Нового Білоуса, які прибули в Масани, почувалися впевнено. Першу партію людей вони позаганяли до хати Миколи Мацапея. Тут спалили Олексія Федотовича Зайченка, його сина Федора Олексійовича, дочок Антоніну, Катерину і Любу. Живцем загинули у вогні маленькі онуки Віталій і Миколка. На мученицьку смерть родину везли саньми. Стару матір і дружину Олексія Зайченка, Ульяну Григорівну, скинув на сніг поліцай зі словами: *“Поминатимеш душі.”* Разом із Зайченками загинули Ольга Омелянівна Тригуб, дружина партизана Омеляна Тригуба, їхні сини Іван та Сергій. Спалено активістку села і вдову Мотрю Семенівну Шнуренок, а також Федосію Павлівну Мовчан – дружину організатора колгоспу Дмитра Григоровича Мовчана. Сім'ю Шнуренків спалили у власній хаті. На тому місці стояв хрест.

У Забарівці було видно, як палали Масани. Ще й назавтра Мацапейова хата догорала. Сьогодні про те пекло нагадує пам'ятник жертвам німецько-фашистського геноциду.

Криваві події відбувались і у самій **Забарівці**. Мешканець села Іван Іванович Шпека розповів діду Миколі Домницькому: *“У цьому льосі сидів солдатик, укрався від перестрілок. Коли ущухло, сказав: “Пора до своїх, щоб не відстати.” Тільки вискочив з льоху, як жахне міна. Розшматувало його на шматки. Люди шматки зібрали та поховали.”*

У 1941 р. у Забарівці загинув безіменний курсант військового училища. Його могилу доглядала Катерина Олексіївна Ілющенко. А 1943 р. вбито невідомого снайпера. Похований на городі поруч із будинком по вулиці Комка, 5. Могилка військовика – маленький курганчик, обсаджений квітами.

Постраждали й місцеві жителі Забарівки. З 27 дворів фашистами спалено шістнадцять.

Перепоховання мертвих відбулося геть опісля війни. Данило Васильович Боровик підвозив останки загиблих до нового місця заспокоєння. Дивовижно, але факт, що у цій акції брав участь Іван Іванович Седько. Ретельно перевіряв документи загиблих воїнів. Турбувався, щоб все відбулось по-християнськи. Люди дивились на нього і гадали: що це – спокута власних гріхів? Адже у сорок першому році Іван Седько зустрічав німців у Масанах хлібом-сіллю, показував їм дорогу, по якій відступали червоноармійці. За ревну службу німці дозволили Седькові забрати ліс на будівництво власної хати у партизанській родині Мацапеїв. Радянське правосуддя відміряло йому певний строк покарання, після якого він оселився на Забарівці і заходився допомагати облаштовувати нову могилку для убієнних фашистами радянських солдатів. Що ж, і таке у житті бувало.

На тій могилці встановлено пам'ятник, на якому вирізьблені імена всіх загиблих, бо це потрібно, перш за все, живим.

До війни на околиці села **Радянська Слобода** була непогана кузня. В її приміщенні 1943 р. карателі спалили живцем дванадцять людей. Це – родина Федорченків з шести душ. Петро Макарович та його дружина Палажка Іванівна народилися у 1875 році. Їхній син Дмитро Петрович, невістка Варвара Мойсейівна – в 1914 році. У них було двійко дітей – Надійка, народжена 1939 року і Дмитрик, якому батьки дали життя у 1942 році. Родина Федорченків мешкала у тісній халупі. Бідували. Їхня провина полягала в тому, що батько малолітніх дітей Дмитро Петрович Федорченко до війни перебував у комсомолі, працював головою сільради. У кузні села Радянська Слобода трагічно загинули інші Федорченки – Іван Іванович, народжений 1913 року, його вагітна двадцятип'ятирічна дружина Параска Іванівна. Іван Федорченко також був комсомольцем. У мирний час працював бригадиром. Мав фізичну ваду – був горбуном.

Мученицьку смерть у вогні прийняли Параска Пилипівна Камлаш – п'ятдесяти п'яти років, дві її дочки – двадцятип'ятирічна Прися й сімнадцятирічна Марія. Такою була їхня розплата за сина і брата Івана Яковича Камлаша – комсомольця та бригадира. Він у той жакливий день перебував у Чернігові, де на заводі “Жовтневий молот” ремонтував трактори. І це його врятувало. А дружині Івана Камлаша Мотрі Петрівні поліцейа Андрій Федорович Гавриленко сказав, щоб тікала до рідних у Павлівку. Адже він був партизанським зв'язковим. Багато людей врятувала ця мужня людина. Відвоював. Оселився в Брестській області Білорусії. Чи знав про справжнє обличчя поліцейа Андрія Гавриленка староста Радянської Слободи Іван Васильович Віник? Невідомо. Того дня він дивився услід карателям, що рушили назад із села і по дорозі заїхали до Старого Білоуса. Що не догорило тут, загребли на трупи і підпалили.

Трагедія у **Старому Білоусі** сталася 27 лютого 1943 року. З боку дитячої колонії, де служба СД влаштувала концтабір, з'явилися німці саньми та верхи на конях. На селі знявся крик. Секретар старостату Микола Іванович Набок із списком неблагонадійних зустрів карателів. Ходив з ними по селу і вказував, кого треба взяти на знесті. Людей привезли на тваринницьку ферму. Наказали сіно винести. А потім людей у середину загнали. Двері замкнули і підпалили. По даху влучили трасуючими кулями. Ферма загорілася. Люди кричали. Там було багато дітей.

Серед спалених Йосип Мойсейович Петрушок (1885), батько. Параска Гнатівна Петрушок (1918), невістка. Михайлик Васильович Петрушок (1937), син і внук.* Марфа Василівна Хрущ (1889), партійна, завідувачка дитячим садком. Галина Сергіївна Гарбуза (1884), дружина учасника революції і

*Батько хлопчика, Василь Петрушок, загинув у Яцевському концтаборі.

громадянської війни Івана Даниловича Гарбузи.* Івга Глід (1887), колгоспниця, мати Бориса Яковича Глоди – комсомольця, голови колгоспу, що загинув на війні.** Іван Андрійович Камлаш (1913), голова колгоспу. Привів у Старий Білоус із Радянської Слободи коня на *перереєстрацію* і його схопили. Гафія Васиївна Лимаз (1885), колгоспниця. Дмитро Іванович Лимаз (1922), комсомолец, завідувач клубом, слабкий легенями, її син. Про останні години життя цієї сім'ї так згадувала Тетяна Артемівна Нехай: *“У той день (27 лютого 1943 р. – Л.С.), так о 14–15 годині у колонію привезли Лимазів – маму і сина. До самого смерку у колонії продержали. А тоді недалеко від школи, у хліві Івана Даниловича Гарбуза, їх спалили”*. У хаті спаленої родини Петрушок оселився з дружиною Марією поліцай Чубар, який служив у колонії на Подусівці.

Параска Федорівна Єщенко так врятувала свого чоловіка Микиту Єщенка, колгоспного комірника. Спочатку вона віднесла на берег річки деякі його речі. Потім слізно розповідала всім, що її чоловік втопився. І їй повірили, навіть німці. Насправді ж Параска сховала Микиту у печі. Виходив він звідти, коли була можливість. Так і зустрів день визволення. Деякий час побув головою колгоспу. Рушив на фронт і загинув в одному з боїв далеко від рідного Старого Білоуса.

А поліцай Андрія Єщенка дехто хвалив, мовляв, наших рятував, у тому числі Михайла Кутіщева, який на залізниці працював і в підпіллі. Тобто, був поліцай і нашим, і вашим. Засуджений за зраду. Десь згинув.

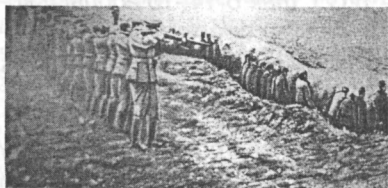
Софія Михайлівна Бірук (Хрущ) розповіла Миколі Олександровичу Домницькому: *“Поліцаї конфіскували дві корови і загадали, щоб ми їх відправили на м'ясокомбінат. Мати почала плакати. Поліцай: “Твої сини пішли жидів захищати!” Карателі винесли з хати скриню, подушки. Хотіла втекти невістка, її схватили. Поліцай з Нового Білоуса вбив комуністку Боброву (Хрущ) Марфу автоматною чергою.”*

Селяни вважали, що у кривавій розправі над мешканцями Старого Білоуса винні поліцаї. Ця думка виникла тому, що Марфа Боброва, аби зберегти односельців, подарувала німцю-шефу Гільдебранту вишиту ска-тертину. Подарунок йому дуже сподобався. Та незабаром він виїхав у відпустку до Німеччини. Отже, вся драма відбулася без нього. Із відпустки Гільдебрант привіз Марфі свій подарунок. Проте її вже не було на цьому світі.

*Як мали палити село, утік до партизанів.

**Його дружина з двома дітьми, півторарічною дівчинкою і хлопчиком, якому було два з половиною роки, місяць ховалася у матері в Кархівці. Потім повернулася на село. Але в хаті Глодів стояв німець. Жінку з дітьми забрав до себе старенький на прізвище Бірук. Односельці приносили їжу, одяг. Так було до дня визволення Старого Білоуса.

Селяни розповідали, як одного разу відбулася перестрілка партизанів з німцями на Костильовці поблизу Подусівської колонії. Окупанти схопили кілька мешканців Старого Білоуса. Змусили їх копати собі яму, а потім поставили на край цієї могили. Тут з'явився Гільдебрант і розігнав полонених. А старості Старого Білоуса Андрієві Єщенкові сказав: *“Який ти господар, коли твоїх людей побрали.”* Все це бачив і чув Валентин Іванович Кравцов – тоді хлопчик і в'язень дитячої колонії.

Розстріл мирних жителів

Всіх спалених через три десятиріччя перенесли до однієї братської могили поруч із сільською бібліотекою. Спорудили пам'ятник з іменами загиблих.

У **Рижиках** німці почали виганяти з хати чоловіка й жінку. Вона кричала, що він хворий, благала людського ставлення до нього. Німець застрелив спочатку чоловіка, потім жінку. Сусідні хати карателі спалили. Селяни бачили, як головний німець ходив з перекладачем по селу, а з його нагана постійно курився димок.

Восени 1941 р., коли падав перший сніг, у **Рябцях** з'явився невідомий – голодний, у лахмітті. Його відігріли, нагодували, і він залишився у домі батьків Василя Івановича Герасименка. Лежав на печі мовчки. Зажогого ні про що не розпитували. Свого імені він так і не сказав. Того ж дня незнайомиць помер. Подружжя Герасименків поховало його на сільському кладовищі як бурлаку. У 1986 р. могилка цієї людини була у поганому стані. На думку Миколи Олександровича Домницького, тут спочиває вічним сном військовий. Бо 1941 р. навколо поселень блукали оточенці. Німці заборонили селянам залишати на ніч чужих людей. Оселитися у будь-якій хаті можна було після того, як певна особа звернеться до старостату за перепусткою. Такий документ давали лише на території, яка повністю перебувала у руках окупантів. У протилежному випадку прохачів забирали до концтаборів. Колишні військовики знайшли інший вихід, аби якось вжити, – приставали у прийми. Німці спочатку мирилися з цим. Перепустки видавали. А потім приймаків почали звозити до в'язниці, де їх частіше за все розстрілювали.

Поблизу будинку Анатолія Атрощенко по вул. Лісній, 44, там, де не густий ліс, є братська могила. Галина Павлівна Атрощенко (Жабинська), народжена 1926 р., розповіла діду Домницькому: *“У нас поруч в 1943 р. був військовий шпиталь. Одного воїна раніше поховали у тій могилі. А другого привезли пораненого в живіт. Тут же помер. Поховано **Кольцова та Бернадського**. А значиться – **Кольцов та Петров**. Вчителька початкової школи Олійник Антоніна Іванівна привезла з Чернігова пли-*

ту, отож між двома могилами її поклали. Вийшла об'єднана могила. А на кладовищі могила з хрестом – то поховано останки воїнів, які загинули у 1941 році. Недалеко від нас є урочище “Рогатки”. Тут в окопі моя мати знайшла вбитого солдата. Пішла додому за лопатою і закопала його. Потім хтось розривав могилу кілька разів. Опісля приїздили незнайомі люди, постояли біля могили. Родичі загиблих.” Сама Галина Жабинська дивним чином залишилась жити. Німець не вбив її, пожалів, коли на його запитання вона навмисно відповіла, що їй дванадцять років. Була маленькою на зріст і худорлявою, як підліток.

Жорстокі оборонні бої тривали за село **Шестовиця**.^{*} Аби зібрати тіла загиблих воїнів, німці зганяли на шестовицькі луки жителів навколишніх сіл та військовополонених. Поховання відбувалось під наглядом жандармів і поліцаїв упродовж кількох днів. Знайшлись мародери серед мешканців Шестовиці. Вони знімали з трупів одяг, взуття, забирали предмети особистого вжитку, зброю, боєприпаси. Якісь речі з підбитого бронекатера потрапили до рук мародерів. Він стояв в урочищі “Роздор”⁸, на протилежному березі Десни.

У село фашистські окупанти увійшли 3 вересня 1941 року о 23 годині.⁸ Селян вигнали із своїх осель. Дітей змушували ходити по хатах і збирати для них харчі. Люди оселились у клунях, сараях, своєрідних тісних і холодних бомбосховищах. Хвороби, холод, нестача їжі переслідували мешканців Шестовиці. До настання справжньої зими вони ховали загиблих воїнів, здавали окупантам хліб, картоплю, м'ясо, яйця, молоко. Обрали сільського та общинного старостів. Ними стали Григорій Ширай та Тихон Поклад. З'явилась і місцева поліція, підпорядкована поліцейському стану у селі Київка. Спочатку нових охоронців порядку було до семи людей, але залишилось двоє – Тим Бабак і Михайло Дрижак.

Навесні 1942 р. шестовицькі поля німці поділили на паї, а село – на ланки, по 5 дворів у кожній. У селі постійно жив німецький агроном, який стежив за виконанням польових робіт. Мета окупантів – примусити селян зібрати багатий врожай зерна і картоплі. Оралі землю кінями та коровами. Врожай зернових 1942 р. селяни розвозили по домівках і молотили їх у клунях ціпами. А молоти зерно на борошно для випікання хліба німці не дозволяли.

Селяни Шестовиці обкладалися великими податками. Їх нараховував сільський староста і доводив до кожного двору. Зарплатню хліборо-

^{*}Для розповіді про події у цьому селі часів окупації автором використано історичний нарис місцевого краєзнавця Юрія Володимировича Ярошенка “Шестовиця на дорогах війни” (Ніжин, 2005).

⁸Хронологічний довідник про тимчасову окупацію німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів Чернігівської області і визволення їх Червоною Армією (1941–1943 рр.). – Чернігів, 1947. – С. 264.

би общини не одержували, тому розраховувалися з ними продукцією. Якусь її частину відвозили до Чернігова на заготівельні пункти, де одержували за неї невеликі гроші.

Упродовж 1942 р. окупаційна влада дозволила відкрити сільську церкву, в якій релігійні свята відзначалися за католицьким календарем, а також місцеву школу на чолі із її директором Миколою Федосовичем Кондрашевським. Він викладав математику. Дітей вчили також німецької мови. Підручники російською мовою були знищені. Заняття відбувались лише взимку. З настанням польових робіт вони припинялися. Проте учні частіше за все не ходили до школи, бо не мали взуття та одягу.

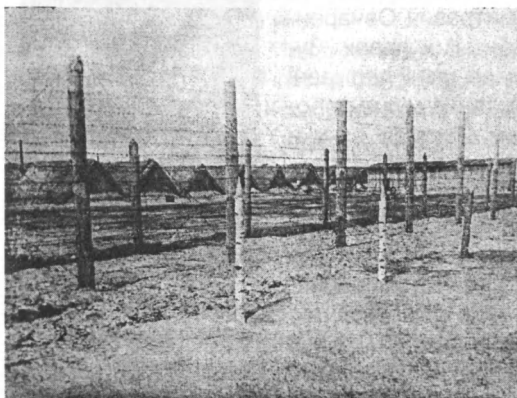
У січні 1942 року розпочався примусовий вивіз молодих мешканців села на примусові роботи до Німеччини. Підводою їх привозили на збірний пункт у Чернігові. Юнаки та дівчата по дорозі тікали. Декого поліцаї і німецькі карателі ловили і відправляли до Німеччини. Однак були і такі, кому пощастило знайти партизанів. За офіційними джерелами, упродовж 1942–1943 років на німецькій землі опинилося 79 мешканців Шестовиці.⁹ А за підрахунками Юрія Ярошенка кількість остарбайтерів досягла цифри 85. Ті, що залишилися вдома, чинили опір окупантам. Молоді люди об'єдналися у загін самооборони, налагодивши зв'язки з партизанами. За це окупанти у травні 1943 року спалили сім дворів і живцем 43 людей¹⁰. Так, 14 травня у будинку Митрофана Дмитровича Малецького, 1891 року народження, карателі спалили живцем дванадцять душ, серед яких сам господар, його дружина Марія Іванівна, народжена 1893 року, Орена Семенівна Кругол, якій було двадцять чотири роки, з однорічною донечкою Мотрею Яківною. У цій хаті знайшли свою мученицьку смерть троє людей на прізвище Підгайні – Семен Прокопович 1898 року народження, вісімнадцятирічна Варвара Семенівна та двадцятирічна Свдокія Леонтіївна. Поруч з ними палала двадцятидворічна Тетяна Павлівна Підгорець та її діти – трирічний синок Микола Федорович і дочка Галина Федорівна, якій було кілька місяців від народження. Згоріли тут Ганна Миколаївна Миклаш 1920 року народження і Марія Сергіївна Миклаш, якій було двадцять дев'ять років. Чоловіки всіх цих жінок перебували серед партизанів. Решту людей палили в хаті Євдокії Асаулко. На очах односельців поліцаї Дрижак застрелив Івана Кузьмовича Куцого, який намагався втекти. А решта, понад двадцять чоловік, опинилися у Яцевському концтаборі.

Надвечір, коли роз'їхались фашистські кати, залишки знищених вогнем тіл селяни поховали у братській могилі.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само. – С. 265.

У Юр'івці фашисти спалили 13 дворів, вбили 10 людей. Окупаційний режим був таким, що напередодні визволення тут нікого не залишилось – населення розбіглося по сусідніх селах і партизанських загонах. Натомість оселились німецькі зв'язківці, яких безжалісно нищила радянська авіація.

Концтабір у с. Яцево

На терені сучасного Чернігівського району є населені пункти, яким пощастило не бути спаленими. Це – тодішній хутір Хмельницької сільради, а тепер село Рогоща. 30 серпня 1941 року сюди прийшли окупанти. Їм так сподобалась місцевість, що вони створили тут агрофірму по розведенню різноманітної сільськогосподарської худоби, за якою доглядали хуторяни. Дисципліна і порядок були жорстокими.

Іноколи люди знаходили вихід, аби не бути спаленими дощенту. У Киїнці селяни обрали старостою Максима Савелійовича Нета, походженням із козаків. Після того він мав розмову із партизанами. Ймовірніше, їх до старости привів Марко Дмитрович Овчаренко – колишній радянський військовий, що втік з полону. Переховувався в родині своєї сестри Софії Дмитрівни Савченко. А потім разом із сином Олексієм став партизаном загону Юрія Збанацького. Так от, старосту Максима Нета партизанські представники попередили: у селі повинний бути *наш* порядок.

Того дня понаїхали німці з бляхами на грудях. Польова жандармерія. Це не віщувало нічого доброго. Староста, який з полону у першу світову війну привіз знання німецької мови, запропонував командирові карателів поснідати. Кинувся Максим Нет до людей. Дід Артем Васильович Кожедуб, інші селяни позносили кури, яйця, хліб, горілку. Коротше кажучи, принесли хто що міг. Староста частував німців і розповідав, що в селі немає жодного комуніста. Перелякані, вони кудись зникли з Киїнки. Деякі ще раніше евакуювалися. Карателі з подарунками поїхали геть. Однак за кілька днів повернулись і спалили сім дворів.¹¹

У селі існував поліцейський стан. Становий Колесник, його заступник Іван Кондаков, Степан Штупун виявилися людьми жорстокими. Односельці

¹¹ Там само. – С. 256.

не забули, як останній зловив Олексія Марковича Овчаренка (його називали партизаном із Гнилуш на Козелеччині) і по-звірячому вбив. Не давав ховати. За кілька днів комсомольці зуміли викрасти тіло і віддати його землі.

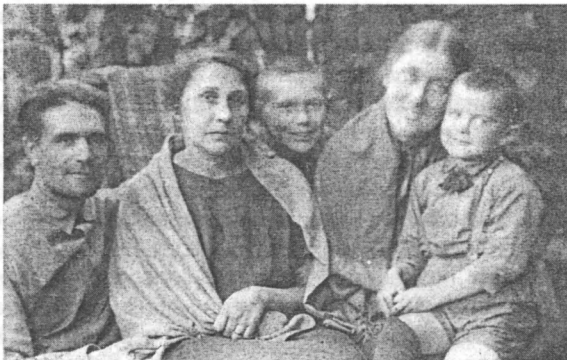
А батько юнака, Марко Дмитрович Овчаренко, мстився за сина у партизанських лавах. Зустрів Перемогу. По війні обіймав різні державні посади у Куликівці та Ріпках. Останнє місце роботи – Чернігівський райвиконком. Далося взнаки пережити, і Марко Дмитрович рано пішов з життя.

Степан Штупун палив, вшав і стріляв людей у Шестовиці. Після визволення його засудили на десять років. Повернувся на село зухвало. Шестовицькі чоловіки схопили його і сказали запродавцю наступне: *“Не хочемо об тебе руки мазати. Зроби собі те, що людям робив.”* І Степан Штупун повісився. А от його родич Андрій Штупун гідно партизанів.

Староста Максим Нет відсидів свій строк, повернувся до рідного села, але почувався не затишно. Поїхав кудись. Там знайшов свою смерть.

*Юний партизан
Олексій Овчаренко
з Київки*

*Родина Овчаренків.
Зліва – батько Марко Дмитрович*

Трагедія трьох районів

Нинішній Чернігівський район утворився 1 січня 1963 року. До його складу увійшли колишні Михайло-Коцюбинський і значна частина Олишівського районів. Тому ось дані про наслідки німецько-фашистської окупації по кожному з них.

Серед поселень Михайло-Коцюбинського району значних руйнувань зазнали **Ведильці**. З квітня 1943 року тут знаходився штаб партизанського загону ім. М.М. Коцюбинського, у лавах якого перебувало близько 75 мешканців села. Тут було 15 явочних квартир.¹² Третього травня 1943 року карателі спалили у Ведильцях 700 дворів.¹³

З початком війни у Ведильцях був створений винищувальний батальйон, який налічував 150 цивільних людей. “Яструбки”, як їх тоді називали, виловлювали ворожих парашутистів-диверсантів, охороняли мости, несли патрульну службу. Майже 200 мешканців села виявилися мобілізованими до лав Червоної Армії.

6 вересня 1941 року Ведильці захопили фашисти. Населення саботувало накази окупантів. Їм не вдалося здійснити заготівлю продовольства для потреб німецької армії. Бо упродовж жовтня-листопада 1941 року у селі перебував Михайло-Коцюбинський підпільний райком партії на чолі із секретарем Д.С. Новиковим.

Взимку 1942 року німці утворили на селі старостат і поліцейський стан. Проте селяни не визнали нової влади, саботували всі заходи. Тому поліція і старостат змушені були переїхати до сусіднього села Кархівки, а у зведеннях Ведильці йменувалися бандитським поселенням [Чернігівський партійний архів, ф. 139, оп. 3, справа 45, арк.6]. Селяни всіляко допомагали партизанам – харчами, одягом, лікували поранених бійців загону імені Коцюбинського.

З ворогом боролися навіть діти. Так, Іван та Микола Мостепани розповсюджували партизанські листівки. Дівчинка Марія Фрол доглядала за похованнями радянських воїнів. За це її розстріляли фашисти.

А третього травня 1943 року вони помстилися усьому селу. Оточивши Ведильці, гітлерівці кидали на будинки горючу суміш.

“Село партизанської слави” – пам’ятний знак біля с. Ведильці

¹²Чернігівщина: Енцикл. довідн. / За ред. А.В. Кудрицького. – К., 1990. – С. 107.

¹³Хронологічний довідник про тимчасову окупацію... – Чернігів, 1947. – С. 154.

Почались страшні пожежі, в яких люди згорали живцем. На південній околиці села карателі зігнали понад 200 людей у стайню для коней і спалили. Молоду жінку П.М. Дрань з чотиримісячною дитиною на руках розстріляно. Живцем спалено Мотрю Мостепан з двома маленькими дітьми, Параску Пінчук і троє її дітей.

Дивовижним чином залишився жити Микола Крутоус. Але він ніколи не забував, як фашисти загнали у сарай його матір, восьмирічну сестру і його, п'ятирічного хлопчика, наказали лягти на підлогу і розстріляли з автоматів. Лежачи поруч із матір'ю, дитина відчула, як здригнулося її тіло і застигло назавжди.

Того дня фашисти знищили 800 дворів, 700 з них згоріло вщент. За роки окупації 800 мешканців села Ведильці закатовано на смерть. 500 спалених дворів і 400 розстріляних селян на рахунок 46-го угорського піхотного полку генерал-майора Алдя-Папа, що прибув до Чернігова у листопаді 1942 року із Франції для придушення партизанського руху. Каральні акції у Михайло-Коцюбинському районі мадяри здійснювали із застосуванням артилерії. Цей іноземний військовий підрозділ разом з німцями палив **Пакуль**.

Пам'ятний знак біля с. Пакуль

У Пакулі спалено 375 дворів, Смолині – 374, Жеведі – 184, Малейках – 137, Ковпиті – 101, Селянській Слободі – 96, на хуторі Хропатову Мньовської сільради – 75, Шибиринівці – 70 дворів, у райцентрі Михайло-Коцюбинський – 44 будинки.* Це – найбільш вражаючі цифри. У Михайло-Коцюбинському районі спалено живцем і розстріляно 1620 людей. Вивезено до Німеччини на примусові роботи 1341 людину. Кількість знищених вогнем дворів склала цифру 2427.¹⁴

На терені району діяв також партизанський загін ім. Щорса Юрія Збанацького – майбутнього Героя Радянського Союзу.

В Олишівському районі окупанти вогнем знищили 794 двори.¹⁵ Найбільше постраждало село Церковище – тут спалено 240 дворів, бо місцеві жителі надавали допомогу партизанам загонів ім. М. Коцюбинського та ім. М. Щорса. У Вовчику, де знаходили притулок партизани першого загону, у вогні зникли 125 дворів. 75 дворів окупанти спалили у Смолянці. Сюди частенько заходили партизани загону “За Батьківщину”, яким командував Іван Бовкун. У Надинівці, де час від часу з'являлись парти-

* Дані з попереднього видання.

¹⁴ Там само. – С. 317, 319, 320.

¹⁵ Там само. – С. 321.

зани загону імені Коцюбинського та імені Щорса, німцями спалено 66 дворів. Хутір Коростень був партизанською базою бовкунівців. Німці повністю його знищили вогнем.

На території Олишівського району розстріляно і спалено вогнем 160 людей. У німецьке рабство вивезено 1503 юнаків і дівчат.¹⁶

Чернігівський район також зазнав значних втрат. Тут фашистами підпалено 1897 дворів, які перетворились на руїни. Стертими на порох були села Бобровиця і Полуботки. Розстріляно і спалено 1943 людей.¹⁷ Кількість насильно перевезених до рейху складає цифру 2012.¹⁸ За два роки окупації фашисти зруйнували і кинули у вогонь всі колгоспні будівлі, лікарні, школи. Спалено села Бобровиця, Кувечичі, Лопатин, Масани, Свинь, Яцево та багато інших.

Рух опору

На території Михайло-Коцюбинського, Олишівського та Чернігівського районів, як вже було сказано, діяли партизанські загони. Місцями дислокації командири обрали ліси поблизу населених пунктів Ведильці, Пакуль, Ревунов Круг, Киїнка, Коти, Кувечичі, Мохнатин та інші. Ці села виявились серед найбільш постраждалих від фашистської агресії.

Село Козероги стало тим місцем, звідки колишня вчителька Уляна Луківна Прохоренко допомогла підпільникам доставити у Чернігів на конспіративну квартиру рацію розвідника Головного розвідувального управління Червоної Армії Кузьми Гнідаша для налагодження прямого зв'язку із штабом Рокоссовського, куди надходила оперативна інформація чернігівських розвідників – членів міського підпілля.

Конспіративна квартира підпільників Чернігова знаходилась в Андріївці у будинку подружжя Панаса та Катерини Гапченків. Через них було налагоджено пряму доріжку до Кузьми Гнідаша. У Слабині в помешканні Марії Матвіївни Неговської підпільники також знаходили притулок і можливість зустрітися з партизанами.

Чим могутнішим ставав партизанський рух в Україні, тим більше окупаційна німецька влада вдавалася до репресій і хитрощів. У квітні 1942 року в Рівному намісник Гітлера в Україні Еріх Кох провів нараду з керівниками гестапо, поліції безпеки і СД, на якій оголосив наказ фюрера про утворення на українських землях партизанських загонів з метою викликати недовіру до радянських народних месників. Тими загонами мають бути невеликі мобільні групи, до десяти людей, які дали згоду на

¹⁶ Там само. – С. 317, 319.

¹⁷ Там само. – С. 318, 321.

¹⁸ Там само. – С. 319.

співробітництво з відповідними німецькими органами. На чолі групи – особливо довірена особа. Так звані партизани повинні несподівано з'являтися у селах вночі, силою заходити до хат і вимагати від господарів їжу, горілку, одяг, корів і свиней, аби прогудувати партизанів, що начебо залишились у загоні. Якщо господарі висловлюватимуть незадоволення, відкривати вогонь.

Такі загони з'явилися і на Чернігівщині. Деякі з них, у міжріччі Десни і Дніпра, зусиллями розвідувальної групи Кузьми Гнідаша вдалося нейтралізувати. Так звані партизани діяли і на терені Чернігівського району. Це до деякої міри підтверджує й краєзнавець Юрій Ярошенко. Ним складений список 26-ти мешканців села Шестовиці, котрі вважалися партизанами. Четверо з них, за спогадами Петра Федоровича Рибалки, які записав Юрій Ярошенко, вбили чотирьох жителів села, які ловили рибу на Десні. Микола Михайлович Борисенко, Андрій Семенович Сіводід, Василь Семенович Сіводід та Олександр Семенович Сіводід, яких Петро Рибалко охрестив "горе-партизанами", вчинили розправу над рибалками, яких оголосили зрадниками. Однак не зрозумілим було, кого вони зрадили.

Мешканці Андріївки, Михайло-Коцюбинського, села Ведильці та інших сіл пам'ятають про партизанське свавілля, не даючи йому жодних політичних оцінок. Просто вони цього не здатні забути. Як і злодіянь з боку поліцаїв.

Розповідають, що у Брусилові запроданці пограбували церкву. Коли везли добро, знущалися над іконами – топтали їх, паплюжили. Доїхали до урочища Піски. Тут лісок обабіч виїзду з села на дорогу Чернігів – Грем'яч. Проте з лісу поліцаї так і не виїхали. З тих пір на цьому місці почало творитися недобре: довго не тане сніг, водії не відразу відчувають тоненький льодок на асфальті, від чого відбуваються жахливі автоаварії.

Ніякі дії брехливих партизанських загонів і місцевих зрадників не здатні були зупинити боротьбу патріотів з підступним ворогом. Так, у селі Хрещатому Олишівського (тепер Козелецького) району підпільників очолив Василь Пилипович Бурим. Вони налагодили стосунки з Носівським партизанським загonom, для якого збирали розвідувальну інформацію. Підпільники саботували всі окупаційні заходи на селі. Передали партизанам 2 ручних кулемета, 2 автомати, 48 гвинтівок, 150 гранат, 11 пістолетів і близько 5 тисяч патронів, значну кількість продуктів харчування. Коли відбувся масовий перехід селян до партизанського загону, село охоронялося групами самооборони. Так було збережено врожай, коней, різноманітний реманент. А всього з Олишівського району до партизанських загонів прийшло 600 людей.¹⁹

¹⁹Черниговщина в период Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.): Сб. док. и мат. – К., 1978. – С. 218.

У Смолині Михайло-Коцюбинського району діяла підпільна група у складі трьох людей. Вони допомогли партизанам загону “За Батьківщину” під командуванням Івана Бовкуна зберегти переправу на Десні до приходу Червоної Армії.

Одним із засобів боротьби населення з окупантами були економічні диверсії. Так, з Олишівського району планувалося вивезти 5 тисяч тонн хліба нового врожаю. Але підпільники спалили 18 молотарок, зіпсували 21 трактор і тим самим не дали окупантам можливості здійснити свій намір.²⁰

Отже, мешканці Чернігівського району не скорилися ворогові у найтяжчі два роки страшної неволі. У селах споруджені обеліски загиблим землякам. Височать вони у Смолині, Павлівці, Киїнці, Левковичах, Андріївці, Кархівці, Новому Білоусі, Кувечичах, Анисові, Іванівці, Ладинці, Радянській Слободі як пересторога і вічна пам'ять.

²⁰Черниговская областная партийная организация в годы Великой Отечественной войны. – К., 1987. – С. 63.

ВИЗВОЛЕННЯ

Як все починалося

Чернігівсько-Прип'ятська наступальна операція розпочалася 26 серпня 1943 року силами військ Центрального фронту під командуванням генерала армії Костянтина Рокоссовського.

В операції брали участь 13-а, 48-а, 60-а, 65-а, 2-а танкова армії. У небі панувала 16-а повітряна армія генерала Сергія Руденка, уродженця Коропа. Мета – розгром німецько-фашистських військ у районі Севськ – Рильськ і вихід на рубіж Дніпра і Прип'яті.

Третього вересня радянські війська вийшли до Десни і на південь від Новгород-Сіверського вступили на територію Чернігівської області. Мовою військових донесень скажемо, що хронологічно визволення Чернігівщини відбувалося так: 4 вересня викинуто окупантів з Коропа, 6 вересня війська 60-ї армії оволоділи Батурином, а 9 вересня – Бахмачем; 6 вересня військові частини 18-ї армії викинули німців із Новгород-Сіверського; 17 вересня 7-й гвардійський механізований корпус визволив Ніжин; в ніч на 19 вересня війська 13-ї армії форсували Десну в районі Чернігова. 21 вересня 1943 року місто стало вільним. Офіцери 3-го стрілецького батальйону 271-го полку 181-ї Сталінградської стрілецької дивізії Доможиров та Евентов піднесли червоний прапор над будинком обласної ради, що на Красній площі (тоді – площа ім. В. Куйбишева).

Переслідуючи ворога, радянські війська форсували Десну, Дніпро, Сож і захопили плацдарм на західному березі Прип'яті. У результаті Чернігівсько-Прип'ятську операцію було завершено 30 вересня. Так відбулося остаточне визволення Чернігівщини від німецько-фашистських окупантів.

У визвольних боях за місто Чернігів брали участь наступні військові підрозділи:

61-армія – 76-а стрілецька дивізія генерал-майора **Кірсанова Олександра Васильовича**; 77-а гвардійська стрілецька дивізія генерал-майора **Аскалепова Василя Семеновича**; 9-й гвардійський стрілецький корпус генерал-майора **Борейка Аркадія Олександровича**.

13-а армія – 15-й стрілецький корпус гвардії генерал-майора **Людникова Івана Ілліча**; 28-й стрілецький корпус генерал-майора **Нечасва Олександра Миколайовича**; 148-а стрілецька дивізія генерал-майора **Міщенко Андрія Авксентійовича**; 181-а Сталінградська стрілецька дивізія генерал-майора **Сараєва Олександра Андрійовича**; 211-й стріле-

цький полк генерал-майора **Махлиновського Віктора Львовича**; 129-а танкова бригада полковника **Петрушина Миколи Васильовича**.

16-а повітряна армія – 2 гвардійська штурмова авіаційна дивізія полковника **Комарова Георгія Йосиповича**; 273-а винищувальна авіаційна дивізія полковника **Федорова Івана Євграфовича**; 6-й винищувальний авіаційний корпус генерал-майора авіації **Єрлікіна Євгена Юхимовича**; 271-й протибомбардувальний авіаційний дивізіон полковника **Борисенка Михайла Харлампійовича**.

А також 16-а гвардійська кавалерійська дивізія полковника **Білова Григорія Андрійовича**; 874-й винищувальний протитанковий артилерійський полк підполковника **Федорова Олександра Петровича**; 476-й мінометний полк майора **Гладкого Володимира Гавриловича**; 1287-й зенітний артилерійський полк підполковника **Остроглазова Миколи Яковича**.

Разом з наступаючими військами Центрального фронту у визвольних боях брали участь журналісти всесоюзних газет “Правда”, “Известия”, “Красная звезда”. Завдяки їм можна сьогодні прослідкувати, як розгорталися події у селах Чернігівського району.

Правдист Лев Огньов 21 вересня 1943 року телеграфом із визвольного Чернігова передав для своєї газети кореспонденцію, яку наступного дня було опубліковано. Журналіст розповів, що німці з усіх сил захищали підступи до міста. Радянські воїни зустріли шалений опір із боку угорських полків, численних батальйонів залізничної охорони і зведених команд. Особливо гарячими були бої за кілька днів до визволення Чернігова.

Бої за кожне село

Аби захопити місто, радянським військам необхідно були вибити окупантів з навколишніх сіл. Кожне з них – міцний форпост фашистів на підступах до Чернігова. Гітлерівські вояки мали добре оснащену оборону – до 7 піхотних і 3 танкових дивізій, яких підтримувала авіація. У доповідній записці командуючого Центральним фронтом Костянтина Костянтиновича Рокоссовського Верховному Головнокомандуючому про хід наступальної операції фронту упродовж 18–30 вересня 1943 року представлені орієнтовні розрахунки планування наступальної операції військ Центрального фронту. Передбачалося, що 23 вересня 1943 року війська 13-ї армії у взаємодії з 7-м гвардійським кавалерійським корпусом оволодіють Чернігівським районом і містом Чернігів.

Першими з діючих частин Червоної Армії 18 вересня 1943 року форсували Десну за вісім кілометрів на південь від Чернігова підрозділи 211-ї стрілецької дивізії. Упродовж трьох діб вони утримували тут плацдарм

для розгортання наступальних дій сусідніх дивізій, вступаючи у двобій з танками і піхотою противника. 20 вересня бійці дивізії увірвалися на південно-західну околицю Чернігова. 21 вересня місто було вільним від окупантів. Опісля частини 211-ї стрілецької дивізії пройшли близько ста кілометрів за маршрутом **Андріївка-Ковпита-Пакуль-Навози**, форсували Дніпро і зайняли тут передмістні оборонні позиції, незважаючи на посилене бомбардування ворожої авіації.

18 вересня селами **Борки, Боровики** та **Брусилів** оволоділи відповідно 145-й гвардійський винищувальний протитанковий артполк, 58-й гвардійський кавалерійський полк і 62-й гвардійський кавалерійський полк 16-ї кавалерійської дивізії. А 894-й стрілецький полк 211-ї стрілецької дивізії вдень вступив у бій з гітлерівцями за **Іванівку**. О дев'ятій вечора перемога була на боці радянських воїнів. У боях за це село 211-а стрілецька дивізія знищила до 90 солдатів і офіцерів противника, 30-х захопили у полон, підбили 4 автомашини тощо. Інші частини цієї ж дивізії о 8-й годині ранку викинули фашистів із села **Лукашівки**. А військовики 148-ї стрілецької дивізії визволили **Піски**. 887-й стрілецький полк 211-ї стрілецької дивізії оволодів **Колічівкою** – важливим опорним пунктом фашистів на шосейній дорозі Київ – Чернігів. Однак авіація противника 20 вересня 1943 року бомбардувала тут переправу на Десні. Бої з німцями вела 129-а окрема танкова бригада. Начальник штабу – підполковник **Бабушкін**, а його заступник з розвідки – капітан **Скальненков**. Ворог відступив. Райцентр **Олишівку** визволено о 18 годині. Інші радянські частини форсували Десну і зайняли села **Виблі** та **Піски**. А бійці майора Савченка оволоділи товарною станцією, дерев'яним мостом через Десну. Міст зв'язував район товарної станції з південною околицею Чернігова. Маневр був настільки несподіваним, що фашисти не встигли зруйнувати важливу військову споруду і відступили. Але незабаром у небі з'явились ворожі бомбардувальники, які цілеспрямовано намагались відбити міст. Після втрати двох літаків німці повернули назад. Бійці майора Савченка по мосту перейшли на другий берег і опинилися на південній околиці Чернігова. У ніч на 19 вересня воїни 148-ї стрілецької дивізії пройшли під цим самим мостом і зайняли **Яцево** і частину **Бобровиці**. Німці відчайдушно чинили опір. Ці приміські села кілька разів переходили з рук у руки. І все-таки стали вільними.

19 вересня на світанку частини 211-ї стрілецької дивізії переправили через Десну піхоту. Переправа видалася важкою, бо відбувалася власними силами. Льотчики 16-ї повітряної армії обстрілювали ворожі літаки. Шалений опір зустріли підрозділи цієї дивізії під час наступу на села **Слабин** і **Мажугівку**. Однак перемога виявилася на їхньому боці – села стали вільними.

Цього ж дня 7-й гвардійський кавалерійський корпус у полудень вивів німців із села **Жеведь**. А 292-й стрілецький полк 181-ї Сталінградської стрілецької дивізії о сьомій ранку вступив у двобій з ротою ворожої піхоти і 8-ма танками у напрямку **Гущина**. Гітлерівців підтримувала авіація. До кінця дня село позбавилося окупантів.

Не менш драматичні події відбувалися того дня під час наступу 60-го гвардійського кавалерійського полку 16-ї гвардійської кавалерійської дивізії на **Кобилянку**. На допомогу кавалеристам прийшли три дивізіони 148-го гвардійського артилерійсько-мінометного полку та саперний взвод 14-го окремого ескадрону. Кровопрлитне протистояння закінчилося перемогою наших військовиків.

По-справжньому трагічними виявилися години визволення **Шестовиці**. Близько 24-ї години ночі взвод розвідників 894-го стрілецького полку 211-ї стрілецької дивізії без бою увійшов у село. Розвідники створили умови для зосередження 1-го батальйону на західній околиці села. О сьомій ранку у напрямку Шестовиці наступали інші підрозділи 894-го полку. А за кілька годин побачили радянські бійці, як у село заїхали сім німецьких бронетранспортерів. Однак вогню не відкрили, а рушили у бік Михайло-Коцюбинського. Близько п'ятої години вечора над селом з'явилися тридцять шість «Юнкерсів-88». За кілька хвилин палали будинки, сараї, худоба, діти, майно. Шестовиця перетворилася на суцільне згарище. Загинуло близько двадцяти людей. Ті, що врятувалися від вогню, ховалися в навколишніх лісах та луках. Атаки німецьких льотчиків відбили радянські літаки. За два дні із своїх лісових схованок поверталися селяни додому, радо зустрічаючи своїх визволителів. Так само було і в **Козерогах** того дня.

Визвольні бої за село **Павлівка** вела 129-а окрема танкова бригада. 25 ворожих танків проти нашої бригади перейшли у контратаку. Їм вдалося зосередитися у Павлівці. А тим часом підрозділи 211-ї стрілецької дивізії розпочали свій наступ на село з іншого боку. Німці чинили жорсткий опір. Гітлерівську піхоту підтримували танки та авіація. Головний удар на собі витримав 887-й стрілецький полк. Але йому не вистачало протитанкових засобів. Допомога артилерії не була вчасною. Тому полк зазнав значних втрат. А 2-й батальйон цього полку опинився в оточенні. Німці розпочали нову контратаку за допомогою роти піхоти і 4 танків. Друга ж розпочалась з боку Київки силою до 2 рот піхоти у супроводі 15 танків. Наші бійці не мали у достатній кількості протитанкових засобів, артилерія ж взагалі була відсутня. От чому ворожі танки зайшли у тил батальйону, і він опинився в оточенні. Незважаючи на те, що сталося, бійці мужньо боролися. Вони знищили 6 танків противника, 3 бронемашини, 250 гітлерівських вояків. Втрати були і в батальйоні: вбито 56 і поранено 110 людей. Важких поранень зазнали командир батальйону капітан

Вічкуткін, парторг **Бутенко** (старшина) і комсорг **Воропаєв** (старший сержант). Батальйон очолив замполіт капітан **Козак**. Він керував наступним боєм і знайшов вихід з оточення.²¹

Село було визволено о 6 годині ранку.

20 вересня. Бійці 211-ї стрілецької дивізії вночі визволили села **Зайці, Куйбишев*** і **Андріївку**. Це дало їм можливість перерізати залізницю Чернігів-Овруч, яка була занадто важливою для німців. Тому і би-лися за неї до останнього. Проти дивізії німецькі командири кидали танкістів, солдатів учбової дивізії тиловиків, комендантські команди. А тим часом, форсувавши Снов на північ від Чернігова, з'явилися радянські кіннотники, несучи загрозу оточення німецькому гарнізону в Чернігові. Воїни ж 211-ї стрілецької дивізії вийшли на правий берег Десни та успішно просувалися далі. Зайняли райцентр **Михайло-Коцюбинський**. Вигнали німців із **Смолина**. О 16-й годині вільною стала **Березанка**. 292-й стрілецький полк 181-ї Сталінградської стрілецької дивізії і частини 211-ї стрілецької дивізії принесли свободу **Жавинці**. Значним опорним пунктом ворога на підступах до Чернігова була **Київка**. Німці чинили жакли-вий опір. Проте 288-й стрілецький полк 211-ї стрілецької дивізії пере-міг. Інші радянські підрозділи очистили від окупантів села **Лопатин** (о 17-й годині) і **Черниш**. А село **Киселівку** визволили бійці 148-ї стрі-лецької дивізії.

21 вересня. 288-й стрілецький полк 181-ї Сталінградської стрілець-кої дивізії, незважаючи на шалений опір окупантів, переміг у визвольних боях за села **Радянська Слобода, Старий Білоус і Масани**. До сіл **Ковпита і Левковичі** увійшли бійці 211-ї стрілецької дивізії.

21 вересня 1943 року радянські війська штурмом оволоділи Черніго-вом. Проте німці продовжували вперто оборонятися. Мотопіхота, танки, бомбардувальники брали участь у ворожих контратаках. Окремим бата-льйонам доводилося витримувати до 17 таких нападів.

22 вересня. Цього дня о 14-й годині силами 15-го стрілецького кор-пусу визволено **Ведильці, Кархівку, Малейки** – о 12-й дня. О 9-й ранку підрозділи 7-го гвардійського кавалерійського корпусу 13-ї армії оволоді-ли **Мньовом**. 211-а стрілецька дивізія викинула фашистів із **Левковичів**. Селище **Седнів** стало вільним внаслідок мужніх і сміливих дій 14-ої ка-валерійської дивізії. На північному сході Чернігова у бій вступила 12-а гвардійська стрілецька дивізія полковника **Дмитра Малькова**. Бійці її 37-го і 29-го полків оволоділи селами **Чорторія, Рябці, Стаси, Пет-рушин, Роїще, Хмельниця** і почали переслідувати противника.

²¹Черниговщина в период Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.): Сб. док. и мат. – К., 1978. – С. 278, 279, 282.

*Назва колишнього села Козел на військових картах початку 1930-х років.

23 вересня. Завершилися бої за визволення сіл **Жукотки, Полуботки, Рудки**. У селі **Товстоліс** розвідники помітили ворожі підрозділи, які вели оборонні роботи. 239-й стрілецький полк 76-ї стрілецької дивізії вивів фашистів з села.

24 вересня. Визволено села **Шибирунівка, Рогоща, Рижики**.

Допомога місцевого населення

Аби частини Червоної Армії успішно форсували Десну, селяни ремонтували зіпсовані і потоплені фашистами човни, будували плоту. Мешканці придеснянських сіл **Друцьке, Ладинка, Золотинка, Надинівка, Волчок** здійснювали розвідку фашистської оборони, допомагали радянським бійцям дістатися правого берега Десни, ділилися харчами.

Жителі села **Свинь** (тепер Улянівка) переправили через Десну воїнів 148-ї стрілецької дивізії. Начальник дивізійного політвідділу полковник Зорін доповідав своєму безпосередньому начальству в 13-й армії: *“Особенно отличились при этом колхозники села Свинь Черниговской области Лобас Федор Васильевич, 48 лет, и Борисенко Савелий Максимович, 52 года, которые добровольно переправляли бойцов через реку Десна. При выполнении этой задачи они проявили мужество, не бросили своих постов при бомбежке переправы немецкой авиацией и даже тогда, когда узнали, что горит село Свинь и их дома. Эти граждане сообщили ценные сведения о противнике, которые после подтвердились нашей разведкой. Нами оформляется материал на представление к правительственным наградам вышеуказанных граждан”*²²

Мешканці Олишівського району попереджали червоноармійців про появу німецької розвідки. Власними підводами привозили на береги Дніпра та Прип'яті продукти харчування, боєприпаси. Коли ж Олишівський район було визволено, воїни Червоної Армії посприяли швидкому відновленню млинів, маслозаводів, інших промислових і сільськогосподарських підприємств.

У боях за визволення Михайло-Коцюбинського, Олишівського та Чернігівського районів загинули 1 329 людей. З них 91 офіцер, 338 сержантів і 900 солдатів. Поранених лікували у 17 шпиталях і медично-санітарних батальйонах дивізій. Проте від важких поранень та інфекційних хвороб тут померло 483 людини. На терені трьох районів поховано 1 890 людей. Вони знайшли вічний спокій у 99 могилах – братських, групових, індивідуальних.²³

²² Там само. – С. 298.

²³ Книга Памяти Украины. Черниговская область. – К., 2002. – Т. 9. – С. 31.

Присвоєно найменування “Чернігівських”

Москва вітала день визволення Чернігова салютом 12-а артилерійськими залпами із 124-х гармат. Військовим підрозділам, що виявили мужність і героїзм під час визволення стародавнього міста і навколишніх сіл, наказом Верховного Головнокомандувача присвоєно найменування “Чернігівських”. Це 148-а, 211-а, 77-а, 76-а стрілецькі дивізії, 16-а гвардійська кавалерійська дивізія, 129-а танкова бригада, 874-й винищувальний протитанковий артилерійський полк, 476-й мінометний полк, 1287-й зенітний артилерійський полк, 2-а гвардійська штурмова авіаційна дивізія, 181-а Сталінградська стрілецька дивізія.

У наказі Сталіна наголошувалося: “...після запеклих триденних боїв, сьогодні, 21 вересня, штурмом оволоділи обласним центром України – містом Чернігів – важливішим опорним пунктом оборони німців в низов'ях ріки Десна. Таким чином, оборона німців... і план німців затримати наступ наших військ на рубежі ріки Десна слід вважати провальним. У боях при форсуванні ріки Десна, за оволодіння містом Чернігів відзначились війська генерал-лейтенанта Пухова, генерал-майора Нечасва, генерал-лейтенанта Бондарева і льотчики генерал-лейтенанта авіації Руденко”.²⁴

У документі названі імена інших командирів, які були представлені до ордена Суворова. Всім їм Верховний оголосив подяку.

Таким виявився для Чернігова кінець драми, яка розпочалась вересневим днем сорок першого і тривала два роки.

До 1 жовтня 1943 року вся Чернігівщина була вільною. 879 воїнів, представників 27 національностей, учасників визвольних боїв на чернігівській землі, були удостоєні звання Героя Радянського Союзу. 17 з них – уродженці Чернігівщини.

ЗА 565 ДНІВ ДО ВЕЛИКОЇ ПЕРЕМОГИ

Чернігівці повернулися до мирного життя. Проте до повної і остаточної перемоги над лютим ворогом залишалося півтора роки. Чернігівщина жила відбудовою народного господарства, впорядкуванням могил загиблих жителів сіл і міст, збиранням врожаю і проведенням осінньої сівби. Населенню допомагали військові підрозділи. Адже окупанти на Чернігівщині пограбували і зруйнували понад 400 підприємств, 35 тисяч будівель, 345 лікувальних закладів, 1140 шкіл, клуби, бібліотеки, музеї, пам'ятки архітектури. На

²⁴Хронологічний довідник про тимчасову окупацію... – Чернігів, 1947. – С. 15.

руїни перетворився 51 населений пункт області, в тому числі стародавній Чернігів. Загарбники знищили близько 128 тисяч мирних громадян, вивезли на примусові роботи до Німеччини 41 тисячу людей.

Спочатку було налагоджено облік посівних площ, тракторного парку, всіх сільськогосподарських машин, які мали місце в МТС, колгоспах і радгоспах області. Уряд СРСР виділив кредит для відродження сільського господарства Чернігівщини. Червона Армія безперервно отримувала від чернігівських селян хліб, овочі, м'ясо і молоко.

Комсомольці зібрали кошти на танкову колону імені 25-річчя ВЛКСМ та літак "Бойова подруга". Надходили також кошти від жителів області у фонд будівництва танкової колони "Колгоспник Чернігівщини." За даними на 15 квітня 1944 року, мешканці Михайло-Коцюбинського району перерахували 184 тис. руб., Олишівського – 1830 руб., Чернігівського – 1731 руб.²⁵

У 1944 році побудовано автомобільний міст через Десну у Чернігові і великий міст із судноплавними прольотами через річку Снов поблизу Брусилова.

Держава заохочувала індивідуальне житлове будівництво. Для його здійснення відпускалися значні кредити. У доповідній записці уповноваженого Держплану при Раді Народних Комісарів Радянського Союзу по Чернігівській області на адресу облвиконкому від 11 липня 1944 року знаходимо наступне: *"Больше всего восстановлено и построено домов по сельской местности Олишевского и Михайло-Коцюбинского районов"*.²⁶ І далі товариш Тімаков називає вагомі цифри. А головне, що дах над головою знайшли, за його словами, 2230 людей. Село Яцево Чернігівського району обком компартії обрав як дослідно-показове для житлового будівництва. Селяни Олишівського району з січня 1945 року регулярно слухали радіо. Лютневі весняні роботи здійснили завдяки своїм корівкам – вічним годувальницям і трудівницям.

Війна ще тривала. Хлопці залишали рідні домівки і виїздили на фронт. А ті, хто залишився вдома, увійшли до складу винищувальних батальйонів, створених для боротьби з ворожими диверсантами. Мались на увазі не лише фашистські терористи і лазутчики. То був період, коли усі збройні сили Української Повстанської Армії (УПА) від Карпат до Чернігівських лісів були під однією командою, *"паралізуючи всякі грабіжницькі плани обох імперіалізмів"*. Тобто, гітлерівського і сталінського. В одному з документів, вміщених у двадцяти трьох томах *"Літопису Української Повстанської Армії"*, знайдено наступне: *"...істребітільні" батальйони НКВД ведуть сильну акцію проти УПА в Чернігівських лісах*" (Т. 8. – С. 146). "Яструбки" із батальйонів Чернігівського району охороняли об'єкти оборонного значення – залізниці, шосейні дороги і мости.

²⁵Черниговщина в период Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.): Сб. докл. и мат. – К., 1978. – С. 345.

²⁶Там само. – С. 351.

Допомагали мешканці Чернігівського району радянським військам у будівництві та утриманні переправ, мостів, аеродромів. До 400 робітників і 100 коней з підводами було виділено для очищення від снігу військових аеродромів. Близько тисячі людей з Михайло-Коцюбинського району провели заготівлю лісоматеріалів для відновлення мосту через Десну поблизу Чернігова.

Колгоспи допомагали військовим частинам налагодити фронтові перевезення. Мешканці Олишівського району своїм транспортом перевозили для військовиків Червоної Армії, що зосередились на ріках Дніпро і Прип'ять, продукти харчування.

Регулярно надсилалися на фронт посилки з подарунками, дбайливо підготовлені жіночими та дівочими руками. Гостинці від трудящих Олишівського району отримали солдати і офіцери 25-го гвардійського стрілецького полку, яким командував Герой Радянського Союзу В.В. Смирнов. А незабаром Олишівський райком партії одержав від воїнів вдячного колективного листа.

ГЕРОЯМИ НЕ НАРОДЖУЮТЬСЯ

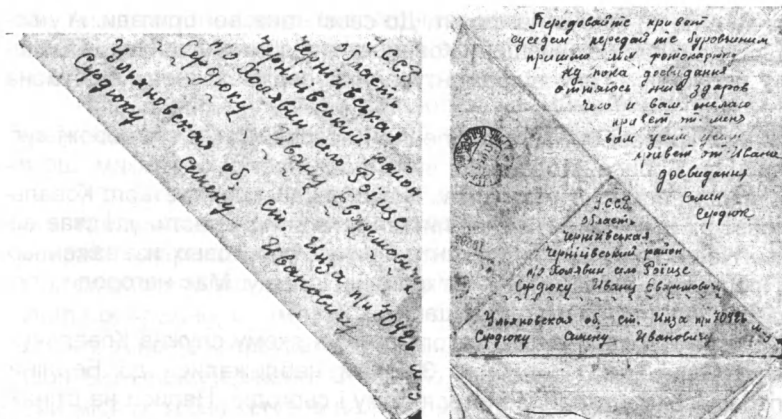
Близько 20 тис. мешканців Михайло-Коцюбинського, Олишівського та Чернігівського районів воювали на суші, у повітрі і на морі, у партизанських загонах як у себе на Батьківщині, так і на терені Західної Європи. В історію Другої світової війни вони увійшли як учасники руху Опору народів європейських країн проти гітлерівської агресії. За виявлений героїзм 9 755 людей відзначені високими урядовими нагородами.²⁷

Як висловити словами пережите ними на війні? Особливо тим, хто знає про неї лише з газетних публікацій, художніх творів і кінофільмів? Як не впасти в непотрібну риторику? Аби не сталося так, як висловився одного разу російський письменник, фронтовик, Віктор Астаф'єв: *«Газетярі свою війну написали. Можливо, написали зайве, солдатської ж війни у літературі майже немає. Домінує все ще в нашій літературі війна надумана. Шкода, що не лише домінує, але і заохочується...»*²⁸ Правота повністю на його боці. Тому розпочну свою оповідь про героїв війни, народжених у Чернігівському районі, з наступної теми.

²⁷Книга Памяти Украины. Черниговская область. – К., 2002. – Т. 9. – С. 32.

²⁸Греченко Г. Воювали, не лічили ран... – Чернігів, 1995. – С. 74.

Фронтний трикутник – лист з фронту

СОЛДАТСЬКА ВІЙНА БЕЗ ПРИКРАС

Учасник штурму Берліна

Судилося йому народитися у селі Тильне Коряківського району 1922 року, а останні вісімнадцять років мешкати в Андріївці. При народженні назвали хлопчика Борисом. А коли пішов до школи, записали *Борисом Костянтиновичем Ковальчуком*. Як його однолітки, допомагав батькам у полі, доглядав худобу, не цурався будь-якої хатньої роботи. Однак тягло хлопця до техніки. Мріяв водити трактора, і він став таки трактористом. Впертою був людиною.

Та довелося йому незабаром залишити свою машину і сісти за важілі танка. Сталося це з початком війни. Бориса Ковальчука мобілізували до армії у серпні 1941 року. Проте, перш ніж потрапити на фронт, навчався у Чугуївському танковому училищі на Харківщині. По закінченні потрапив на фронт. Драматичні дні відступу. 31-й танковий полк, у складі якого служив Борис Ковальчук, опинився під Саратовом.

Побував він і у Нижньому Тагілі, де його танковий екіпаж одержав нову машину прямо з конвеєра, щоб наприкінці 1942 року потрапити у вир подій Сталінградської битви.

Бої за місто на Волзі давалися дорогою ціною. Борис Костянтинович одержав контузію та два поранення. Привезли його до польового госпіталю.

Ледь все загоїлося, відбув на фронт. До своєї танкової бригади. А у сорок третьому під час бою машину Ковальчука підбили фашисти. Обійшлося без поранень. Танк відремонтували, і сержант знову відбув на фронт.

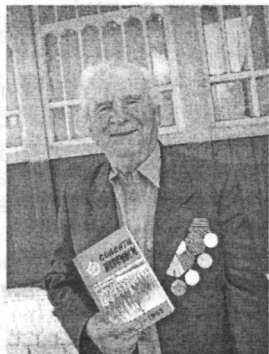
Точилися криваві бої за визволення Харкова. Саме тут ворожі кулі знову знайшли Бориса. Поранення виявилось настільки тяжким, що лікарі заборонили йому бути танкістом. У листопаді сорок третього Ковальчук виписався з шпиталю. Направили танкіста в іншу частину. І став він шофером. Не забути Борису Костянтиновичу "фронтових изъезженных дорог". Проїхав він з боями через Україну і Польщу. Має нагороди і подяки за звільнення Любліна та Варшави.

На початку березня сорок п'ятого полк, в якому служив Ковальчук, вступив на територію Німеччини. З боями наближались до Берліна. Штурм гітлерівської цитаделі сниться йому і сьогодні. Написи на стінах, білі ганчірки у вікнах будинків, волення німецьких офіцерів, підлесливі посмішки цивільних мужчин, коли до них звертаєшся, загибель однополчан і багато чого іншого Борис Костянтинович не здатний викреслити із своєї пам'яті.

А потім настав день капітуляції фашистської Німеччини. Радість Перемоги. Бажання на крилах летіти додому. Однак лише через півтора роки сержант Ковальчук приїхав у рідне село. На грудях його блищали три медалі "За відвагу".

Довгі роки працював у колгоспі. Одружився. Народилися дві доньки. Повиходили заміж. Оселилися в Андріївці. От до них та трьох онуків (тепер вже є і правнучка) 1987 року переїхали Борис Костянтинович і Марія Хомівна Ковальчуки. Сильні духом люди.

Стрілок-мотоцикліст

*О.М. Карконосенко
(с. Довжик)*

У старовинному козацькому **Довжику** живе **Олексій Миколайович Карконосенко**. Він народився у цьому селі 19 серпня 1926 року. Як всі діти, навчався у школі. Літо сорок першого виявилось для хлопчика знаменним: він закінчив сім класів. А це означало, що Олексій став людиною письменною і дорослою. Тому, коли з 22 вересня 1941 року німці запанували у Довжику, поводився по-дорослому стримано. Ненавидів окупантів. Адже вони спалили до сотні дворів, вигнали до Німеччини понад сорок людей. Нічого не знав хлопчик про свого батька – Миколу Микитовича. Він пішов на фронт у перші дні вій-

ни. Лише після визволення Чернігівщини 1943 року мати отримала невтішне повідомлення: пропав без вісті у сорок першому під Смоленськом.

Поширились чутки про дії партизанів. Ними виявилися бійці загону імені Михайла Коцюбинського. Олексій Карконосенко знайшов до них шлях.

Літо сорок третього року видалось спекотним. На небі зірок – лічити, не перелічити. Ночі, як у пісні співається, зоряні, ясні, видно, хоч голки збирай. А партизанське формування просувалося до Дніпра. Тому юнакові пощастило відчути ці нічні красоти. А вдень партизани відпочивали. Йшли обережно, бо їм необхідно було дістатися до села Губичі Ріпкинського району, форсувати тут Дніпро і перейти на територію Білорусії, щоб бити там фашистів. Операцію здійснено блискуче. Коли ж серпневий місяць забешкетував на небі, розпочався наступ радянських військ. Партизанське з'єднання імені Михайла Коцюбинського під проводом майора держбезпеки Йосипа Брунова надавало червоноармійцям допомогу у форсуванні Десни та Дніпра. Спритний Олексій Карконосенко був серед тих партизанів, хто доставляв човни, підвозив солдатам харчі.

Коли його Довжик став вільним, а це сталося 24 вересня 1943 року, юнакові дозволили відвідати рідних. Виснажені й обірвані стояли його односельці на вулицях і плакали. Навкруги – попіл і згарище.

Новий сорок четвертий рік Олексій зустрів далеко від батьківської оселі. Він став справжньою військовою людиною. Його, сімнадцятирічного парубка, направили до школи 14-го окремого навчального мотоциклетного полку. Дислокувався він у Бердичеві на Житомирщині. Дивний збіг обставин: родом з самого міста Житомира був партизанський командир Олексія Йосип Натанович Брунов.

Шість місяців навчання промайнули швидко. За цей час курсант Карконосенко перетворився на красеня військового, рядового Червоної Армії, а в кишені гімнастерки ховав посвідчення стрілка-мотоцикліста, яке привело Олексія у діючий окремий 52-й Сімферопольський полк, сформований і розквартирований у Криму. Бойові дії за Кримський півострів закінчилися перемогою радянських військ. У їх лавах перебував і Олексій Карконосенко. Хто служив у мотоциклетних підрозділах у гірських умовах, та й ще стрільком, зрозуміє усю складність ситуації, в яку потрапив молодий воїн. Але переміг і вижив. Бо як солдат ніколи не пасував перед труднощами, не піддавався хвилиночній слабкості і виконував устав.

У 1945 році полк, в якому служив Карконосенко, перебазувався у Бобруйськ – старовинне білоруське місто, постраждале від німецької окупації. Саме тут відбулась найвизначніша подія в житті Олексія Миколайовича.

Командир полку підполковник Неділько повідомив, що їм випала честь брати участь у Параді Перемоги, який незабаром відбудеться в Москві. До списку учасників потрапив і Олексій Карконосенко. Звичайно, зі своїм мотоциклом. Пишався він цим? Авжеж. Хто з його сільських однолітків не мріяв побувати в Москві, відвідати Мавзолей Леніна, походити по Красній площі. Такою тоді була реальність. Такими тоді були цінності. І в них вірили молоді люди. Олексій Миколайович не був винятком. Переможний парад у Москві він пам'ятає все життя.

Йшов рясний дощ. Але люди не розходились. На трибуні Мавзолею – Сталін. На білому коні парад приймає ушавлений воєначальник Жуков. Лунають фанфари. Його промова. Диригент піднімає паличку, і військовий оркестр грає марші, від яких перехоплює подих. До підніжжя Мавзолею лягають штандарти розбитих фашистських дивізій у супроводі барабанного бою. А далі – хода військ всіх фронтів на чолі із командувачами. За ними крокують солдати й офіцери, що винесли на плечах весь тягар війни. Вони на диво молоді та красиві. Попереду у кожного насичене добрими подіями щасливе життя.

На це сподівався і рядовий Олексій Карконосенко, проїжджаючи на своєму фронтовому мотоциклі по Красній площі. Коли тобі дев'ятнадцять, оптимізму не займати. Головне – ми перемогли.

А потім були квіти від москвичів, посмішки, радісні обійми, святковий обід. Проте служба є службою, і рядовий Карконосенко разом з однопольчанами, учасниками Параду Перемоги, відбув до Білорусії, туди, де дислокувався їхній полк. Досконало освоїв мотоциклетну справу. Брав участь у спортивних змаганнях. Тоді престижно було займатись мотоциклетним спортом. У 1949 році Олексій став чемпіоном Білорусії на дистанціях триста і п'ятсот кілометрів.

Лише у березні 1950 року Карконосенко повернувся додому. Село тільки-тільки почало загоювати рани. Олексій Миколайович не гребував ніякою роботою. Руки колишнього солдата добре знали свою справу. І в тому, що відродилося господарство, була і його заслуга. Тепер на пенсії. Про що згадує ветеран, залишаючись наодинці? Не знаю. Гадаю, під цими рядками російського поета Ігоря Губермана Олексій Миколайович Карконосенко міг би підписатися: *“Судьбу свою от сопель до седин я вынес и душою, и горбом...”*

Солдатські нагороди. Вони скромні, ювілейні. Головна ж – орден “За мужність”. І цим все сказано.

Козацького роду

Він також народився у козацькому селі. Це – знаменита *Іванівка*. А ім'я солдата – *Борис Каленикович Повод*. Мати дала йому життя у складному 1922 році. Чоловік не дочекався народження сина, помер.

*Б.К. Повод
(с. Іванівка)*

Хлопчика піднімала вдвох із дочкою Ольгою. Коли Борис трохи підріс, мати вдруге вийшла заміж за хорошу людину. Народила від нього двох дітей – брата і сестричку для старшеньких. Жили дружно. Вступили до колгоспу. Іншого шляху для них не існувало.

Діти навчалися у школі. В Іванівці можна було закінчити лише сім класів. Що і зробив Борис Повод 1938 року. Опісля працював на різних роботах у місцевому колгоспі "Авангард". Бігав до колгоспного клубу на танці. Залицявся до дівчат. Високий, ставний, міцної статури, він подобався багатьом юнкам. На то і молодість дається, щоб крадькома зітхати на місяць, дивитися услід красуням, танцювати та співати у вільний від колгоспної роботи час. Борис не встиг жодного разу покинути Іванівку хоча б для екскурсії в Чернігів. Мріяв, звичайно, про це. Однак почалась війна. Раптово. Несподівано. Як землетрус.

Рік Бориса Повода був призовним. Тому одним із перших на селі отримав повістку на фронт. От коли він нарешті приїхав до Чернігова. Мобілізовані збиралися на пероні місцевого вокзалу. Бориса проводжала мама. Обнявши сина, беззвучно плакала. Підійшов потяг, пролунала команда: "По вагонах!" – і Борис востаннє бачить стареньку матусю, яка біжить за потягом.

Догоряв липневий день сорок першого. До окупації Чернігова залишалося трохи більше місяця. Але про це Борис Повод дізнається пізніше, коли ми перемаємо. А тоді він писав з фронту додому листи, не отримуючи відповіді. Листування з мамою налагодилося у сорок третьому, після визволення Чернігівщини. Хату німці спалили, проте всі живі і здорові. Значить, вони народилися везучими.

Все це буде потім. А тоді, у липні сорок першого, Борис Повод потрапив у піхоту. Бойове хрещення прийняв у боях за Сталінград. Командував підрозділом розвідників. Йому присвоїли звання молодшого сержанта. Крок за кроком частина, де він служив, просувалася на захід. Попереду – Україна. Та одне за одним поранення в руку і в ногу змусили хлопця затриматися на певний час у військовому шпиталі. Після одужання Бориса прийняв 1213-й винищувально-протитанковий полк, який входив до складу бригади Резерву Головного Командування. Як і в піхоті, Повода призначили командиром взводу розвідки, з яким пройшов через вогонь і смерть територію України, брав участь у визволенні польських міст і сіл. 1213-й винищувально-протитанковий полк знищував

ворожу техніку, готуючи проходи в безпечних місцях військам наступаючого 4-го Українського фронту.

На початку травня сорок п'ятого полк прискореним маршем попрямував на злату Прагу. Повстала проти фашистів столиця Чехословаччини просила негайної допомоги Червоної Армії.

Німці чинили шалений опір. Багато бойових побратимів Бориса Повода знайшли вічний спочинок на празькій землі. Йому ж пощастило у чужій столиці зустріти День Перемоги.

Їх частина залишилась на території Чехословаччини. Бо нагадували про себе недобиті есесівські угруповання. Обстановка була складною. І раптом одного червневого дня сержанта Бориса Повода викликали до штабу полку. Це його здивувало і стривожило. Але, коли побачив кілька своїх побратимів, заспокоївся. По троє від кожного полку бригади. Їх оглянули офіцери штабу. Критично оцінили зношене обмундирування. А потім видали справну польову форму. І все мовчки, без жодних пояснень. За кілька годин Борис Повод з групою військових їхав у поїзді. Коли перетинав кордон, зрозумів – їх везуть додому. Проте у кожного був свій дім.

Склепіння московського вокзалу розкрили таємницю. Поки поїзд зупинявся, командири пояснили, що всім присутнім випала велика честь прокочувати на Параді Перемоги. Але до нього треба підготуватися. Тому розквартирування у підмосковній Шулеписі.

Хлопці оселилися у чоловічій школі. Тренувалися на плацу військового училища. Нещодавні фронтовики вчилися тримати крок, йти парадним маршем. Втомлювалися страшенно. Але кожний усвідомлював, що попереду на них чекає історична подія. І вона сталася. Борис Каленикович вперше ступив на брущатку Красної площі. Обмундирований у нову, досі не бачену форму. Груді воїна прикрашали ордени солдатської Слави III і II ступенів. Уславлених бойових маршалів Радянського Союзу Рокоссовського і Жукова, керівників Параду Перемоги, він бачив зблизька, і від цього перетинало подих. Краєм ока бачив керівників країни, що стояли на трибуні Мавзолею. Сталіна теж.

Свято завершилося швидко, і сержант Борис Повод повернувся до свого винищувально-протитанкового полку. Говорили, що скоро всіх учасників Параду Перемоги демобілізують. Проте це були лише чутки. Тому що армійська служба Бориса Калениковича завершилася після підписання Указу про демобілізацію, яке сталося 22 жовтня 1946 року.

Повернувся фронтовик у рідне село. Майже через шість років розлуки обняла мати сина. Поцілували Бориса сестри і брат. І потяглися нелегкі будні, в яких важко було йому зорієнтуватися. Знайшов роботу у картографічній експедиції, що обслідувала Чернігівщину. А коли вона перебазувалася в

іншу область, Борис Каленикович влаштувався столяром на будівництво. Потім працював бригадиром вантажників у Київському і Сахалінському річкових портах. Пізніше з бригадою рибалок виходив в Охотське море.

Одного разу в острівній області колишнього сержанта викликали до райвійськкомату. Там Борису Поводу вручили медаль "За відвагу". Так через роки нагорода знайшла героя.

У 1952 році, заробивши трохи грошей, Борис Каленикович вирішив кинути якір у рідному селі. У колгоспі знайшлася для нього робота в бригаді теслярів. Його обрали головою колгоспної ревізійної комісії. Одружився. Народилася донька.

Однак так склалося, що свій вік Борис Каленикович доживав з іншою жінкою, від якої мав двох дітей. Шість років вони прожили на батьківщині пані Олени, у Баришеві Київської області. А у 1973 році подружжя Поводів оселилося в Чернігові в однокімнатній затишній квартирі. До виходу на пенсію Борис Каленикович працював столяром у побутовому комбінаті.

Його не стало 2003 року. Солдатські болючі рани пекли нестерпно і гірко. Поховали сержанта на цвинтарі рідної Іванівки.

Залишилась після нього фотографія, зроблена червневого дня сорок п'ятого в Москві, у формі учасника Параду Перемоги. А на грудях сержанта Бориса Повода виблискують два ордени солдатської Слави і медаль "За відвагу", як негласна нагорода за той його вчинок, що здійснив на території Волині. Наказ знищити міст через річку Турія, щоб не дістався фашистам, розвідники Повода не виконали. Тому що там знаходився полк радянських солдатів, який ніс охоронну службу. Невиконання бойового наказу каралося смертю. Борис Каленикович так і не дізнався, чому покарання скасовано.

Спить солдат вічним сном

*Бюст
М.П. Щербини*

Ровесником і земляком Бориса Повода був *Микола Павлович Щербина*, народжений теж 1922 року в *Іванівці*. Хоча батьки його селянського походження, проте прізвище мав знамените.

У 1903 році європейський світ був шокований вбивством на Балканах російського дипломата Григорія Степановича *Щербини*. Загинув він, виконуючи місію консула у Митровиці. Серби встановили йому пам'ятник. Поховали ж дипломата на Болдиних горах у Чернігові, місті, де він народився у родині тесляра і закінчив місцеву гімназію. Потім навчався в інституті східних мов у Москві, закінчив навчальне відділення азіатського департаменту іноземних справ.

Після чого працював дипломатом у Туреччині, Єгипті, Албанії. Володів шістнадцятьма мовами. Докторську дисертацію захистив турецькою. Завжди Григорій Степанович Щербина відстоював інтереси своєї країни. Він загинув у тридцять п'ять років.

Можливо, у цих людей було спільне коріння. Адже ми не знаємо, звідки походив тесляр Степан Щербина, який дав Російській імперії талановитого і мужнього дипломата.

А Микола Щербина зростав на селі. Коли став підлітком, допомагав дорослим на полі в'язати копиці. Йому подобалося ходити за косарками. Хлопчик любив будь-яку польову роботу. Мріяв стати агрономом, щоб вирощувати хліб і надзвичайні квіти.

Однак у сороковому році його призвали у прикордонні війська. Матусі, Ксенії Андріївні, Микола писав, що перебуває у Карпатах, неподалік від міста Чернівці. Місця тут гарні. Особливо гори. На них зростають буки і ялинки. А червоні маки, які пломеніють на заставі, нагадують йому Іванівку.

Листувався Микола Щербина і з дівчиною на ім'я Оксана. Вони мріяли побувати на Десні і на Дніпрі, погуляти вулицями Києва. Коли йому присвоїли звання єфрейтора, вона його поздоровила якимись особливими словами. А йому було весело на душі.

Війна зруйнувала всі надії, все життя. Від застави нічого не залишилось. Солдати з цілодобовими боями відходили за Дністер. Втомлені і голодні, вони зайшли у село Задубрівка Заставнівського району. Зупинилися біля криниці, аби напиться холодної води і вмити запилені обличчя. Короткий перепочинок і рушили далі.

На пагорбі за селом група добровольців окопалася, аби ціною свого життя дати можливість однополчанам без втрат відірватися від ворога. Місцеві жителі чули, як раптово над пагорбом розкололася тиша. Стріляля з кулеметів і автоматів. Чутно було розриви мін і снарядів. Кілька годин тривав цей смертельний двобій. Коли настала тиша, селяни побачили двох солдатів, що йшли полем. Один був з кулеметом. Він пішов у бік. Другий, що припадав на ногу, повернув у село. Йому назустріч вискочив німецький танк у супроводі трьох мотоциклістів. Боєць не зупинявся, йшов уперед. Наказали підняти угору руки. Він виконав наказ. І в цю ж мить одна за одною полетіли гранати. Фашисти відкрили по солдату кулеметний вогонь.

Коли все скінчилося, вони підбрали трьох своїх вбитих, кількох пораниених і повернули назад. Радянський солдат у формі прикордонника, притиснувши до себе гвинтівку, лежав мертвий край дороги. Двоє місцевих хлопчиків, свідків нерівного бою, розстібнули кишеньку гімнастерки і дістали червоноармійську книжку і комсомольський квиток убитого, залиті його кров'ю. Вони розібрали прізвище – Щербина і місце народження – Чернівська область. Відбулося це 5 липня 1941 року.

Лише після війни стало відомо, що прикордонників залишилося менш двадцяти людей. Вони стояли насмерть до тих пір, поки не отримали наказ відступити. Командир наказав єфрейтору Щербині разом із Никоновим замикати колону.

Поранений у ногу Микола з кулеметом і гранатами шкутильгав позаду свого товариша. Коли не було сил терпіти, він сідав на землю, аби перемотати онучу так, щоб зажати рану. Але все було дарма. Нога розпухла і заважала швидкому ходу. Треба було поспішати. Адже вони побачили німецькі танки. Никонов узяв Миколу під пахви і повів його. А далі відбувся той самий бій. Коли фашисти ще раз прострілили автоматною чергою мертве тіло Щербини, їх зустрів кулеметним вогнем Никонов. Але і він загинув.

Тесляр Дмитро Кройтер зробив домовину. Його сусід Микола Левицький дав підводу. Вранці 6 липня 1941 року поховали Миколу Павловича Щербину на тій горці, звідки видно, як сріблястою хвилею котиться Прут, як димляться сині долини.

Після війни один із хлопчиків, свідків загибелі єфрейтора Щербини, на ім'я Микола Ісепенко, став скульптором і увічнив його подвиг у пам'ятнику. Розшукав Ксенію Андріївну і запросив приїхати у Задубрівку. Дізнався скульптор, що її чоловік Павло Федорович загинув на фронті, а старший брат Василь втратив на війні руку. Будинок їхній спалили окупанти.

От і відбулася зустріч матері і сина на розвилці доріг, де дев'ятнадцятирічний Микола дужий і безстрашний стояв на п'єдесталі. Здалось, що він посміхнувся, коли Ксенія Андріївна сказала, що привезла йому чорнобривців з їхнього городу.

Захисник Москви

Майже дитяче обличчя хлопчиська зафіксував фотоапарат: пухкі губи, витончений ніс. А от світлі очі дивляться по-дорослому суворо. На фото йому років двадцять. Юнак одягнутий у військову форму довоєнного зразку. На гімнастерці – петлиці. Коли зроблено цей фотознімок, на якому зображено миле обличчя *Василя Федоровича Пономаренка*? Може, напередодні боїв, коли він у складі Першої мотострілецької дивізії імені Дзержинського зайняв оборонні позиції на підступах до Москви? Важко сказати. Одне ясно, що таким був Василь Пономаренко, коли залишав рідну, теж козацьку, *Кархівку*, де народився 1921 року, на відмінно закінчив школу, працював колгоспним рахівником і головою сільської ради.

*В.Ф. Пономаренко
(с. Кархівка)*

Йому пощастило. Військову службу розпочав у Москві. Тут Василь Пономаренко зустрів війну. У першому ж бою бійці під його командою відбили дві мінометні атаки гітлерівців, яких підтримувала артилерія. Фашистський підрозділ змушений був відступити. За цей бій Василь Федорович одержав медаль “За бойову відзнаку” – свою першу нагороду. Скільки потім було боїв, втрат, сумнівів. Однак Москву не віддали ворогові. А це означало, що його країна вистоїть.

Василь Пономаренко воював у складі дивізії, підпорядкованої Наркомату державної безпеки. Їх кидали у саме пекло. Прикривали вогнем наших воїнів, брали висоти, співпрацювали із саперами на мінних полях, ходили у розвідку.

Василь Федорович не любив розповідати про пережите. Що було, то було. Звичайна робота на війні, за яку його нагороджено також медаллю “За відвагу” і орденом Вітчизняної війни I ступеня. А ще старшина Пономаренко брав участь у Параді Перемоги на Красній площі. Цим фактом своєї біографії він особливо пишався.

З армією Василь Федорович так і не розлучився. Здобув у Ленінграді вищу військову освіту. Служив у рідній дивізії. У чині полковника виїшов у запас. Жив у Москві. Там і помер у 1993 році. Його прах покоїться на одному з московських цвинтарів.

Мрійник і воїн

Іван Степанович Пуд живе у Кувечичах. Хоча його життя почалося 1926 року у Вільшанах. Село гарне-прегарне, неподалік від залізничної станції Мена. Жило сімейство, як усі тоді жили. Батьки працювали у колгоспі, а Іванко вчився в школі. На літніх канікулах із задоволенням пас череду. Поки корівки хрумкали травку, він міг полежати на копиці сіна, примруживши очі, або порухувати на небі хмарки чи книжку пригодницьку почитати.

Того дня Ваня Пуд лежав так само на копиці сіна і, дивлячись на блакитне прозоре небо, думав свої дитячі думки. Неподалік паслися або відпочивали на травці корови. Раптом з боку Мени почулися звуки, схожі на вибухи. Але вони не були дратівливими, і хлопчик заспокоївся.

А ввечері, коли повернувся на село, побачив людський натовп біля сільради. Так п'ятнадцятирічний Іванко Пуд дізнався про початок війни. За два місяці Вільшани зайняли німці.

Все доросле чоловіче населення відбуло на фронт. Тому роботу по господарству виконували хлопчачки, такі, як Іванко Пуд. Він так само пас череду, хоча окупанти частину корів відібрали. Селяни, як могли, берегли своїх годувальниць.

Був у Іванка коник. Підліток верхи на ньому їздив за чередою. До цього всі звикли. Тому юний вершник часто випасав свого друга за околицею села. А там на нього чекав зв'язковий партизанського загону Олексія Федорова. Іван передавав йому дані про пересування військ ворога. Адже поруч була залізнична станція. Партизанів цікавили також заходи окупаційної влади щодо використання колгоспного майна. Настрої місцевого населення.

Іван Пуд виявився дисциплінованим хлопчиною. Тому в його особі партизанські розвідники мали надійного помічника. Контакт з ними обірвався з початком блокади, організованої фашистами проти партизанів. З того сумного дня Іванко відчув спустошення. Але вірив, що наші обов'язково придуть. І вони прийшли теплого вересневого дня сорок третього.

Роздумів і коливань не було: Іван Пуд став червоноармійцем і відбув на фронт. Адже там воювали його четверо старших братів. Мати відпустила останнього.

Потрапив до артилерійської частини. Гармату освоїв швидко. Перший бій, в якому Іван опинився, став для нього неабияким іспитом. Було дуже страшно, але юнак подолав свій страх і вийшов з того пекла переможцем. Йому присвоїли звання молодшого сержанта. Тепер вже він, Іван Пуд, навчав молодих солдатів, як приборкати гармату.

Форсування Дніпра – подія із подій в його фронтівому житті. Тоді молодший сержант Пуд отримав свою першу медаль “За відвагу”. Друга така ж сама нагорода прикрасила його груди після форсування річки Буг. А третя медаль “За відвагу” дісталася Іванові за повноводний Одер.

Було це взимку. Його гармата пішла під лід. Отож, чотири рази пірнав він у холодний німецький Одер, доки не причепив її до троса. А потім тягачем витягли гармату – вірну бойову подругу.

І пішов солдат далі, до Вісли і Дністра. Тепер вже старшина Пуд із своєю слухняною гарматою вдало форсував ці ріки. Так і дійшов до Ельби. На її берегах відбулася вікопмна зустріч радянських і американських солдатів.

За добу до цієї міжнародної події наших військових, змучених виснажливими боями, голодних, неголених, у линялих гімнастках, з пробитими кулями пілотками відвели у лісок і дали можливість помитися, поголитися, переодягнутися в чисту білизну і нове обмундирування, поїсти до сходу, а головне – поспати кілька годин.

Іван Степанович Пуд був серед цих солдатів. Він побачив американських військовиків добре одягненими і взутими. Від них пахло дорогими

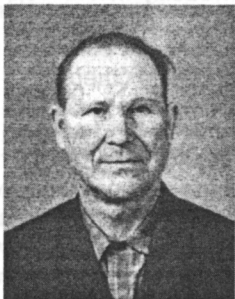
парфумами. Начебто з іншої планети прийшли ці люди. Проте рукостискання йому сподобались. Всі учасники тієї зустрічі вірили, що Америка і Радянський Союз справжні і вірні союзники.

І от нарешті Берлін. Бранденбурзькі ворота. Коли наші підійшли до них, заходився стріляти фашистський кулемет. За спалахами, що супроводжували стрілянину, Іван Пуд побачив ворожого кулеметника, який причаївся серед статуй, що прикрашали Бранденбурзькі ворота. Старшина навів гармату, і кулемет замовк назавжди. Піхотний лейтенант дуже дякував Іванові. За цей бій Іван Степанович удостоєний ордена Червоної Зірки.

Кров'ю великою і значними людськими втратами дістався радянським воїнам рейхстаг. Старшина Пуд разом з іншими штурмував цей бастіон фашистської імперії. І нарешті – червоний прапор на куполі рейхстагу. Внизу, на сходинах, радіють наші солдати. Розписуються на стінах колишнього фашистського парламенту. Залишив свій автограф і старшина Іван Пуд. Так він поставив крапку у своїй фронтівій долі, щоб на радість рідним повернутися додому.

Після війни Іван Степанович здобув професію ветеринара. Працював у Довжику і Рудці. І от уже багато років живе у Кувечичах. З дружиною виростив сина. Діждався двох онуків і правнука. У колишнього солдата світла пам'ять, добре серце і роботящі руки. Одним словом, є ще у хороброго воїна порох у порохівницях.

Доля морського піхотинця

*М.М. Портний
(с-ще Михайло-
Коцюбинське)*

Хто знає, може й пересікалися шляхи двох земляків, Івана Степановича Пуда і *Миколи Михайловича Портного* під час форсування річки Одер. Перший артилерист, другий – зв'язківець, народжений 1923 року у *Михайло-Коцюбинському*. Саме артилеристи детально розповідали командирові відділення сержанту Портному про вогневі точки противника і надавали можливість через стереотрубу ретельно оглянути протилежний берег Одера.

До початку одерської операції Микола Портний багато чого вже пережив на цій війні. З перших днів на фронті. Служив у морській піхоті. Захищав Севастополь і Кавказ, за що був відзначений орденом Червоної Зірки, медалями “За відвагу” та “За бойові заслуги”.

Морські піхотинці наводили жах на гітлерівців. Здавалося, їм не відомий страх, і вони здатні на надлюдські вчинки. Так що свої нагороди

колишній колгоспник артілі імені Войкова одержав не за красиві очі. Точно так, як сказав письменник-фронтвик Костянтин Симонов: *“...слава солдата, солдатская слава, каждый день и каждую ночь рождается то здесь, то там, и мужество человека всегда остается мужеством и слава славой, как бы тяжело ни приходилось армии и народу”*.²⁹

Важко, неймовірно важко було і на Одері. Без добре налагодженого телефонного зв'язку між підрозділами годі навіть думати про вдалу переправу через річку. Командир відділення сержант Микола Портний добровільно виконав наказ комбата. З двома солдатами прибув на передову, зробив рекогносцировку і уточнив місце переправи на високому крутому березі Одера. Цей берег створював мертвий простір. Так що німці ні в якому разі не чекали тут радянського десанту. І все-таки фашисти помітили десантників. Лавина мін і снарядів кресала Одер. На щастя, все скінчилося вдало. Сміливці опинилися на протилежному березі ріки. Довгоочікувана суша. Портний розірвав зубами обплетення кабелю, приєднав провід до клем, натиснув кнопку зумера і почув сигнал. Опісля пролунав знайомий голос комбата. Радянські війська пішли у наступ.

По завершенні операції Микола Михайлович Портний одержав орден Богдана Хмельницького III ступеня – офіцерську нагороду, як і обіцяв комбат.

У поході на Берлін сержант Портний відчував подих Перемоги. Незабаром, думав він, вона зайде у кожний дім. До людей повернеться тепло, смак хліба і доброго вина. Всі стануть щасливими, бо заслужили цього. *“Мы пришли в Берлин, – писав Ілля Еренбург, – это было самое темное слово, и оно сейчас для нас прекраснее всех: там, среди развалин и пожаров города, откуда пришла война, рождается счастье – Родины, ребенка, мира”*.³⁰

Повідомлення про німецьку капітуляцію Микола Михайлович зустрів у передмісті Берліна. А потім пережив тривалий шлях додому, який пролягав через Москву, через участь сержанта Портного у Параді Перемоги. Зустрічні люди знімали перед ним шапки, тиснули руки і щось говорили. Але від хвилювання він нічого не розумів. Так закінчилися московські “канікули” Миколи Портного.

У сорок шостому демобілізувався. Поїхав до рідного колгоспу імені Войкова, який важко піднімався з руїн. Сів за штурвал комбайна і працював на ньому ударно, збираючи зернові. Тому і приєднався до бойових нагород фронтвика орден Трудового Червоного Прапора. Комбайнерській справі Микола Михайлович не зрадив до виходу на пенсію. Удвох з дружиною

²⁹ Симонов К., Эренбург И. В одной газете: репортажи и статьи 1941–1945. – М., 1979. – С. 100.

³⁰ Там само. – С. 270, 273.

Ольгою Петрівною мешкав у Михайло-Коцюбинському. Там і помер 1986 року. Похований на місцевому цвинтарі.

Він бачив багато крові і горя, але ніколи не жалівся на свій гіркий талан. Вважав, що лише віддав землякам страшний борг, який придбав, коли наша армія відступала, залишаючи їх із чужинцями.

Приборкувач гармати

*А.М. Акуленко
(с. Мньов)*

Так сталося, що понад півстоліття *Андрій Михайлович Акуленко* живе далеко від Батьківщини, від рідного села *Мньов*. Тут він народився. Зростав жвавим хлопчиком, верховодом веселої ватаги однопілітків. Коли Дніпро розливався, сідали хлопчиська на човни і запливали аж до русла могутньої ріки. Там рибалили і повертались з великим уловом. Годинами дивилися на красиві пароплави, мріючи про морські військові походи. Як у старовину.

А потім всіх вдалих рибалок призвали на армійську службу. Проте не на море. Було це до початку війни.

Фронтові дороги *Андрій Акуленко* долав у складі 101-го гвардійського артилерійського полку 35-ї артилерійської дивізії 8-ї армії. Був командиром гаубиці. Вона залишилась непошкодженою. По закінченні війни стала експонатом за №6370 у Ленінградському Артилерійському музеї. Ця легендарна гармата за період війни пройшла бойовий шлях від Волги до Берліна. Кажуть, зробила вона понад сім тисяч влучних пострілів по ворожих об'єктах – танках, дзотах, фашистських солдатах.

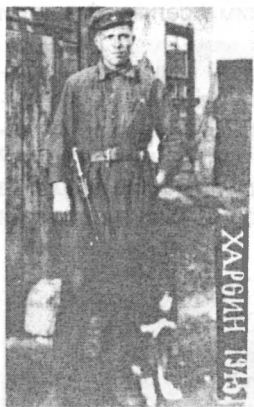
Андрій Михайлович зустрів Перемогу на палаючих вулицях Берліна. Відчував щастя від того, що залишився жити, що на лянній гімнастерці виблискують кілька урядових нагород, що тепер у нього все тільки і починається.

Розлука з уславленими артилеристами. Нові враження в дорозі, і на решті колишній гвардії старшина *Акуленко* повернувся до *Мньова*. Поїхав на риболовлю. Подивився на пароплави, як колись до війни. Відвідав торфопідприємство. Похазяйнували тут фашисти. Безладдя було і на колгоспних фермах. Війна є війна.

Попрацював трошки у сільгоспартілі. Та несподівано почув по радіо цікаву розповідь про будівництво електростанції на сибірських просторах. І захотілося *Андрієві Акуленкові* випробувати свої сили.

У 1952 році, шукаючи пригод і слави, виїхав на Далекий Схід. Так і залишився у цих дивовижних краях назавжди. Можливо, інколи сниться йому заворот Дніпра, де серед чудової природи розкинулося рідне село *Андрія Михайловича*, яке зустрічає електричними вогнями білі пароплави.

“Живим не віриться, що живі...”

П.О. Малець (с. Піску)

Майже неможливо сьогодні зустріти живими колишніх солдатів, котрі пройшли фронтовими дорогами від першого до останнього дня війни. Серед таких щасливчиків – *Петро Олексійович Малець*.

В анкетах писав, що народився 25 березня 1922 року в селі *Піску*. Батьки його з діда-прадіда хлібороби. Під час колективізації стали колгоспниками. Жилося нелегко. Тому Петрусь закінчив лише чотири класи сільської школи. А з шістнадцяти років пас колгоспні вівці, одержуючи і свій скромний заробіток. Все-таки допомога родині.

То був найдовший день року. На небі жодної хмаринки. Спек. Старі люди казали, що вродиться багатий врожай хліба. Жінки розповідали одна одній про плачучу ікону Божої Матері в одній з церков. Поганий і страшний знак. Так буває перед будь-якою катастрофою, а точніше – перед війною. І вона прийшла на нашу землю 22 червня сорок першого, в той самий найдовший день року.

А за кілька червневих днів Петро Малець був мобілізований на фронт. З фотографії воєнної пори на нас дивиться високий, худорлявий юнак у кашкеті і підперезаній ременем гімнастерці. Стоїть він біля зруйнованого приміщення. На долоні правої руки бинт. У нижньому кутку світлини добре видно слово великими літерами “ХАРБІН”. Значить, пройшов рядовий Петро Малець виснажливими дорогами війни до самого Берліна, а потім круто розвернувся у бік Маньчжурії.

Чотири криваві роки залишились позаду. Так хотілося додому. Однак про демобілізацію наказали забути. Петро Олексійович поїхав до Москви. А там пройшов підготовку до Параду Перемоги. Важко було повірити в те, що він, звичайний солдат, пройде Красною площею як переможець. Але це сталося.

Короткий відпочинок, і частина, в якій служив Петро Малець, рушила на Далекий Схід. У серпні сорок п'ятого почалася війна з Японією. І Петро Олексійович воював, як на тій, германській війні. Кровопротиття завершилось через місяць, у вересні. Пережите ним вмістилося в поетичні рядки Костянтина Симонова про нашу загальну бідую:

*Она такой вдавила след
И столько наземь положила,
Что двадцать лет,
и тридцать лет
Живым не верится, что живы...*

Повернувся солдат додому. А там – залишки згарища. Стирчать труби та обгорілі печі, які колись давали тепло селянським оселям. Фашисти палили Піски, як оскажені варвари.

Зорганізувались колишні фронтовики і відродили рідне село. Відкрились таланти пічників, теслярів, мулярів. Усі робітничі профії знадобились. А Петро Олексійович став визнаним ковалем. Хіба можна без ковальської майстерності звести металеві ворота чи огорожі на могилках? А підкувати коня? Отож бо воно і є! Так що до виходу на пенсію працював колишній рядовий Червоної Армії Петро Малець ковалем. Найпрестижніша професія на селі.

*А.К. Гаркуша
(у папасі) з с. Пакуля*

*С.І. Сердюк
(с. Роїще)*

*М.М. Куценко
(с. Роїще)*

*П.І. Скрипка. Учасник Параду
Перемоги (с. Киїнка)*

Фото з фронту

Кавалер бойових орденів

В.Д. Чубук

Народжений у козацькому с. **Роїще**, він і прізвище мав козацьке – Чубук. **Василь Данилович Чубук**, син колгоспників, якому батьки дали життя у 1925 році. Навчався у місцевій школі. Працював у колгоспі. Характер мав запальний, непосидючий. Все робив швидко і якісно. Ревеніки поважали Василя.

На війні він став кавалером орденів Бойового Червоного прапора і солдатської Слави III ступеня. А коли повернувся додому, односельці назвали його героєм, а ще – ласкаво-іронічно геройчиком. Річ у тім, що Чубук, у гурті односельців часто згадував про бої на території Східної Пруссії. Його розповіді були образні і завжди хвилювали навіть бувалих вояків. Особливо про те, як Василь Данилович першим у підрозділі переправився через

Одер і підняв червоний прапор на ворожому березі. А було це так.

Командир відділення двічі посилав солдатів виконати це завдання. Та всі вони були вбиті. А Чубуку пощастило. Він не лише підняв червоний прапор, а й закріпився на висоті. За виконання цього завдання командира відділення удостоєно звання Героя Радянського Союзу, а його, Чубука, нагороджено орденом. Про нього писала тоді фронтова газета. Але жила в душі солдата образа, і нічого він з цим не міг зробити.

Василь Данилович до кінця днів своїх у 1976 році працював різноробом у колгоспі. Деякий час приймав у населення молоко.

Інколи приходив на Попову гору, де було поховано радянських воїнів-визволителів села, аби покласти на надгробок польові квіти. Повертався мовчазним. Дружина Валентина Андріївна розуміла його стан. Не розпитувала. Нещодавно і вона померла. А в Чернігові мешкає їхня дочка Надія Василівна, санітарка Центральної районної лікарні.

В.Д. Чубук
у роки війни

Воскреслий із мертвих

Д.Д. Стародуб

Дмитро Дмитрович Стародуб був єдиним сином у Дмитра Васильовича та Мотрони Павлівни. Народився 10 січня 1921 року у **Скугарях**. По закінченні початкової школи працював у колгоспі. І так було до липня 1941 року, коли хлопця викликали до Михайло-Коцюбинського райвійськкомату. Дмитро Стародуб був мобілізований у діючу армію. Проте на фронт він не потрапив.

Спочатку новобранці прибули до Луганської мінометної школи. Коли фронт наблизився до Харкова, школу евакуювали до Сталінграда. Там і завершив своє навчання Дмитро Дмитрович. Він рвався на поле бою, але йому сказали, що він

потрібен школі для підготовки нових кадрів мінометників. І він став вимогливим викладачем.

Вперше понюхав пороху на Орловсько-Курській дузі. Мінометник Стародуб із своїми колишніми курсантами бив фашистів, вкладаючи у кожний постріл всю свою ненависть до окупантів. У цій битві знайшла його перша бойова нагорода – медаль “За відвагу”.

18 лютого 1943 року Дмитра було тяжко поранено. Під час бою або по дорозі до Рязанського госпіталю загубився його солдатський медальйон з прізвищем та адресою. Батьки одержали похоронку на свого сина. Їхнє горе важко описати.

А він, нічого про це не знаючи, лікувався, видужав і прибув на фронт за тридцять кілометрів від рідної домівки. Визволяв Ріпки, Радуль, форсував Дніпро у складі 399-го артилерійського полку. За участь у цих військових операціях нагороджений орденом Вітчизняної війни II-го ступеня. Потім були бої за Житомир. Місто двічі переходило з рук у руки. Досвідчений мінометник Дмитро Стародуб, який підтримував зв'язок штабу Армії з резервом Головного командування, був удостоєний ордена Червоної Зірки.

Д.Д. Стародуб (третій зліва)

У Скугарях, зруйнованих фашистами, його зустріли постарілі батьки. Дивилися на сина, як на воскреслого з мертвих. Побачитись з Дмитром прийшло все село. Односельці раділи за нього, раділи за Дмитра Васильовича і Мотрону Павлівну. А голова колгоспу сказав, що його руки так необхідні господарству.

З тих пір Дмитро Дмитрович Стародуб відбудовував рідне село, працював на різних колгоспних роботах. Парубкував недовго. Знайшлася йому дружина на ім'я Настя. Весілля відсвяткували у сорок восьмому, а за рік у Дмитра Дмитровича та Анастасії Григорівни Стародубів знайшлася дочка Ніна. Потім народилася Людмила. За старою прикметою – народження дівчаток несе мир, спокій і злагоду у світі. Так колишній солдат підвів ризику під воєнним минулим.

Атакою сильні

*Д.М. Осипенко
(с. Слобода)*

Уродженцем **Слободи** є **Дмитро Миронович Осипенко**. Селянський син дав знати про себе у 1918 році, коли в селі було встановлено радянську владу. А потім хлопчик вчився ходити, вимовив перше слово, вчився у школі, працював у колгоспі і дожив до війни. Було це у військовому містечку танкістів на терені Латвії. Довелося залишити все з великими втратами.

Опісля Дмитро Осипенко воював під Псковом, Лугою, Ленінградом. Відступав, ховав бойових друзів, бачив, як фашисти займають російські села.

Бої за Сталінград снилися йому довго. Жарко було і на Курській дузі, на Сандомирському напрямку, під Краковом. Про це свідчать численні поранення, які отримав Дмитро Миронович. Не раз горів у танку, але судилося йому не згоріти.

Бій за Шепетівку виявився особливим для нього. Старшина Осипенко вів свою "тридцять четвірку" через протитанковий рів, долаючи на своєму шляху вогонь ворожих протитанкових гармат. По гарматних розрахунках вдарив наш танковий кулемет. Гітлерівці були розбиті. А решта навіть не чинила опір. Опісля танк Дмитра Осипенка увірвався на одну з вулиць Шепетівки. Так він проклав шлях іншим машинам 59-го окремого танкового полку з автоматниками на броні. Місто стало нашим, а Дмитро Миронович одержав свою першу нагороду – медаль "За відвагу".

А далі Осипенко форсував Одер за складних умов. Спочатку за протилежний берег ріки зачепилися стрільці, сапери і мінометники. Потім старшина повів свій танк на малих обертах до Одера і почав переправу. Машина неспішно йшла по воді і нарешті досягла берега. Танкісти вчасно

прибули на допомогу підрозділам, котрі вже кілька годин вели тут бій. Але Дмитра Мироновича було поранено. У його танк влучив фашистський "тигр". Так загинула його четверта "тридцять четвірка". Він встиг вистрибнути з палаючої машини, ховаючи за спиною обгорілі руки. Осипенка відправили у госпіталь. Рани загоїлися, і він повернувся до свого полку, шлях якого пролягав на Берлін.

Проте дійшли вони до передмістя німецької столиці. Тому що їх підрозділ рушив на Прагу. Так що День Перемоги Дмитро Миронович зустрів на одній із вулиць чеської святині.

Старшина Осипенко за місяць вже крокував Красною площею у Москві як учасник переможного параду сорок п'ятого. На його грудях сяяли ордени Вітчизняної війни I і II ступеня, два ордени Червоної Зірки, медаль "За відвагу".

Далі – довга дорога додому, відбудова рідного села, різні складні, але мирні турботи. Хвала Богові – війна закінчилася.

Односелець колишнього старшини Осипенка, теж танкіст, *Петро Іванович Качура*, не дожив до Дня Перемоги. Молодший за Дмитра Мироновича на три роки (народжений 1921 р.), він зустрів війну командиром танка. У сорок першому нагороджений орденом Червоного Прапора. Загинув у сорок третьому на Курській дузі, під час танкового двобою з фашистами під Прохорівкою. Посмертно удостоєний ордена Червоної Зірки. Одну з вулиць Слободи названо іменем Качура.

Кавалер орденів Червоної Зірки

Він був людиною веселої і спокійної вдачі. Може, тому йому багато чого вдалося зробити за своє життя, а головне – вижити на тій війні.

Йдеться про *Дмитра Максимовича Кравченка*, народженого 22 листопада 1921 року в **Смолині**. Ріс у звичайній селянській родині. Закінчив місцеву семирічну школу. Напередодні війни його зарахували студентом Чернігівського технікуму механізації сільського господарства. У серпні сорок першого мобілізований до армії.

Однак спершу на фронт Дмитро Кравченко не потрапив. Він став слухачем піврічних курсів у Рубцовському військовому стрілецькому училищі. У березні сорок другого юнак відбув на Воронезький фронт, в степах Ростовської області. Воював у складі 349-го стрілецького полку 303-ї стрілецької дивізії. Після лікування у шпиталі внаслідок поранення потрапив на 1-й Український фронт, де воював у складі 727-го стрілецького полку 219-ї стрілецької дивізії. Війна для Кравченка закінчилася у січні сорок п'ятого. Бо знову був тяжко поранений. Коли його, тепер вже гвардії майора, одного з командирів підрозділів 633-го стрілецького полку 81-ї

гвардійської стрілецької дивізії 1-го Білоруського полку виписали із шпиталю, на нашу землю прийшла вистраждана Перемога.

А позаду залишились жажливі і героїчні дні та ночі Орловсько-Курської битви, визвольний похід на Харків, форсування Дніпра, шалений опір фашистів на Букринському плацдармі і двобій з гітлерівцями на території Польщі. Саме тут гвардії майор Кравченко отримав останнє своє поранення.

Він нагороджений трьома орденами Червоної Зірки, орденом Великої Вітчизняної війни 1-го ступеня, багатьма медалями. Мав подяку Верховного Головнокомандувача.

Дмитро Максимович, молодий красивий офіцер, прибув додому у червні сорок шостого року. Не гаючи часу, поїхав до Чернігова і відновився як студент технікуму механізації сільського господарства.

Скупі рядки його автобіографії засвідчують, що, одержавши диплом, Дмитро Кравченко влаштувався механіком Куйбишевської МТС у селі Кархівка. Працював тут до 1960 року – найскладніший період становлення колгоспів Чернігівського району. Коли ж МТС ліквідували, Дмитро Максимович упродовж дев'ятнадцяти років був вчителем трудового навчання у Кархівській семирічній, пізніше, середній школі. У 1979 році односельці обрали його головою ветеранської організації на громадських засадах. Цю роботу колишній гвардії майор Кравченко виконував до 1998 року. Обирався депутатом Кархівської сільської ради чотирьох скликань.

Про Дмитра Максимовича не забували його однополчани. На їхнє запрошення він їздив до Орла, Харкова, Києва.

Він бачив стільки горя і страждань на війні, що негаразди кожного односельця сприймав, як свої власні. До нього йшли люди за порадою, підтримкою і допомогою. Дмитро Максимович як депутат сільради і керівник ветеранської організації був уважний до всіх, хто до нього звертався.

Тому, коли він помер, все село проводжало його в останню дорогу. Стояв засніжений березневий день 2002 року. Труну з тілом ветерана несли обережно на Кархівський цвинтар. Попереду – молоді люди тримали подушечки, на яких лежали бойові нагороди Дмитра Максимовича Кравченка. Був серед них і орден Богдана Хмельницького. Так відзначила військовий подвиг свого громадянина незалежна Україна.

Три дні у Малинському лісі

Хлопців його віку на війну не брали. Тому *Григорій Микитович Свербій*, народжений 2 лютого 1923 року в **Смолині**, разом з батьками пережив два роки окупації.

Село з козацькими традиціями не скорилося загарбникам. Тут діяла підпільна патріотична група. Підпільники виконували різні доручення партизанського командира Юрія Збанацького. Його загін імені Щорса діяв на терені Михайло-Коцюбинського району, до складу якого тоді входив Смолин.

Такі уподобання місцевого населення не могли залишитися без покарання з боку окупантів. 6 травня 1943 року підрозділи СД увірвалися у село. Вони спалили понад три з половиною сотні дворів, вбили десятки людей. Без даху над головою залишилась і родина Григорія Свербій. На допомогу прийшли партизани. А в серпні сорок третього юнак і троє його шкільних друзів Петро Шкурко, Дмитро Чаус і Дмитро Приходько таємно залишили рідний Смолин, аби дістатися до села Гути, де знаходились партизанські розвідники. Їх зустріли добре і наступного дня відвели до села Жари на березі Дніпра. Тут з хлопцями розмовляв сам партизанський командир Юрій Олефірович Збанацький.

Юним партизанам, яким було по вісімнадцять років, видали одяг і зброю. Вони гідно виконували бойові завдання.

Жорстокий бій у Ревуновому Крузі неподалік від Чернігова, де знаходився німецький гарнізон, Григорій Микитович не здатний забути ніколи. Люди Юрія Збанацького і Павла Леонтьєва, недавнього командира створеного німцями і повсталого проти них 121-го козацького батальйону, розбили фашистів на голову. Свербій із односельцями опинилися на території Ревунового лісгоспу і викликали вогонь на себе. Німці почали відступати, і тут Григорій побачив, як вбито Дмитра Чауса і Дмитра Приходька. Вони назавжди залишились юнаками, до яких зверталися по іменах. Лише за документами – Дмитро Данилович Чаус і Дмитро Якович Приходько.

Поховавши друзів, Григорій Свербій і Петро Шкурко повернулися на базу. Гіркота втрати змінилася на почуття помсти. Хлопці йшли на виконання будь-якого завдання, аби приглушити горе.

У серпні сорок третього радянські війська ступили на чернігівську землю. А 20 вересня воїни 211-ї стрілецької дивізії генерал-майора Віктора Львовича Махлиновського визволили Смолин. Проте повертатися додому час не настав. Григорій Свербій у складі спеціальної групи партизанів з'єднання Юрія Збанацького допомагав військовим налагоджувати переправу через Дніпро. Разом з ними група дійшла до Чорнобиля. Там Григорія викликали до військкомату і повідомили, що він мобілізований на фронт. Місце служби – 654-й стрілецький полк 148-ї стрілецької дивізії генерал-майора Андрія Авксентійовича Міщенко, яка визволяла села Чернігівського району.

Полк рухався у напрямку Житомира. Біля станції Малин радянські воїни вступили у жорстокий бій із німцями. Було багато вбитих і поранених. Залізничні колії знаходились поруч із лісом, де ще недавно німці вирубали для себе дерева. Пні були непоганим укриттям. За ними Григорій Свербій вів прицільний вогонь.

На ранок фашистів вибили із Малина. Однак Грицько про це не знав. Коли він перебігав від одного пня до іншого, його наздогнали ворожі кулі. Отямився і побачив, що обидві ноги закривавлені. Намагався встати, але не зміг. Ноги не слухались його. Розірвав сорочку і сьак-так зробив перев'язку. Пробував повзти, але втрачав свідомість.

Три дні пролежав він у лісі без медичної допомоги, їжі і води. На четвертий хлопця знайшли наші військові. Привезли до Малина. У медсанбаті зробили уколи, забинтували рани, а наступного дня машиною з іншими пораненими відвезли до шпиталу у Дарницю.

І почались його госпітальні мандри. У Курську Грицькові позашивали рани і наклали гіпс. За тиждень санітарним поїздом відвезли у глибокий тил, до міста Бузулука Оренбурзької області. У тамтешньому шпиталі рядовий Свербій пролежав до весни 1944 року. За ці місяці він навчився заново ходити, радіти життю і сподіватися на зустріч з батьками. Коли Грицькові було особливо боляче, пошепки кликав маму.

Побачились вони, коли у Смолині буйно квітнув бузок. Григорій Свербій обережно крокував на милицях вулицями спаленого села, і гаряча хвиля ненависті до окупантів знову охопила його серце. Бажання повернутися на фронт не давало спокою. Але лікарі виявилися неблаганними, і Григорій Микитович залишився вдома.

Помалу загоїлись рани. Він повертався до життя, до роботи. Збудував хату. Одружився з Ганною Іванівною. Після визволення Смолина вона працювала секретарем сільради, потім колгоспним бухгалтером, а з 1955 до 1989 р. – зоотехніком на фермі. Народили двох дітей. Тепер вже є онуки. Вірить Григорій Микитович в їхню кращу долю, без війни.

Якось прочитав "Повість о настоящем человеке". Написав її Борис Польшовий про льотчика Олексія Маресьєва, якому випала страшна доля втратити літак, власти з парашутом на засніжені дерева, забити ноги, кілька діб пролежати в снігу, обморозити ступні, пережити їх ампутацію, навчитися ходити на протезах, а потім деякий час літати і отримати звання Героя Радянського Союзу. Григорій Микитович як ніхто інший зрозумів стан душі Маресьєва, бо сам пройшов через подібні випробування і вистояв. Якби зустрілися, зрозуміли б один одного. Три дні у Малинському лісі не забуваються.

Мертві не старіють

Жили у **Топчіївці** чотири брати **Марченки** – **Максим, Тимофій, Євген і Михайло**, народжений 1920 року. Їхніми батьками були любляче подружжя **Кузьми та Галини**. Вони привчили своїх хлопчиків до праці. Батько не раз говорив, що братське єднання допоможе їм вистояти за будь-яких умов. А ще **Кузьма Марченко** заохочував синів до навчання.

Старші брати любили і обережали найменшого. Був він хорошим сином, вірним товаришем, цікаво розповідав ним же вигадані історії. Вчився добре, розумівся на математиці. Коли **Мишкові** виповнилося сімнадцять, поїхав він до **Полтави** вчитися на дорожнього майстра. Тоді це була престижна професія і добре оплачувана. У **Чернігові** на центральній площі імені **Куйбишева** клінкерну цеглину за цеглиною виклав найкращий дорожній майстер **Олександр Кирилович Кирюша**. Про це всі знали. От і **Мишкові Марченку** закортіло бути таким. Проте став він дорожнім техніком.

Тільки-но приступив до роботи, як його призвали до армії. Було це у сорок першому році. А тут і війна на порозі. Став **Михайло** льотчиком. На фронтах билися з ворогом і його старші брати. **Максим** – у технічних військах, **Тимофій** партизанів у з'єднанні **Ковпака**, **Євген** – на морі.

До сорок третього року ніяких відомостей від синів не отримувала **Ганна Федорівна** – мати братів **Марченків**. Після визволення села обізвався **Максим і Євген**. Зраділо материнське серце. А потім поїхала до **Києва** на похорон **Тимофія**. Він став жертвою провокатора.

Чекала восточкі від **Михайлика**, найменшого синочка. А натомість його друзі написали, що він загинув смертю хоробрих. Залилася сльозами. Закричала, що це помилка. Слідом за похоронкою прийшов атестат від сина. І знову вона плакала, говорила – син живий, інакше б не було б цього атестату.

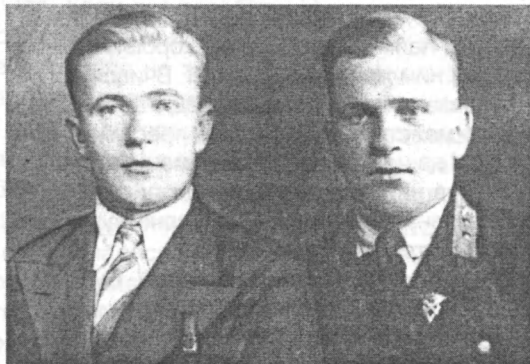
Повірила у смерть **Михайла** після того, як **Євген** побував на могилі брата. Повернувся додому і розповів матері, що її син бився з ворогом у небі над **Волгою**. Гнав фашистів аж до **Курська**. За виявлені мужність і героїзм старший лейтенант **Марченко** нагороджений орденом Вітчизняної війни II ступеня і медаллю “За відвагу”. Ці нагороди **Євген** привіз додому. Бо **Михайло Кузьмич Марченко** загинув у дні **Курської битви** за визволення села **Зоріно** 11 липня 1943 року.

Ним пишались односельці. Недарма ж у **Топчіївському сільському клубі** облаштували куточок загиблого на війні старшого лейтенанта **Михайла Марченка**. З портрета на всякого, хто входив, дивився гарний двадцятирічний юнак, а поруч – **Укази Верховної Ради СРСР** про нагородження його орденом і медаллю, самі нагороди і фотографія **Михайлової** могили на **Курській землі**.

Для людей він навіки залишився молодим.

Пішли на таран

Важко сказати, звідки пішла назва цього села. Можливо, тут жили майстри по вирощуванню свиней, а може, з інших причин. Як би там не було, тільки в середині ХХ століття перейменували село Свинь(і) у село *Улянівка*.

М.М. Мироненко (праворуч)

Правда, у 1911 році, коли народився *Митрофан Мойсейович Мироненко*, воно мало стару назву. Звідки у нього, селянського хлопчини, з'явився потяг до військової служби, теж невідомо. Адже він брав активну участь в організації місцевого колгоспу. У 1938 році почав військове життя. Спочатку закінчив піхотне училище. Прослужив, як треба. Однак не залишився Митрофан осторонь за-

хоплення авіацією, яке переживали на початку тридцятих років двадцятого сторіччя сотні молодих людей. Вступив до льотного училища у Харкові. По закінченні отримав звання лейтенанта авіації і призначення на службу до прибалтійського міста Виндава. Літав штурманом на літаку ПЕ-2.

Туди він поїхав не один, а з дружиною Ганною Василівною, своєю землячкою і молодшою за нього на один рік. Мали вони двох доньок – Віру і Раїсу. У сорок першому старшій не минуло дев'яти років, а молодшій – двох. Жили добре, у любові і злагоді.

Коли розпочалася війна, Митрофан Мироненко відправив дружину з дітьми на Чернігівщину. Спочатку вони жили в Яцево, у рідної сестри Митрофана Мойсейовича, а пізніше повернулися до Улянівки, де на них чекали родичі.

А потім прийшли фашисти. До самого визволення їхнього села Ганна Василівна сподівалася, що чоловік живий і неодмінно надішле їм листа. Час йшов, а листів не було. У військкоматі, куди вона звернулася, повідомили, що чоловік Ганни Василівни Митрофан Мойсейович Мироненко пропав без вісті. Мозок розумів, а серце кричало, що це помилка.

І лише у 1974 році надійшов лист-похоронка, в якому було сказано, що Митрофан Мойсейович Мироненко загинув смертю хоробрих у місті Борислав-Каховка Херсонської області. Дочка Раїса з онукою Валентиною виїхали туди, щоб прийти на могилку батька і діда та низько поклонитися його праху.

У пам'ять про Героя Радянського Союзу, односельця А.І. Комка (с. Левковичі)

Пам'ятник на могилі Героя Радянського Союзу,
бойового льотчика О.П. Бондаря (с. Юр'івка)

Пам'ятник воїнам, загиблим при визволенні с. Ковпита

У кімнаті бойової слави шкільного музею с. Анисів

Відзнаки за участь у боях. Музей у школі с. Анисів

Голова Чернігівської райдержадміністрації В.Л. Лазар вручає медаль "60 років Перемоги" ветеранам району (сmt. Гончарівське, травень 2005 року)

Ветерани

Вічна пам'ять (с. Дніпровське)

Ти ж вижив, солдат. (с. Терехівка)

Пам'ятник воїнам-односельцям у селі Клочків

Особисті речі Героя Радянського Союзу А.І. Дьошина

Пам'ятник воїнам-односельцям (с. Хмільниця)

Пам'ятний знак на місці форсування Дніпра
біля с. Дніпровське

Державні нагороди ветеранам

Дороговказ до вулиці визволителя села Ф.П. Дерябіна (с. Киїнка)

Куточок Героя в с. Ведильці

Зі шкільного музею (с. Новоселівка)

Ветеран Сталінградської битви, учасник визволення Чернігівщини
А.К. Гаркуша (с. Пакуль)

Голова районної ради ветеранів П. Ю. Власенко з групою колишніх учасників Великої Вітчизняної війни

*Пам'ятник героїчному екіпажу М.М. Мироненка
у Борислав-Каховці*

Зустріли їх представники влади і розповіли наступне. Яюсь вихователька дитячого садка гуляла з дітьми на березі Дніпра. Маленька дівчинка у прибережному піску знайшла значок із прізвищем Золін та іменем Іван Іванович. Знахідку віднесли до військкомату. А на тому місці, де дівчинка побачила значок, розпочали розкопки. Так були знайдені останки літака і документи на ім'я штурмана Мироненка Митрофана Мойсейовича, пілота-командира Золіна Івана Івановича та стрільця-радиста Кождакова Порфира Михайловича. Екіпаж цього літака бомбив переправу через Дніпро. Коли снарядів не залишилося, машину підбили фашисти. Пілоти спрямували свій палаючий літак на скупчення ворожої техніки і живої сили. Так вони здійснили таран, а самі загинули. Це сталося 21 вересня 1941 року.

На честь тих, хто повторив подвиг командира авіаційної ескадрильї капітана Миколи Гастелло, здійснений ним 26 червня 1941 року, у місті Борислав-Каховка споруджено обеліск у вигляді радянського літака, на якому викарбувані імена Митрофана Мойсейовича Мироненка, Порфира Михайловича Кождакова, Івана Івановича Золіна.

ГЕРОЇ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

З колишнім директором Державного архіву Чернігівської області Борисом Федоровичем Юр'євим я познайомилася на початку сімдесятих років. Привело до нього бажання відшукати нові матеріали про Героїв Радянського Союзу, уродженців Чернігівщини. Отримала від директора і допомогу, і пораду, і перелік літературних джерел. Борис Федорович ще тоді почав збирати нагородні листи. Це важливий документ, складений командиром на воїна для представлення Верховному Головнокомандувачу. У ньому описано подвиг, здійснений бійцем, а також аргументовано доведено, чому він гідний високого звання Героя Радянського Союзу.

Правду кажучи, не завжди високе начальство поділяло погляди низового командира. Тому були випадки, коли воїн не отримував високої нагороди.

Борис Федорович зібрав нагородні листи саме на тих воїнів, хто дійсно став Героєм Радянського Союзу. Зберігалися вони в архіві Міністерства оборони СРСР (тепер Російської Федерації). Без його співчутливого ставлення до написання цієї книги не вдалося б скласти воєнний життєпис володарів Золотої Зірки Героя. Співчутливість Юр'єва була не лише на словах. Він надав можливість користуватися документами тієї епохи. За що йому низький уклін і подяка.

Отже:

АВДЄЄНКО Петро Петрович (1901–1956). Уродженець села **Коти** (тепер у межах Чернігова), яке виникло у першій половині XVIII ст. Його землі належали у різний час представникам козацької старшини Полуботкам, Лашкевичам, предводителю Чернігівського губернського дворянства Миколі Дурново.

*П.П. Авдєєнко
(с. Коти)*

Револуція 1917 року знищила поміщицькі господарства. Натомість утворився колгосп і одна з перших МТС Чернігівського району.

Петро Авдєєнко у цей час був далеко від рідних місць. Коли йому виповнилося вісімнадцять років, а це було під час встановлення радянської влади у Чернігові, він добровільно вступив до лав Червоної Армії. Так почався військовий шлях Петра Петровича від рядового до генерала Червоної Армії, командира 51-го стрілецького корпусу.

За мужність і відвагу Петро Петрович був нагороджений орденом Червоного Прапора, численними медалями у перші два роки війни. Звання

Героя Радянського Союзу генерал-майору Авдєєнкові присвоєно Указом Президії Верховної Ради СРСР від 29 жовтня 1943 року.

Цьому документові передували події, що розгорнулися на підступах до Дніпра. 51-й стрілецький корпус у повному складі під орудою генерала Авдєєнка підійшов до оспіваного поетами Славути. Це був день 25 вересня 1943 року. А в ніч на 26 вересня розвідка і передові загопи всіх дивізій корпусу почали форсування головної української ріки.

Тодішній військовий кореспондент, а після війни відомий український письменник Любомир Дмитерко, згадував через сорок років наступне: *“Начало операции по освобождению столицы Советской Украины было стремительным. В конце сентября 1943 года войска Воронежского фронта вышли к Днепру южнее и севернее Киева, с ходу форсировали великую реку... Октябрь был на исходе. Лозунг “Даешь Киев!” мелькал на страницах красноармейских газет, на листовках политотделов. Солдаты писали эти слова на дорожных указателях. Боевой настрой был поддержан умелым военным маневром”*.³¹

Що ж насправді стояло за цими словами? Під сильним вогнеvim дощем ворога бійці 51-го стрілецького корпусу генерала Авдєєнка форсували Дніпро і закріпилися на правому березі. Вдень і вночі у супроводі артилерії і мінометів відбивали контратаки гітлерівців.

У нагородному листі Петра Петровича читаємо: *“Продолжая форсировать р. Днепр на подручных средствах, 51-й стрелковый корпус к 1 октября, словив сопротивление врага, овладел на правом берегу плацдармом около 5 кв. км”*.³²

Однак воїни форсували Дніпро без належних засобів. За словами учасників тих подій, у справу йшли приховані в очереті човни місцевих жителів, порожні німецькі діжки з-під пального, дошки, колоди, двері, будь що, аби було, як тоді говорили, “плавсредствами”.³³

Знову відкриємо нагородний лист генерала Авдєєнка: *“Развивая дальнейшее наступление, 51-й стрелковый корпус прорвал сильно укрепленную, заранее подготовленную полосу обороны врага, и расширил плацдарм до 90 кв. км. В боях за овладение плацдармом 51-й стрелковый корпус нанес большие потери 68-й, 83-й, 208-й и 323-й пехотным дивизиям противника и отбил все контратаки врага, намеревавшегося сбросить корпус в р. Днепр”*.

³¹ Дмитерко Л. День решающего удара: К 40-летию освобождения Киева // Правда. – 1983. – 5 нояб.

³² АМО СРСР. – Ф. 33. – Оп. 793756. – Спр. 1. – Арк. 62.

³³ Король В.Ю. Визвольні бої Червоної Армії на території України (1943–1944 рр.) // Укр. істор. журн. – 2005. – №1. – С. 17.

Якою ціною вдалося командирові врятувати корпус, знав лише він один. На жаль, Петро Петрович помер у 1956 році у Києві і не може розповісти нам правдиву історію того, що пережив сам і підлеглі йому бійці та командири. Адже відомий факт, коли штурмовий батальйон капітана Петра Бажина 40-ї армії у кількості 192 чоловік, який також долав Дніпро, загинув, з них 80 людей потонули у кривавих водах ріки. Капітану посмертно було присвоєно звання Героя Радянського Союзу, а він, на щастя, не загинув. Отримав важкі поранення.

Тому звернемося до свідчень інших очевидців, які дають можливість відчувати те пекло, у яке потрапив 51-й стрілецький корпус генерала Авдєєнка. Російський прозаїк Віктор Астаф'єв розповідає, що найстрашнішими виявилися легкі для перенесення, зі стрічкою на п'ятсот патронів ворожі кулемети. Вони *"поливали берег, острів, річку, на якій кипіло місиво з людей. Літні й молоді, свідомі й несвідомі добровольці й мобілізовані військоматами, штрафники та гвардійці, росіяни й неросіяни – усі вони кричали одні й ті самі слова: "Мамо! Боженьку! Боже!" та "Караул!", "Допоможіть!"... А кулемети сікли й сікли, поливали різнокольоровими смертельними цівками. Хапаючись один за одного, поранені й ті, кого ще не зачепили кулі, в'язками йшли під воду, річка здригалася від людських судом, пінилася червоними бурунами".*³⁴

Таким чином, при форсуванні Дніпро був повен крові радянських солдатів. Мертвих ховали у братських могилах.

Генерал-майор Петро Петрович Авдєєнко нелюдськими зусиллями не дозволив ворогові скинути у криваві дніпровські води підрозділи 51-го стрілецького корпусу. Все, що він зробив під час долання річкової перегороди, засвідчує про його винятковий героїзм, мужність, військову кмітливість і бажання врятувати своїх людей. Звання Героя Радянського Союзу гідно увінчало подвиг цього неординарного командира. А земляки іменем генерала Авдєєнка назвали вулицю в Чернігові, в тому районі Котів, де він народився понад сто років тому.

БЛАЖКУН* Андрій Федорович (1926–1944). Уродженець села **Ведильці** Михайло-Коцюбинського району. Його батьки – селяни, які вступили у перший колгосп "Червона зірка". Андрій був тоді зовсім маленький. Коли йому виповнилося років шість, у селі відкрилася неповна середня школа. От він тут і навчався. Вчився добре, на "чотири" і "п'ять". Напередодні війни відсвяткував випускний шкільний вечір, працював у колгоспі.

³⁴ Там само. – С. 18.

^{*} У нагородному листі та енциклопедичних виданнях його прізвище пишеться як "Блажкун", а у рідному селі – "Блашкун".

А. Ф. Блажкун
(с. Ведильці)

У юнацькій голові народжувались деякі ідеї на майбутнє, але несподівано насунулась чорна хмара, яка накрила собою все живе навкруги. У Ведильці вдерлися фашисти. Вони поводитися як хазяї. Забирали худобу, збіжжя, продукти харчування, людей або вбивали, або увозили до Німеччини. Потім на селі з'явилися партизани загону імені Коцюбинського. Навіть штаб тут свій облаштували. Невідомо, чи були у Андрія Блажкуна з ними будь-які контакти. Можна припустити, щось таке було, бо він, як показали подальші події в його житті, належав до людей хоробрих, котрі ненавиділи загарбників.

А у березні сорок третього фашисти спалили Ведильці. Помстилися селянам за їхні симпатії до партизанів. Андрій власними очима бачив, як живцем горіли його односельці, як село перетворилося на руїни. Матусі вдалося тоді врятувати синочка. У ньому ж наростало величезне бажання помститися ворогові за односельців.

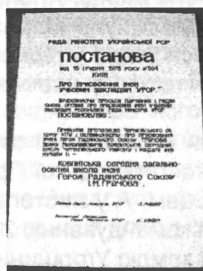
Тому, коли у рідне село прийшли наші, Андрій Блажкун став воїном Червоної Армії. Йому, як і мільйонам інших українців, котрі перебували на окупованій території, довелося пережити нелегкі місяці. Хлопців без відповідної підготовки кидали у бій. Більшість з них гинула відразу. Зустріч зі смертю в Андрія була не вперше. Набачився жажів у рідному селі. Але покалічених юнаків – без ніг, рук, сліпих – так і не навчився сприймати спокійно.

На початку сорок четвертого він, гвардії рядовий стрілець 8-ї стрілецької роти 202-го стрілецького полку 68-ї гвардійської стрілецької Пролетарської Червонопрапорної дивізії, став комсомольцем. А у листопаді цього ж року дивізія Андрія Блажкуна підпорядкувалася командуванню 2-го Українського фронту. Це означало, що вони ступили на землю Угорщини.

Німці і мадярські підрозділи чинили шалений опір. Здавалося, до Будапешта зовсім близько, бо рота Андрія Блажкуна відбивала контратаки у Такшоні – передмісті угорської столиці.

27 листопада 1944 року на невелику кількість гвардійців, серед яких був і Андрій, накинулись понад два десятки фашистів. Хлопці закидали їх гранатами, проте німців не ставало менше. Тоді Блажкун піднявся на повний зріст, і з криком: "Бей, коли немецких зверей!" – кинувся вперед. За ним – четверо бійців. У короткій рукопашній сутичці вони знищили гітлерівців. Андрій заколов штиком і вбив прикладом чотирьох з них. У цьому бою він зазнав поранення.

А тепер відкриємо його нагородний лист, підписаний командиром 202-го гвардійського стрілецького полку гвардії майором Нестеровим, командиром 68-ї гвардійської стрілецької Проскурівської дивізії, до складу якої входив цей полк, Героєм Радянського Союзу генерал-майором Некрасовим і командиром 23-го стрілецького корпусу генерал-майором Григоровичем 14 і 17 грудня 1944 року: *“Рота была обойдена противником с фланга. Направляясь на батальонный эвакуационный пункт, Блажкун был захвачен в плен и доставлен на командный пункт сводной немецкой роты. На допросе Блажкун отказался наотрез отвечать на вопросы. Блажкуну скрутили руки веревкой и стали прижигать правую руку и плечо раскаленным железом. Блажкун молчал. Немцы, взбешенные стойкостью гвардейца, стали применять дикие зверства: Блажкуну отрезали уши, мягкие ткани носа, левую щеку, выжгли на правой щеке звезду, выкололи левый глаз. Советский патриот Блажкун умирал, но молчал. Тогда немцы вырвали ему язык”.*³⁵

*Школи, які носять імена Героїв Радянського Союзу
(сс. Ковпита, Ведильці, Черниш)*

Про мученицьку смерть Андрія Блажкуна, гвардії рядового Червоної Армії, його командири дізнались через добу, коли острів біля села Такшоні (передмістя Будапешта) радянські гвардійці очистили від гітлерівців. В одному з підвалів вони виявили замордоване тіло свого побратима. Полонені німці, котрі ховалися поруч із мертвим Андрієм, розповіли, як

³⁵ АМО СРСР. – Ф. 33. – Оп. 793756. – Спр. 6. – Арк. 6.

схопили його пораненого, як садистські допитували. І як він мужньо тримався, не зрадивши присязі.

Андрія Блажкуна поховали в Будапешті. Його однополчани пішли далі, а безпосередні командири представили до звання Героя Радянського Союзу. 19 грудня 1944 року свій підпис під нагородним листом поставили командуючий військами 36-ї армії генерал-лейтенант Шлемін і член військової ради армії генерал-майор Коновалов.

За півтора місяця до Дня Перемоги, 24 березня 1945 року, Указом Президії Верховної Ради СРСР Андрію Федоровичу Блажкуну присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Посмертно.

Не дожив, не долюбив, не встиг посадити дерево, народити сина. Йому назавжди вісімнадцять. І для матері – найрідніший хлопчик, маленький і беззахисний. А він піднявся до вершин надлюдських.

У пам'ять про подвиг Андрія Блажкуна вулиця на території колишнього села Забарівка, яка входить у межу Чернігова, у 1980 році названа його іменем. Шанують Героя і в його рідних Ведильцях. У селі також є вулиця, названа його ім'ям. Діти відвідують середню школу імені Андрія Блажкуна.

*Д.І. Жабинський
(с. Рябці)*

ЖАБИНСЬКИЙ Дмитро Іванович (3.02.1920–1945). Народився у селі Рябці. Через певний час родина переїхала до Чернігова. Батько влаштувався телефонним монтером. Тому по закінченні школи хлопець деякий час працював на міжміській телефонній станції. У 1939 році Дмитра Жабинського призвали до лав Червоної Армії. А через рік він закінчив Вольське авіаційно-технічне училище. Учасник бойових дій з 22 червня 1941 року. Командував ескадрильєю 75-го гвардійського штурмового авіаційного полку 1-ї гвардійської штурмової авіаційної дивізії. Спочатку літав на Західному фронті, потім – на Північно-Західному, Сталінградському та Південному, а з 20 вересня 1943 року – на 4-му Українському у складі

8-ї повітряної армії. До того часу старший лейтенант Дмитро Жабинський здійснив сто вдалих бойових вильотів на літаку ІЛ-2 як ведучий групи і був нагороджений кількома орденами Червоного Прапора.

У нагородному листі Дмитра Жабинського називаються конкретні цифри знищеної ним бойової техніки, кількість вбитих військовиків противника. Деякі з них варто процитувати: *“...лично уничтожил: танков – 17, автомашин – 26, зенитных точек – 9, создал до 11 очагов пожаров и уничтожил до 160 человек живой силы противника”*.³⁶

³⁶ АМО СРСР. – Ф. 33. – Оп. 793756. – Спр. 5. – Арк. 1-2.

Ескадрилья, керована Жабинським, здійснила 212 результативних вильотів. Німці втратили 18 танків, 27 артилерійських батарей, 80 автомашин, іншої техніки, до 330 солдатів.

Як засвідчує вище названий документ, Дмитро Іванович виявляв справжнє чудеса хоробрості. Так, за три дні серпня сорок третього року, а це були четверте, чотирнадцяте і двадцять дев'яте числа, він тринадцять разів піднявся у небо на штурм військ противника. Бувало так, що робив по п'ять-вісім заходів на ціль. Ці бої відбувалися у районі Єлизаветівки, Криничної і Горани. Підраховано, що Жабинський ліквідував два танки, артилерійську та зенітну батареї з обслугою, відбив атаку німецького ME-109 тощо. Непошкоджений повертався на базу.

Але того дня все було по-іншому. Тим днем виявилось 9 жовтня 1943 року. У складі шістьох літаків ІЛ кидав бомби і штурмував військо противника у районі Розенталь. Жабинський здійснив шість заходів над ворожими об'єктами. Його бомби знищили одну артилерійську батарею з обслугою. Почав робити сьомий захід, як відчув, що його літак *"получил повреждение от зенитной артиллерии противника, сам тов. Жабинский (Д.И.) осколками снаряда был ранен в грудь, шею и правую руку. Несмотря на плохую управляемость поврежденного самолета и сильное ранение, тов. Жабинский (Д.И.), преодолевая боль, проявил исключительное мужество и настойчивость и привел самолет на свой аэродром, благополучно посадил его"*.³⁷

Літак відремонтували. Дмитро Жабинський підлікувався у шпиталі і незабаром знову піднявся у небо. Закінчувався жовтень сорок третього. Йому на зміну прийшов з холодними дощами листопад, а там задув вітрами та снігом грудень. Зима настирливо заявляла про себе.

Ескадрилья Жабинського штурмувала фашистів поблизу Нікополя і Дмитрівки. Попри всі складні погодні умови старший лейтенант здійснював по три вильоти на день. Якщо підсумувати все, що ним зроблено, то виявляється наступне: німці втратили три танки, мінометну батарею з обслугою, один понтонний човен із військовиками.

Сорок четвертий рік приніс надію на нашу остаточну перемогу. Дмитрові Жабинському виповнилося двадцять чотири. На плечах виблискували погони капітана замість довоєнних петлиць. Чернігів було визволено, і він отримував від батьків листи. Писав їм піднесено і радісно. Надихала весна, успішні штурмові операції проти ворожих оборонних укріплень, аеродромів, перебазування на мис Херсонес у Криму. Льотчики стали учасниками визволення Кримського півострову.

У перервах між польотами Дмитро дихав повітрям, настоящим на пахощах свіжо-зелених трав, квітучих абрикосів, квітів, яких до цього

³⁷ Там само.

ніколи не бачив. А пташки співали, роблячи свою справу і було їм байдуже до людського протиборства.

17 квітня сорок четвертого група літаків ІЛ на чолі із Жабинським під час нальоту на гітлерівський аеродром на мисі Херсонес була обстріляна зенітною артилерією. Несподівано в небі випірнили ворожі винищувачі. Становище виявилось занадто критичним. Скупі слова нагородного листа засвідчують: *“Благодаря умелому маневру группы над целью и несмотря на атаки вражеских истребителей, группа задание выполнила отлично и без потерь”*.

Небесні бої за визволення Криму були особливо важкими. Тринадцять разів Дмитро Жабинський піднімав у повітря своїх штурмовиків, аби знищити ворожу техніку і живу силу. Йому все вдавалося. Льотчики діяли зладжено і влучно, поверталися на базу без втрат. Так, не думаючи про це, капітан Жабинський, здобув собі славу хороброго, мужнього і талановитого штурмовика. Командування представило Дмитра до звання Героя Радянського Союзу. І він отримав його 26 жовтня 1944 року.

На початку 1945 року полк Жабинського перебазувався на територію Східної Пруссії. Знову важка, смертельно небезпечна робота штурмовиків. Що відчував того дня капітан, коли піднімався у небо над Кенігсбергом, тепер Калінінградом? Цього нам не дано знати. Була середина лютого сорок п'ятого року, точніше – 15 число. Ескадрилья Жабинського отримала завдання знищити ворожий аеродром у містечку Мамонове Калінінградської області. Спочатку все складалося як завжди вдало. Влучення німецького снаряду виявилось настільки несподіваним, що Дмитро Жабинський не відразу відчув – його літак запалав. Зрозумівши, що порятунку немає, капітан направив свою палаючу машину на фашистські літаки.

Льотчики поверталися на базу без свого командира. Смерть молодого красеня, талановитого пілота-штурмовика і керівника приголомшила всіх. У Чернігів полетіла похоронка. Бойові друзі писали батькам Дмитра, що ніколи не забудуть подвигу їхнього сина. Своє слово вони витримали. Вже після Перемоги іменем Дмитра Жабинського названо вулицю у містечку Мамонове. З'явилась така вулиця і в Чернігові – рідному місті Героя. Пароплав Балтійського пароплавства з написом на борту *“Дмитро Жабинський”* багато років борознив свинцеві води холодних морів.

КОЛОМІЄЦЬ Петро Леонтійович (1917–1974). Уродженець села Жавинки. Зростав у селянській родині. Закінчив місцеву школу. У 1936 році його призвали до лав Червоної Армії. Потрапив у військово-морський флот. Петрові запропонували навчання у Єйському військово-морському авіаційному училищі. Цю пропозицію він прийняв. У 1939 році закінчив навчальний заклад з відзнакою.

П.Л. Коломієць
(с. Жавинки)

Війна застала його у курсантських казармах, тому що готував пілотів, а тепер і для фронту. Із заздрістю проводжав Петро Леонтійович своїх орлів. І в той же час почуття тривоги за їхню долю не залишало його. Повідомлення радіо хвилювали, викликаючи бажання битися з ворогом. Але треба було дочекатися свого часу. І він настав у січні сорок другого року. Петро Коломієць отримав призначення у 78-й винищувальний авіапункт на посаду льотчика і командира ланки. Молодий офіцер виявляв мужність і хоробрість, високу майстерність ведення повітряного бою. За короткий термін він збив три ворожих літаки і був нагороджений першим орденом Червоного Прапора.

На початку сорок третього Петра Коломієця, як досвідченого льотчика, перевели у 2-й гвардійський авіаційний полк ім. Бориса Сафонова. Тут він очолив ланку, а у квітні того ж року був призначений командиром ескадрильї. З 8 до 23 травня 1943 року особисто збив у повітряних боях чотири літаки противника. За це Коломієця нагородили другим орденом Червоного Прапора і відзначили чином капітана.

Ескадрилья під його командуванням взяла участь у тридцяти боях. Пілоти збили тридцять три німецьких літаки. З їхнього боку втрати склали п'ять машин. За вміле керівництво ескадрильєю капітан Коломієць був нагороджений орденом Леніна.

На його особистому рахунку до квітня сорок третього було 118 вдалих бойових вильотів. Коломієць особисто збив 13 фашистських літаків. Взяв участь у 14 нічних бойових нальотах.

У нагородному листі капітана читаємо: *“За время командования эскадрильей, с апреля 1943 г. по октябрь 1944 г., летчиками авиаэскадрильи произведено 763 успешных боевых вылетов, проведено 34 воздушных боев при непосредственной участии капитана Коломийца (П.Л.), в ходе которых сбито 45 и 6 предположительно самолетов противника. В результате штурмовых действий потоплено 4 мотобота противника, уничтожено 4 автомашины. За все время потери эскадрильи – 6 летчиков”*.³⁸

Звання Героя Радянського Союзу Петрові Коломієцеві присвоєно 5 листопада 1944 року. Передували цьому важливі події, що сталися в його

³⁸ЦВМА. – Ф. 3. – Оп. 2421. – Спр. 21. – Арк. 64–66.

військовому житті. Посилаюсь на оперативні зведення штабу Військово-Повітряних Сил Північного флоту, які відображені у нагородному листі капітана Коломійця.

Так от, 23 травня 1943 року Петро Леонтійович на чолі восьми літаків, які мали назву “Аерокобра”, вилетів на бій з винищувачами противника. У німців було завдання стерти з лиця землі головну базу радянського флоту. Наші льотчики не лише відігнали гітлерівців, а й змусили їх стати учасниками повітряного бою у районі приморського Варде. Коломієць збив два ворожих літаки, його пілоти – чотири. Повернулися додому у повному складі.

А потім відомі Коломійцем “Аерокобри” прикривали штурманів 46-го штурмового авіаполку, які поверталися із завдання, і збили два німецькі літаки. Один з них – на рахунку командира. Було це у районі аеродрома І Луостарі. З травня по серпень сорок четвертого Петро Коломієць піднімався у небо ведучим від шести до дванадцяти машин у супроводі “Кітті-Хаук” 27-го винищувального авіаційного полку для нанесення ударів по самохідних баржах противника у районі Коббхельмфіорд за Полярним колом. У тому бою Петро Леонтійович збив один месер. Льотчики його групи – три літаки. Завдячуючи їм, полк зробив свою справу.

На рахунку пілотів Коломійця ще один важливий епізод війни. Було це в районі порту Киркінес. Упродовж сорока хвилин вони блокували намагання ворожих літаків піднятися у небо. У повітряному бою капітан збив один ME-109, а його хлопці – чотири машини. Подібне відбулося майже за місяць після сказаного. На цей раз група Коломійця вела повітряний бій з вісьмома месерами. Гвардії капітан зухвало атакував три літаки. Один з них запалав і впав на землю. Решта повернула назад. Але їх обстріляли льотчики групи Коломійця.

Саме за всі ці вчинки Петро Леонтійович і удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Поруч із Золотою Зіркою на його грудях красувалися два ордени Леніна, два ордени Червоного Прапора, орден Червоної Зірки, медалі. Аби подвиг льотчика став відомим в інших підрозділах Військово-Повітряних сил Північного флоту, 5 листопада 1944 року було видано листівку з описом його воєнної біографії.

Гвардії капітану Коломійцеві судилося дожити до Дня Перемоги, закінчити опісля Військово-Повітряну академію і, маючи звання підполковника, вийти у відставку. Оселився у Києві, де помер 1974 року.

На території музею авіації Північного флоту встановлено бюст Героя.

КОМОК Аркадій Іванович (1923–1944). Уродженець села Зайці Михайло-Коцюбинського району. У батьків було двоє дітей: він і молодший Іван, який досі із сім'єю проживає у рідному селі. З нагородного листа Аркадія, складеного його командирами у березні сорок четвертого, випливає, що вдома на хлопця чекала мати Марія Іванівна.

*А.І. Комок
(с. Зайці)*

Коли почалася війна, її старшого сина на війну не взяли – не призовний вік у нього був. Так що хлопчики залишились при матері. Під час окупації на селі жили переважно дівчата і жінки, бо майже всі чоловіки були призвані в армію. На плечі цих людей впав весь тягар окупаційного життя, коли все залежало від тих чужинців, які прийшли на нашу землю. Аркадій Комок вірив у перемогу Червоної Армії. І коли вона прийшла на село в особі воїнів 181-ї Сталінградської стрілецької дивізії, добровільно з десятима односельцями пішов на фронт. Був серед них і його двоюрідний брат Олександр Комок.

7 листопада 1943 року вони прибули на І-й Український фронт. Аркадій Комок невдовзі отримав звання сержанта і став командиром обслуги станкового кулемету кулеметної роти І-го стрілецького батальйону 271-го стрілецького полку 181-ї Сталінградської стрілецької дивізії. В одному батальйоні із Аркадієм служив і двоюрідний брат Олександр. Несподівано з'ясувалося, що в артилерійському полку дивізії служить ще один Комок – Іван Олександрович, учасник оборони Москви, нагороджений орденами і медалями. У трьох братів були свої рахунки до німців. Вони вбили дядька та двоюрідного брата Івана. Коли дозволяла обстановка, Аркадій та Олександр Комки ходили до артилеристів у гості, щоб побачитися з Іваном.

У Аркадія Комка був станковий кулемет за номером 073. Дістався він йому з рук командира прославленої кулеметної обслуги Героя Радянського Союзу Василя Антонова, який відбув на офіцерські курси. Ах, і бив же Комок з того кулемета ворогів!

Бої під Луцьком розпочалися після двадцятого лютого сорок четвертого року. Ворог кинув проти червоноармійців велику кількість танків і артилерії. Незважаючи на складність ситуації, нашим вдалося зупинити і відкинути фашистів за річку Стир. Про те, що відбулося далі, нам розповість нагородний лист Аркадія Комка: *“28 февраля 1944 года немцы в районе дер. Серники сконцентрировали крупные силы пехоты, поддерживаемые 7-ю танками, в течение 6 часов контратаковали рубежи наших подразделений, нанося главный удар на 2 стрелковую роту. Сержант тов. КОМОК, установив пулемет на удобную огневую позицию, в течение всех контратак сдерживал натиск противника. Подпуская атакующих гитлеровцев на расстояние 30–40 метров, в упор расстрелял более 100 солдат и офицеров противника. Немцы подползли на близкое расстояние к станковому пулемету и начали забрасывать его*

гранатами. Был ранен наводчик. Действуя за наводчика, сержант КОМОК уничтожил группу противника, пытавшегося уничтожить станковый пулемет и зайти во фланг роты. За 6 часов непрерывного боя тов. КОМОК со своим расчетом отбил 4 контратаки гитлеровцев, не отойдя ни на метр с занимаемого рубежа".³⁹

Наступного дня противник знову контратакував роту. Упродовж двох годин сержант Комок стримував натиск гітлерівців, знищивши 120 солдатів та офіцерів. Але живих було забагато, і вони почали оточувати Аркадія. Його кулемет мовчав, бо вичерпались боеприпаси. Залишилась одна граната, яку сержант метнув у бік німців. Він бачив, як три гітлерівця, що наближались до нього, впали мертвими. І за мить був сам смертельно поранений.

29 лютого 1944 року, в день загибелі Аркадія Комка, командир 271-го стрілецького полку полковник Дикий представив його до звання Героя Радянського Союзу. Нагородний лист підписав також командуючий 13-ю армією генерал-лейтенант Пухов.

У Москві цей документ знайшов відгук, і 25 серпня 1944 року Указом Президії Верховної Ради СРСР Аркадію Комку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Ця звістка швидко долетіла до його рідних місць. У селі Зайці відбувся скорботно-урочистий мітинг. На ньому була присутня і мати Героя Марія Іванівна.

А війна тим часом тривала. Кулемет Аркадія Комка за номером 073 перейшов до його двоюрідного брата Олександра. Відміряв він з ним бойовий шлях до Вісли і Сандомирського плацдарму. Тут Олександр Комок із своєю кулеметною обслугою героїчно загинув.

Станковий кулемет №073, з якого було знищено близько десяти тисяч гітлерівців, нині є експонатом Центрального музею Збройних Сил Росії у Москві. Так було збережено пам'ять про нашого земляка на рівні держави.

За клопотанням молоді рідного села Героя у 1946 році місцевий колгосп названо ім'ям Аркадія Комка. У 1964 році колгоспи сіл Зайці, Льгів, Левковичі, Кругле об'єдналися в один, імені А. Комка. Пізніше у Левковичах збудовано помешкання контори цього колгоспу, поруч встановлено у 1975 році бюст Аркадія Комка. У Зайцях вулиця, де він народився і де жила його мати, названо іменем Героя. Є така вулиця і в Чернігові.

Аби прийдешнє покоління Комків не забувало про ушавленого родича, Іван Іванович назвав свого первістка Аркадієм. Так що ходить по чернігівській землі Аркадій Іванович Комок.

³⁹ АМО СРСР. – Ф. 33. – Оп. 793756. – Спр. 23. – Арк. 293.

*Й.А. Конюша
(с. Семенягівка)*

КОНЮША Йосип Андрійович (10.02.1925–1985). Народився у селі Семенягівка Пакульської сільської ради. У лавах Червоної Армії перебував з січня 1943 року. Воював на I-му і II-му Українських фронтах. Був стрільцем-автоматником 3-го мотострілецького батальйону 15-ї стрілецької моторизованої бригади 16-го танкового корпусу.

На початку березня сорок четвертого року корпус підійшов до Дністра на території Румунії. Інші частини уже розпочали форсування ріки. Відповідне завдання відводилося танкістам і мотострілкам.

17 березня Йосип Конюша підійшов до лівого берега Дністра. Добре окопався і безперервно спостерігав за рухом німців. Йому вдалося виявити вогневі точки ворога. І тоді, цитую його нагородний лист,

“он под огнем противника бросился к разбитой переправе и вплав форсировал промежутки между мостом. Достиг противоположного берега и с автоматом в руках подкрался к выявленной огневой пулеметной точке и огнем из автомата уничтожил ее расчет. Тем самым занял выгодный рубеж и огнем из автомата не давал румынам вести огня, обеспечив возможность переправиться другим бойцам и офицерам”.⁴⁰

Командування 16-го танкового корпусу представило рядового Йосипа Конюшу до звання Героя Радянського Союзу. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 13 вересня 1944 року він нагороджений Золотою Зіркою Героя за мужність і героїзм, виявлені під час форсування Дністра.

Після війни повернувся у рідне село, щоб ніколи не залишати його. Багато працював, як всі фронтовики. Там і помер, похований біля братської могили воїнів-визволителів.

ОДНОВОРЧЕНКО Степан Савелійович (13.09.1914–30.09.1991). Народився у селі Зайці. У Чернігові закінчив школу ФЗН. Отримав спеціальність електромеханіка. До 1935 року працював за фахом. Потім вступив до Ворошиловградської військової авіаційної школи пілотів, яку закінчив у 1939 році.

Війна для нього розпочалася на Волховському фронті. Потім були Ленінградський і 3-й Прибалтійський фронти. Виявив здібності пілота, героїзм і мужність, за що удостоєний орденів Червоного Прапора, Олександра Невського, Вітчизняної війни I-го ступеня і медалі “За оборону Ленінграда”.

⁴⁰ АМО СРСР. – Ф. 33. – Оп. 793756. – Спр. 23. – Арк. 99.

Літав на ІЛ-2 над міцними опорними пунктами гітлерівців у містах Мга, Синявіно, Псков, Нарва, над Карельським перешийком. Тут німці зосередили велику кількість засобів зенітної артилерії. Капітан Однороченко робив від трьох до п'яти заходів на об'єкт. Тривалість бою складала двадцять-двадцять п'ять хвилин. Проявив себе як кращий льотчик-штурмовик у полку і командир ескадрильї в дивізії.

С.С. Однороченко
(с. Зайці)

Степан Савелійович – учасник прориву блокади Ленінграду, бойових дій на Мгинському напрямку влітку сорок третього, на Псковському і Нарвському напрямках сорок четвертого року. Капітан Однороченко визволяв Новгород і Ленінградську область.

У боях на Карельському перешийку він здійснив 22 вдалих бойових вильоти як ведучий групи літаків. Пілоти прорвали три оборонні укріплення противника.

На той час Степан Однороченко обіймав посаду командира ескадрильї 448-го штурмового авіаційного полку 231-ї штурмової авіаційної дивізії. У його нагородному листі читаємо: *“За період командования ескадрильей с 4 января 1943 года по 5 июля 1944 года летным составом эскадрильи совершено 527 эффективных боевых вылетов на самолете ИЛ-2 без единой боевой потери”*.⁴¹

Льотчики знищили велику кількість, від двадцяти до ста одиниць, артилерійських гармат, гармат зенітної артилерії, мінометів, залізничних вагонів, танків, саперних човнів, складів з боєприпасами, літаків на аеродромах, іншої ворожої техніки. Свою смерть на російській землі знайшли до восьмисот німецьких солдатів та офіцерів.

Командуючий 59-ю армією генерал-лейтенант І.Т. Коровников зазначав: *“За период пребывания на фронтах Великой Отечественной войны капитан Однороченко (С.С.) совершил 99 эффективных боевых вылетов на самолете ИЛ-2, из них: ночью – 3 вылета, по аэродромам противника – 4, с бомбовой нагрузкой 600 кг – 9, с бомбовой нагрузкой – 500 кг и с воздушным стрелком – 34 вылета”*.⁴²

Все засвідчувало про єдине: Степан Савелійович Однороченко, тепер вже майор, заслуговує на найвищу нагороду країни. Указом президії Верховної Ради СРСР від 23 лютого 1945 року йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

⁴¹ АМО СРСР. – Ф. 33. – Оп. 793756. – Спр. 35. – Арк. 85–86.

⁴² Там само.

Воював майор Однорорченко до останнього дня. Опісля обіймав різні командні посади у Військово-Повітряних силах країни. У 1958 році вийшов у відставку і оселився в Астрахані. Помер у цьому місті 30 вересня 1991 року.

*В.В. Петрушевич
(с. Кіїнка)*

ПЕТРУШЕВИЧ Василь Васильович (22.03.1914 –1990-ті рр.). Народився у селі Кіїнка. Закінчив місцеву семирічку і виїхав на заробітки до міста Красний Луч. Влаштувався тут на одну із шахт. Одночасно навчався на курсах авіаційних техніків. Перед призовом до армії жив у Харкові. У 1935 році став солдатом. Рік навчався у Пермській військовій школі пілотів. Потім – у Севастопольському училищі. З 1939 року розпочалась його справжня служба військового пілота. Велика Вітчизняна війна застала Василя у Бессарабії.

Перший свій бойовий політ Василь Петрушевич здійснив 11 липня 1941 року. А 18 серпня 1941 року зруйнував залізничний міст через Дніпро поблизу Запоріжжя. Попри обстріл ворожої зенітної артилерії. Бомбове попадання було прямим. Міст виведено з ладу на десять діб. Літав вдень і вночі на різних машинах – ПЕ-2, Б-25, А-20, Ж-26. Вже тоді про Петрушевича ходила слава як про великого майстра сліпих і нічних польотів, талановитого ведучого ланки.

Упродовж сорок другого року Василь Петрушевич розбомбив три залізничні ешелони противника на станції Червоноармійськ, 53 літаки на ворожому аеродромі Костянтинівка з особовим складом, який знаходився в їдальні, бензиновий склад на залізничній станції Волноваха тощо. Результати успішного бомбардування підтвердили фотознімки та агентурні дані.

26 травня 1942 року газета "Правда" опублікувала нарис про Василя Петрушевича як про кращого командира ескадрильї.

Цю, дану йому журналістами характеристику, він підтвердив 31 грудня 1942 року. Ось що написано в його нагородному листі: *"...возвращаясь из очередного успешно выполненного боевого задания, над линией фронта самолет тов. Петрушевича (В.В.) был обстрелян противником. Проявляя мужество и хладнокровие, отлично владея техникой пилотирования, благополучно дотянул самолет до своего аэродрома, горящим посадил его и тем самым спас жизнь экипажа".*⁴³

⁴³ АМО СРСР. – Ф. 33. – Оп. 793756. – Стр. 37. – Арк. 96–97.

Вдвічі радісною була зустріч нового сорок третього року. На імпрізованому святковому столі не треба було ставити склянку горілки і класти зверху шматок хліба для тих, хто не повернувся з бою. Всі були живі, всі були поруч. І не згасала надія на відчутний перелом у ході війни в наступаючому новому році.

Він не обдурив надії льотчиків. Розбито німців під Сталінградом, на Орловсько-Курській дузі. У серпні сорок третього розпочалась Чернігівсько-Прип'ятська наступальна операція. А Петрушевич у цей час воює у районі Ленінграда.

16 серпня 1943 року він вилетів на бойове завдання – розбомбити артилерійські позиції противника. Його обстріляли німецькі зенітники. Снаряд влучив у ліву плоскість літака. Однак Василь Петрушевич виконав завдання, *“после чего плохо управляемую машину привел и посадил на свой аэродром и тем самым спас жизнь экипажа и сохранил самолет”*.⁴⁴

У листопаді 1943 року капітан Петрушевич прибув у 110-й авіаційний полк нічних мисливців і блокувальників дальньої дії. Пізніше він матиме найменування 27-й гвардійський бомбардувальний авіаційний Брестський полк. Тут у Василя Петрушевича розпочалось насичене важливими бойовими подіями життя. Йому довірили польоти на Белград – югославську столицю. Перебував у польоті по шість-сім годин за складних метеорологічних і гірських умов. Він розшукував об'єкт, освітлював його і наносив удар, знаходячись майже сорок хвилин під шквальним вогнем зенітної артилерії ворога.

У ніч з 7 на 8 липня 1944 р. капітан Петрушевич і штурман лейтенант Костюшин вилетіли в Тирасполь. Їхнім завданням було блокувати там німецький аеродром. Але сталося непоправне. Зенітний снаряд влучив в екіпаж. Смертельне поранення отримав штурман. Василь Петрушевич зумів підкорити собі техніку і пошкоджений літак посадити на своєму аеродромі.

На початку жовтня 1944 року 4-а і 5-а дивізії дальньої дії здійснювали масовані нальоти на німецьке місто Бреслау. Аби операція пройшла вдало, Петрушевич понад сорок хвилин тримав під ударом аеродром Бриг, внаслідок чого гітлерівські літаки не мали змоги ні піднятися в небо, ні сісти на своє літовище. А з першого квітня сорок п'ятого вдень літав на Бреслау для знищення оточеного угруповання ворога. Найцікавіше було попереду, бо з 19 по 27 квітня Василь Петрушевич здійснював нальоти на Берлін. Гвардії підполковник медичної служби у відставці С. Лотоцький згадував: *“19 квітня 1945 року гвардійський полк нічних мисливців одержав завдання: знищувати і руйнувати укріплення, споруджені на підступах до Берліна і в самому місті. Однією з ескадрилій командував*

⁴⁴ Там само.

*В.В. Петрушевич. З гордістю вдивляюся в молоді обличчя авіаторів. Серед них на знімку і командир ескадрильї, тоді гвардії майор, Василь Васильович Петрушевич. Поруч нього бойові друзі, з якими ділив гіркоту невдач і радість перемог, – гвардії капітан Іван Рожнов, гвардії лейтенанти Володя Хренов і Василь Голіков, гвардії старші лейтенанти Михайло Мезенцев і Євген Вербило, Герой Радянського Союзу гвардії капітан Олександр Вербицький та інші. Всі вони до кінця виконали свій синівський обов'язок перед Батьківщиною...*⁴⁵

О 23 годині машини піднімалися у небо. Йшли на різній висоті. Коли діставалися цілі, Петрушевич скидав освітлювальну авіабомбу. Це давало льотчикам змогу побачити укріплені позиції фашистів. Командир робив ще один захід, і на німців падали бомби. Знизившись, робив ще три заходи і обстрілював ворога гарматним вогнем.

Таким чином, ескадрилья Петрушевича здійснила 280 бойових вильотів тривалістю 630 годин, як зазначено у нагородному листі.

Представлений до звання Героя Радянського Союзу, Василь Васильович Петрушевич отримав його згідно Указу Верховної Ради СРСР 15 травня 1946 року. Нагороджений також орденом Леніна, чотирма орденами Червоного Прапора, орденами Вітчизняної війни I-го ступеня і Червоної Зірки, медалями.

Після війни його життя склалося таким чином: у 1950 році закінчив Вищі льотно-тактичні курси, отримав воїнське звання полковника і у 1959 році пішов у запас. Жив у Чернігові і працював у "Чернігівтеплотрежах". Потім переїхав до Москви, де помер. Там і поховано Героя Радянського Союзу Василя Васильовича Петрушевича, талановитого бойового льотчика.

*Я.Ф. Руденок
(с-ще Михайло-
Коцюбинське)*

РУДЕНОК Яків Федорович (1915–1992). Уродженець селища Михайло-Коцюбинське. Непомітно із рухливого хлопчика перетворився на жвавого і кременого парубка, який одним із перших у місцевому колгоспі імені Войкова сів на трактора. Засівав пухку рілля добірним зерном, радів багатому врожаю. Професія тракториста була поважаною на селі. Думав тоді Яша, що проживе тут усе життя, обзаведеться сім'єю, дітьми, власним домом. Працюватиме на своєму сталевому коні багато років. Якщо народиться у нього син, і з нього зробить тракториста. Адже пережили голодомор, страшніше якого нічого не може бути. Виявилось – може.

⁴⁵Лотоцький С. Останій удар // Деснян. правда. – 1977. – 11 груд.

Розуміння цього прийшло значно пізніше. А поки настав 1937 рік. Всім селом проводжали тракториста в армію. Направили його у танкові війська. Яків Руденко став відмінним механіком-водієм. Він, як герой популярного кінофільму “Парень из нашего города”, боров різні перепони, котрі стояли на шляху його танка. Яків так приручив свою машину, що вона проявляла справжні чудеса у боях з фінами на Карельському перешийку.

Стояла сувора північна зима. Навкруги – сопки і бездоріжжя. Танки рухалися по єдиному шосе від Білоострова на Выборг. Машини вгрузали у сніг. Неможливо було проїхати і кілометра. Взвод, яким командував Руденко, здійснював вбік від шосе розвідку боєм і відвойовував плацдарми для піхоти. Потім повертався на шосе і просувався уперед.

На лінії Маннергейма всі танки взводу Руденка потрапили в оточення. Снаряди обірвали гусениці. Упродовж тридцяти трьох годин танкісти тримали кругову оборону, обстрілюючи фінських військовиків. Чудом налагодили гусениці і з ходу захопили командну висоту.

За цей бій Яків Федорович Руденко Указом Президії Верховної Ради СРСР від 21 березня 1940 року удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Гідно пройшов дорогами Великої Вітчизняної. Дослужився до майора. Після війни жив, працював і помер у Чернігові.

*А.Г. Свиридовський
(с. Новий Білоус)*

СВИРИДОВСЬКИЙ *Анатолій Григорович* (19.08.1922–1968). Уродженець села Новий Білоус. Зростав у сім'ї Григорія Яковича та Варвари Тихонівни Свиридовських. У 1937 році закінчив семирічну школу, а за три роки – середню школу у Старому Білоусі. Опісля влаштувався вільнонайманим військової частини поблизу села Забарівки, яке нині входить у межу Чернігова. Звідси сорок першого року призваний в армію. Можна припустити, що служив в одному із артилерійських підрозділів. Це припущення випливає з його нагородного листа. На жаль, не вдалося розшукати документів про бойовий шлях Анатолія Свиридовського у перший рік війни.

Документально підтверджено, що він з 22 серпня 1942 до 2 лютого 1943 року воював на Сталінградському фронті, а з 27 березня до 19 липня 1943 року – на Воронежському.

На початку жовтня сорок третього 92-а гвардійська стрілецька дивізія 37-ї армії, в якій служив командир гармати 4-ї батареї 197-го гвардійського артилерійського полку гвардії сержант Анатолій Свиридовський,

підійшов до Дніпра. Вночі почали форсування ріки. Тяжкі гаубиці переправляли на поромах після захоплення плацдарму на правому березі. Переважаючі сили противника контратакували гвардійців. Страшною виявилась танкова атака німців. Свиридовський стріляв осколочними снарядами по гітлерівцях, які йшли за танками. Вдалося відкинути їх. Але падали мертвими наші солдати. Живим лишився один Анатолій. Він сам підносив снаряди, сам заряджав гармату. Підбив кілька німецьких танків, самохідну гармату, знищив транспортер з автоматниками, майже взвод піхоти. І все це – із пошкодженої гармати.

У нагородному листі Анатолія Свиридовського так описано ці події: *“Гвардии сержант СВИРИДОВСКИЙ А.Г. – командир орудия, кандидат ВКП(б), 9 октября 1943 года во время форсирования реки Днепр нашей пехотой орудие тов. СВИРИДОВСКОГО, не отставая от пехоты, на ходу, прямой наводкой уничтожило огневые точки врага: 2 орудия с расчетом, 2 пулемета, гнезда ДЗОТ, блиндаж и до роты пехоты противника. Ведя упорные бои с превосходящими силами противника 14 октября 1943 года, орудие тов. СВИРИДОВСКОГО уничтожило 5 танков. Расчет тов. Свиридовского уничтожил 2 танка и был выведен из строя. Прямым попаданием снаряда в пушку было выведено из строя прицельное приспособление. Тов. СВИРИДОВСКИЙ, оставаясь возле пушки, отбивал танковую атаку и уничтожил лично, будучи раненым, из подбитого орудия 3 (три) вражеских танка. Ушел с позиции только тогда, когда контратака противника была отбита. Достоин присвоения звания “ГЕРОЙ СОВЕТСКОГО СОЮЗА”⁴⁶.”*

Документ 20 і 25 жовтня 1943 року підписали безпосередні командири Анатолія Свиридовського і командуючий 37-ю армією генерал-лейтенант Михайло Миколайович Шарохін. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 лютого 1944 року Анатолію Григоровичу Свиридовському присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Після війни повернувся до рідного села. Працював у колгоспі, очолював сільську Раду. Йому було всього сорок шість років, коли він помер. Винна війна і численні поранення на тілі воїна. Анатолія Григоровича поховали у Новому Білоусі. На могилі встановлено мармурову стелу із написом: *“Дорогому мужу и отцу от жены и детей”*. Значить, онуків він не дочекався.

ТУРОВЕЦЬ Микита Гнатович (1917–1979). Народився у селі **Ведильці** Михайло-Коцюбинського району. Закінчив місцеву школу. Опісля працював недовго у колгоспі, а в жовтні 1937 року його призвали в армію. Служив у мотострілецькій частині.

⁴⁶ АМО СРСР. – Ф. 33. – Оп. 793756. – Спр. 42. – Арк. 269.

Учасник бойових дій з червня 1941 року у складі Брянського фронту. Потім були Сталінградський і І-й Білоруський фронти. Своє перше, на щастя, легке поранення Микита Туровець отримав 26 січня 1943 року у боях за Сталінград. Напередодні нового сорок четвертого його сильно контузило, а в лютому – тяжко поранено.

М.Г. Туровець
(с. Ведильці)

Першою нагородою Туровця стала медаль “За відвагу”, яку йому вручили у серпні сорок другого. Наступна медаль “За оборону Сталінграда” засяла на грудях Микити Гнатовича у сорок третьому. А два ордени “Червоного Прапора” – у сорок четвертому.

Настала весна сорок п'ятого. Туровець, вже гвардії майор, командував 3-м мотострілецьким батальйоном 35-ї механізованої Слонімсько-Померанської бригади.

На початку квітня розпочались наступальні бої на підступах до Берліна. Рано вранці 19 квітня 1945 року батальйон Микити Туровця наблизився до населених пунктів Бацлав-Райхенау, де німці зосередили велику кількість зенітно-танкових засобів і піхоти. Воїни на чолі із своїм командиром обійшли гітлерівців з правого флангу і завдали відчутного удару. Ворог змушений був кинути 28 важких зенітних установок і відступити. А бригада отримала можливість просунутись вперед на двадцять кілометрів.

21 квітня 1945 року розпочались виснажливі бої за передмістя Берліна Бранденбург. Німці заздалегідь створили тут добре укріплену оборону. Вони мали велику кількість танків і солдатів, оснащених фаусними набоями. Це дало змогу фашистам затримати рух по шосе наших танків 35-ї і 210-ї бригад, разом з якими просувалась піхота.

Тоді гвардії майор Туровець бере на себе наступне: він швидко створює ударну групу з танків 4-го танкового Варшавського полку і свого батальйону. Сам, стоячи на броні першого танка, веде решту уперед. За ними рушили машини 219-ї танкової бригади. Так вдалося знищити оборону німців. Зав'язалися вуличні бої, в яких воїни Туровця отримали перемогу. Було знищено до 150 фашистів, взято у полон 42 солдата і офіцера противника.

26 квітня 1945 року 3-й мотострілецький батальйон гвардії майора Микити Туровця форсував канал Берлін-Шпандауер і вийшов на берег ріки Шпрее. Далі – коротка цитата з нагородного листа Микити Гнатовича: *“Противник силой до трех батальонов пытался сбить небольшую*

групу наших бойцов с плацдарма. ТУРОВЕЦ, командуя группой на плацдарме, воодушевлял бойцов на стойкость при отражении контратак превосходящих сил, обеспечив переправу еще двум батальонам и удержал плацдарм. На плацдарме первым соединился с частями 1 Украинского фронта, наступающим с юго-запада Берлина. В результате боев на подступах и в городе Берлине батальон уничтожил более 1200 солдат и офицеров и взял до 600 пленных. Тов. ТУРОВЕЦ лично в боях уничтожил 23 гитлеровца".⁴⁷

Нагородний лист підписали 5 і 6 травня 1945 року безпосередні командири Туровця і командуючий 2-ї танкової армії генерал-полковник Герой Радянського Союзу Семен Ілліч Богданов – майбутній маршал бронетанкових військ.

Звання Героя Радянського Союзу Микиті Гнатовичу Туровцю присвоєно Указом Президії Верховної Ради СРСР від 31 травня 1945 року. Весь світ святкував Перемогу над гітлерівським фашизмом, а колишні солдати поверталися додому.

Приїхав у рідні Ведильці і Микита Гнатович Туровець – бравий гвардії майор із Золотою Зіркою Героя на кітелі. З ним була молода дружина Наталя, Наталя Олександрівна, з якою він побрався на фронті. Симпатична медична сестра. Щастю його матері Харитини Трохимівни не було меж. Мріяла дожити свій вік поруч із сином, його сім'єю, няньчити онуків.

Однак покликала його військова доля далі. Поїхав до Москви вчитися у військової академії ім. М. Фрунзе. По закінченні навчання отримав призначення у середню Азію, в Таджикистан. Командував полком. Ніс службу заступника військового комісара в Душанбе. Мав воїнське звання полковника. Підросли два сини – старший В'ячеслав (нині мешкає у Краснодарі) і молодший Олександр (живе з матусею у Чернігові). В'ячеслав народився переможного сорок п'ятого, а Сашко – двома роками пізніше.

У 1969 році Микита Гнатович вийшов у відставку. Переїхав із сім'єю до Чернігова. Короткий час працював у будівельному тресті. Змушений був залишити роботу, бо дошкуляли рани.

У 1979 році Микита Гнатович Туровець помер. Поховали його у Ведильцях. Так завершив свій життєвий шлях один з тих воїнів, хто приніс світові сяюче обличчя Перемоги.

ШКАРУБА Костянтин Федорович (6.04.1915–1954). Народився у **Михайло-Коцюбинському**. Колись це селище було козацьким селом Козел. Батьки з діда-прадіда займалися хліборобською справою. Ростили дітей, які з 1897 року навчалися у земській школі. Тому авторитет

⁴⁷ АМО. – Ф. 33. – Оп. 793756. – Спр. 48. – Арк. 194.

вчителя був великим. Може, тому Кость Шкаруба обрав собі саме цю професію. Поступив до Житомирського педагогічного інституту. Проте у 1934 році юнака призвали в армію. Вступив до Одеської школи військових пілотів, яку закінчив 1938 року. Службу ніс в авіації Тихоокеанського та Балтійського флотів. На цій службі застала його війна.

*К.Ф. Шкаруба
(с-ще Михайло-
Коцюбинське)*

Але на фронт Костянтин Шкаруба потрапив у грудні 1942 року як льотчик Військово-Повітряних сил Північного флоту. З того часу і до травня 1944 року він зробив 62 бойових вильоти. Кожний з них мав свої особливості. У парі із Шкарубою літали екіпажі капітана Балашова і гвардії майора Волошина. Льотчики торпедували і топили ворожі морські транспорти водотоннажністю від 2000 до 14000 тонн.

У 1943 році він отримав свою першу нагороду – орден Червоного Прапора. Потім Шкарубу нагородили орденом Червоної Зірки. Було це у сорок четвертому. Опісля він здійснив 12 бойових вильотів і наніс успішні торпедні удари по німецьких транспортних засобах.

А далі хронологія подій була такою: *“7 апреля 1944 г. произвел групповой торпедный удар по конвою противника. В результате удара потоплен транспорт противника водоизмещением 2000 тонн. 23 апреля 1944 г. в составе группы 6 самолетов ИЛ-4, ведущий гвардии капитан Шкаруба произвел торпедный удар по конвою противника. В результате удара потоплено 3 транспорта общим водоизмещением 10000–11000 тонн”*.⁴⁸

За ці бої Костянтин Шкаруба був нагороджений другим орденом Червоного Прапора. А в кінці травня гвардії капітан піднявся у небо спочатку на чолі групи з 6 літаків. Тоді пілоти потопили один транспорт і один міноносець противника. Наступного дня він очолив групу з 4 машин ІЛ-4. Льотчики нанесли торпедний удар по одному транспорту противника водотоннажністю 6000–8000 тонн.

17 липня 1944 року заступника командира 1-ї авіаційної ескадрильї 9-го гвардійського морського торпедно-авіаційного полку ВПС Північного флоту гвардії капітана Костянтина Федоровича Шкарубу представлено до звання Героя Радянського Союзу. Цієї високої нагороди він удостоєний 19 серпня 1944 року.

⁴⁸ЦВМА. – Ф. 3. – Оп. 3421. – Спр. 3. – Арк. 244–246.

Менше ніж через рік він з побратимами святкував День Перемоги. Потім відбув до Москви, де 1948 року закінчив Вищі офіцерські курси авіації Військово-Морських Сил. Деякий час служив на Балтиці. У 1950 році майор Шкаруба вийшов у запас. Жив у Ризі, де помер 1954 року.

Іменем Героя названо вулицю у Михайло-Коцюбинському. Бюст Костянтина Федоровича Шкаруби встановлено на території музею авіації військово-повітряних сил Північного флоту у селищі Сафоново Мурманської області.

А.С. Юрченко
(с. Черниш)

ЮРЧЕНКО Антон Степанович (17.02.1923–1994). Уродженець села Черниш. До війни проживав життя звичайного сільського хлопчиська: голодував разом із батьками, допомагав по господарству, пас колгоспну отару, бешкетував, вчився у семирічній школі. Коли вступив у юнацьку пору, ходив на вуличні вечірки, аби поспівати та потанцювати з дівчатами. Там знайшлася йому дружина. Звали її Машею, Марією Матвівною.

Коли почалася війна, Антона в армію не взяли. Мовляв, не призовний вік. Пережив два складних роки окупації. Чудом врятувався від вивезення до Німеччини. Коли рідне село визволили воїни Червоної Армії, деякий час відбудовував колгосп, а 25 лютого 1944 року одягнув на себе солдатську шинель. Аби це сталося, пішов Антон Юрченко до сусіднього Брусилова, де знаходився тоді польовий військкомат. Попросився на фронт. І став червоноармієць Юрченко Антон Степанович мінером 381-го окремого саперного батальйону 220-ї стрілецької дивізії 31-ї армії 3-го Білоруського фронту. Дивізія уперто вела кровопролитні бої з противником за визволення міст і сіл Білорусії.

У другій половині червня 1944 року саперний батальйон, в якому служив Антон Юрченко, брав участь у наступі на місто Орша. Фашисти заздалегідь, аби затримати просування Червоної Армії, підготували вибух залізничного мосту через Дніпро. Сапери отримали наказ запобігти цій акції. Юрченка включили до складу мінерів.

27 червня 1944 року операція розпочалась. Читаємо нагородний лист Антона Степановича: *“...красноармеец Юрченко... напал на группу немецких минеров, оставленных для взрыва моста – вступил с ними в бой, уничтожил их автоматным огнем, стремительно бросился с сержантом МАКЕЕВЫМ к подрывной станции и немедленно, под огнем противника, перерезал проводник электро-магистрали и детонирующие сети к подрывным зарядам, в которых находилось 5300 кг взрывчатых веществ. Этим самым мост был спасен и в полной исправности*

сохранился, по которому без задержки прошли наступающие части Красной Армии, преследующие отходящего противника".⁴⁹

Документ у липні 1944 року підписали безпосередні командири Антона Юрченка і командуючий військами 3-го Білоруського фронту Іван Данилович Черняхівський.

А поки що він воював. Та операція на мосту через Дніпро в Орші закінчилася перемогою і пораненням. Сталося так, що Єгора Макєєва вибухом скинуло у ріку. Антон знав, що його напарник не вміє плавати і тому кинувся у воду. З останніх сил витягнув сержанта на берег. І тут отримав поранення у ногу. Тепер повзти було ще важче. Антон знайшов небезпечне місце і сховав там Єгора, закидавши його гілками. А сам посунувся до своїх, відчуваючи нестерпний біль у нозі. Доповів командирові батальйону про виконане завдання. Той сказав, що Дніпро успішно форсували завдяки врятованому ними мосту. Санітари забрали Макєєва, і вони удвох відбули до санчастини. Підлікували рани і повернулися до свого батальйону.

Друзі пройшли дорогами Білорусії, визволяючи Мінськ, Гродно, Оршу. 220-а стрілецька дивізія, в якій вони служили, отримала найменування "Оршанської". А 24 березня 1945 року вийшов Указ Президії Верховної Ради СРСР про присвоєння звання Героя Радянського Союзу червоноармійцю, мінеру Антону Степановичу Юрченкові та командирі відділення сержанту Єгорові Абрамовичу Макєєву. Командир зачитав документ перед строєм бійців. І сказав, що ця висока нагорода дається їм за операцію по врятуванню залізничного мосту через Дніпро на підступах до Орші.

Переможна весна сорок п'ятого привела наших героїв до Праги. Там для них закінчилася війна. Потім Антона Юрченка та Єгора Макєєва відрядили до Москви для участі у Параді Перемоги. Так вони востаннє пройшли солдатським кроком по бруківці Красної площі, щоб через роки зустрітися в Орші біляobelіску неподалік від залізничного мосту. На пам'ятнику викарбувані слова того самого вікопомного Указу.

А тоді, після Параду Перемоги, друзі роз'їхалися по домівках. Єгор Макєєв повернувся у своє село на Брянщину, а 1948 року переїхав до Єнакієвого, де працював на шахті. Сьогодні йому вісімдесят три роки.

Його побратим Антон Степанович Юрченко приїхав у рідне село з тим, щоб ніколи не залишати його. Правда, на короткий час розлучався із Чернишом, дружиною і дітьми задля навчання у сільськогосподарській школі, а згодом – у сільськогосподарській академії. Односельці обирали Антона Степановича головою сільради. На цій посаді перебував недовго, бо тягнуло до землі. Агрономом працював до останніх днів свого життя. Серце Героя зупинилося у символічний день – 9 травня 1994 року.

⁴⁹ АМО. – Ф. 33. – Оп. 793756. – Спр. 58. – Арк. 182.

Про Героя Радянського Союзу Юрченка нагадує школа в селі Черниш, котра носить його ім'я, і білоруський сайт в Інтернеті, присвячений Почесному громадянину Орші Антону Степановичу Юрченкові, день народження якого є пам'ятною датою в історії Республіки Беларусь.

Серед Героїв Радянського Союзу, якими пишаються мешканці Чернігівського району, не всі уродженці цього дивовижного краю. Так, *Анатолій Кузьмович Галецький*, гвардії капітан артилерійського дивізіону, до війни жив з батьками в Олишівці, навчався у місцевій школі. А *Петро Іванович Лишафай*, хоробрий майор, своє дитинство провів у Седневі.

УЧАСНИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РУХУ ОПОРУ

Сталінська фраза: “У нас немає військовополонених, а є лише зрадники” – облетіла в роки війни весь світ. Це переконання керівник Радянської держави проніс через усе життя. Тому не дивно, що його уряд не підписав Женевську конвенцію про військовополонених 1929 року. Розпочавши Другу світову війну, гітлерівська Німеччина проігнорувала цей важливий міжнародний документ. Була створена мережа концентраційних таборів для військовополонених солдатів європейських країн у 1939–1940 роках.

У перші місяці Великої Вітчизняної війни до п'яти мільйонів радянських військовослужбовців потрапили у гітлерівський полон. Знуцання над ними було настільки жорстоким, що не йшло ні в яке порівняння із утриманням у полоні військовиків армій європейських країн. Оскільки уряди Бельгії, Франції, Данії, інших країн підписали Женевську конвенцію про військовополонених 1929 року, то в'язні концтаборів, вихідці з цих країн, мали змогу листуватися з рідними, а головне – отримувати з дому харчові посилки. Із спогадів наших військовополонених відомо, що їхні друзі по нещастю, французи, бельгійці, нідерландці, іспанці, італійці, ділилися з ними продуктами харчування, які отримували від рідних.

Наші співвітчизники, зберігаючи людську гідність, боролися з табірними порядками. Вони створили розгалужену таємну організацію “Братерське співробітництво військовополонених”, яка діяла по всіх таборах Південної Німеччини, в 20 таборах для східних робітників. Ця організація була пов'язана з німецьким “Антифашистським народним фронтом”.

Майже на 70 таборів для військовополонених розповсюджувався вплив “Інтернаціонального антифашистського комітету”. За допомогою цих організацій із фашистського полону за роки війни утекло понад 450 тис. радянських військовополонених. Багато з них боролися з фашизмом у Франції, Італії, Польщі, Чехословаччині, Данії, Норвегії, Югославії та інших країнах. Серед них були й уродженці Чернігівщини.

До учасників європейського руху Опору належать і ті наші земляки, хто за рішенням Українського штабу партизанського руху як радисти, розвідники і командири партизанських груп були скинуті десантом у розташування партизанських загонів на території Угорщини, Чехословаччини, Польщі. Ними керували уродженці цих країн.

Імена чернігівців занесені в книгу історії руху Опору народів Європи і стали символом боротьби проти фашизму.

Таємниця капітана Петрова

*Г.П. Вікторов
(фото 1941 р.)
Льотчик-ас 2-ї
Світової війни*

Жила у Смолянці Олишівського району сім'я Петрова Вікторова.* Сьомого квітня 1913 року тут народився хлопчик, якого назвали Грицьком. Він був третім сином. Старшеньких кликали Андрієм та Максимом. А вже після Григорія на світ з'явилися ще троє Вікторових – Петро, Сашко та Іванко. Родина важко здобувала свій хліб насущний. Тяжче стало, коли головний годувальник Андрій пішов на першу імперіалістичну війну.

Коли Грицькові виповнилося чотири роки, стала революція. На долю сім'ї випало, гадаю, все те, що пережили їхні односельці. Хлопчик підростав, навчався в школі, в ідеологічному плані у нього було життя, відмінне від життя його батьків. Григорій Вікторов читав книжки, які брав у хаті-читальні. Сидячи на теплій печі, коли за вікном гула снігова віхола, хлопчик мандрував з книжкою по різних світах, піднімався у небо на повітряній кулі, бився з ворогами поневолених народів Африки і розв'язував математичні задачки. Він дуже хотів стати вчителем. Але про мрію Грицька знала єдина людина – сусідська дівчинка Оля. Не помітив, як закохався. Вона була маленькою на зріст, тендітна і ніжна, з милим личком і блакитними очима. А ще йому подобалася її коса.

По закінченні школи Григорій Вікторов поїхав до Чернігова і вступив на математичний факультет учительського інституту. А тут якраз стався всесвітньо відомий подвиг радянського льотчика Валерія Чкалова. Подія, рівноцінна польоту Юрія Гагаріна у космос. І занудилася душа юного педагога. Вирішив їхати до Харківської льотної школи. А щоб не втратити Олю, запропонував їй руку і серце. Вони одружилися у тридцять четвертому, коли він вступив до авіашколи. Молода дружина навчалася у Чернігові, а чоловік – у Харкові.

*Тепер село у складі Куликівського р-ну.

Ольга, тепер вже Вікторова, бувало, заїде у Смолянку на один день, а мама скаже їй: “Біжи у сад, квіти там для тебе на вишні розпустилися.” А це Грицько на вишневому дереві вірші на білому папері для неї залишав:

*Без тебе, Олюню, я жити не можу.
До тебе, Олюню, прибути я мушу.
Як день і як ніч – тягне душу.
До тебе прибути я мушу.
Хоча й не раненько,
Олюню, моє серденько.*

Григорій Вікторов з дружиною та донькою. 1939 р.

Так і жили, поки вчилися. А тим часом Вікторів сів за кермо літака. Вперше це сталося у тридцять шостому. Написав дружині, а вона і раділа, і турбувалася за нього. Не могла дочекатися, коли вони будуть разом.

Нарешті роки навчання позаду, і Григорій Петрович забрав свою Ольгу Іванівну у підмосковне Моніно. Тут дислокувався його полк. Командиром ескадрильї, в якій літав молодий пілот, був майбутній маршал авіації Володимир Судець.

В учбових польотах різне бувало. То рульове управління відмовить, і Вікторов плигає з літака, який із швидкістю блискавки розвалювався на очах. Але Григорій вдало приземлявся. Судець не приховував захоплення своїм підлеглим. Тільки Оля нічого не знала. Чоловік не дозволяв їй хвилюватися. Бували й інші, як їх вважав Вікторов, дрібні непорозуміння. Він хотів літати, опановувати нові літаки. Це стало сенсом його життя. В характері Григорія з'явилися риси Сергія Кожухарова, героя тоді дуже популярного фільму “Винищувачі”, якого зіграв Марко Бернес і на якого, як вважали друзі, обличчям був схожий Григорій Петрович. Відрізняв їх лише колір волосся: у Вікторова – жагуче чорний.

Коли Ольга народжувала доньку, бузковий травневий день 1939 року заглядав у вікна пологового будинку. А ескадрилья, в складі якої перебував Григорій Вікторов, наближалась до Халхін-Гола. Льотчикам тут не пощастило. Грицько садив свій літак наосліп, бо отримав тяжке поранення. Півроку лікував очі в Читинському госпіталі. Писав дружині заспокійливі листи. І нарешті вони зустрілися. Так через шість місяців Вікторов вперше побачив свою дитину, яку назвали Людою. Сфотографувалися на пам'ять. Молоді, красиві і щасливі батьки тримають на руках свою маленьку до-

нечку, котра, підростаючи, не знатиме тепла і сили батьківських рук. Бо почнеться війна і забере його назавжди. А за кілька місяців до катастрофи полк Вікторова перебазується у Забайкальський округ. Місцевість – голий степ, де панують холодні вітри, розділяючи величезну територію із сніговою королевою. Воду завозили у діжах. Молока для дитини не можна було дістати. Важко, одним словом, було Ользі Вікторовій. Не легше – її чоловікові. Але не ремствували, бо головне – вони разом.

У червні сорок першого Григорій відправив своїх дівчат на все літо у Смолянку, до мами. Потім Ольга Іванівна вкотре згадувала, як він посадив їх у поїзд, поцілував і кинувся на перон. Вона за ним, хотіла ще раз на нього подивитись, обійняти, а Вікторова ніде не видно. Так і поїхала із горем на душі. Привела її до тямі Люда. Захотіла пити.

У рідному селі зустріла Ольга Вікторова повідомлення про війну. Серце рвалося на шматки від думок про Григорія. У липні вона приїхала з дочкою до Чернігова. Звідси їх евакуювали на Урал.

А командир ескадрильї Григорій Вікторов у складі 32-го винищувального авіаполку прибув на Західний фронт. Бив фашистів під Смоленськом і Вязьмою. Був збитий хоробрий пілот в одному з боїв. Однополчани, як водиться, після завершення бойового дня випили по сто грамів спирту за упокой його душі. Проте Вікторов повернувся у розташування частини живий.

28 серпня 1941 року Радінформбюро повідомило, що льотчики авіаційного підрозділу майора Жукова за останні дні збили тридцять п'ять ворожих літаків. На рахунку старшого лейтенанта Вікторова п'ять знищених фашистських машин. Його нагородили орденом Червоного Прапора.

Так, Ольга Іванівна востаннє в житті почула прізвище свого чоловіка і зрозуміла, що він живий. Коли ж повернулась з евакуації, мама віддала їй телеграму, надіслану Григорієм у перший місяць війни із Вязьми: *“Чувствую себе хорошо. Береги Люду”*. Це просто чудо, що мама всю війну проносила її в кишені своєї сукні. Адже фашисти спалили Смолянку, спалили їхній дім.

На цьому обриваються будь-які відомості про Григорія Петровича Вікторова. Тому що Ольга Іванівна одержала повідомлення, що її чоловік, льотчик-винищувач, згорів у небі під Смоленськом ще сорок першого року. І починається трагічна і світла доля капітана Петрова. Але все по черзі.

Григорій Вікторов не загинув. Він врятувався за допомогою парашута. Його підбрали сільські діти на Смоленщині, сховали у скирті. А наступного дня льотчика забрало до себе в хату подружжя стариків. Григорія помили, переодягнули в чисту білизну, нагодували. Бабуся почала лікувати рани.

Вікторів складав план, як відшукати своїх. Проте якось ввечері до хати зайшов поліцей, а за ним німці...

Два роки пілот поневірявся у фашистських концтаборах на півдні Франції. Опинився у місті Ліоні. А згодом у таборі на острові Ла-Манш. Тут побув недовгий час.

Вночі потяг зупинився. Оглядач вагонів почув російську мову і сказав Вікторову, його новим друзям Володі Бойку та Сашкові Юркову, що теж росіянин, емігрант. Порадив тікати, бо поруч Альпи, а там французькі партизани. Тікали вони через люк у вагоні. Сталося це неподалік від місця нового концтабору. Селяни, розуміючи, хто перед ними, давали втікачам притулок, їжу, одяг, зброю.

Два тижні пройшло, перш ніж хлопці зустрілись із зв'язковим "маки" (так називали партизанів) на ім'я Жильбер. На машині він відвіз Григорія та його друзів у гори. Спілкувались з французами німецькою, бо Вікторів добре знав цю мову. Як бойового льотчика його призначили командиром роти "Альфа" першої альпійської дивізії.

Три місяці 1943 року партизани під його проводом били фашистів. Саме тоді народився радянський капітан Петров. Так його записали у книзі обліку особового складу партизанської дивізії. Тридцятирічний командир після перебування у концтаборах став сивий. Був мовчазний і стриманий. Вимогливий і хоробрий. Доброзичливий і непримиренний до підлоти і зрадництва. Він бився за французьку землю, як за свою рідну українську. Бо був переконаний: фашизм – вселенське зло. Тільки близькі до нього люди знали його справжнє ім'я. Говорив лише, що народився в Україні. Про дружину і дочку – жодного слова. Мабуть, хотів їм не нашкодити. Адже далеко за межами Радянського Союзу були відомі слова Сталіна: у нас немає військовополонених, у нас є зрадники.

Партизанський табір знайшов собі місце у горах, поблизу комуни Веркуаран. Настав січень сорок четвертого. Навкруги каміння, сніг. Саме сюди посунули німецькі альпійські стрільці з метою знищити партизанів. Бій зав'язався важкий і нерівний. Капітан Петров був попереду. Його підлеглі не відразу збагнули, що він важко поранений. Упродовж двох годин він, маючи смертельну рану в легенях, жив і командував боєм. Сталося це 24 січня 1944 року. Французький лікар Клод Бернар, який був партизанським лікарем, записав того дня у своєму щоденнику про те, що куля пройшла через легені російського офіцера Григорія Петрова, зачепила хребет і вийшла з правого боку грудей. Лікар Бернар оглянув капітана і зрозумів, що все скінчено.

Мер комуни Веркуаран Луї Марен зареєстрував смерть хороброго льотчика. На могилі серед каміння встановили меморіальну дошку: *"Тут похований радянський капітан Петров, народжений 1913 року"*.

Після війни його прах перенесено на військове кладовище французького міста Ліон. Тут завжди лежали свіжі квіти. А Ольга Іванівна, дружина капітана Петрова, не знала нічого про це до початку 80-х років. Поки онука Оленка не розповіла їй про статтю в газеті “Правда” за 1972 рік про кіровоградського тракториста Володимира Самійловича Бойка, колишнього в'язня фашистського концтабору у Німеччині, потім – у Ла-Манші. Звідти він втік з двома військовополоненими. Одного з них знав як капітана Вікторова. Від бабусі приховали цей факт, аби її не хвилювати.

Ольга Іванівна втратила спокій. В читальному залі обласної бібліотеки ім. В.Г. Короленка взяла “Правду”, прочитала статтю і розпочала пошук. Поїхала до Володимира Бойка на Кіровоградщину, потім – до Москви. Зустрілася з працівницею Червоного Хреста Лілією Нечаєвою, котра взялася за розшук. Їй допомагали колеги із Франції. Підключились до справи постійне представництво СРСР в ООН, кореспонденти газети “Известия” Елла Максимова і Олександр Кривопапов, завдяки яким стала відома на всю країну історія життя військовополоненого Григорія Вікторова з Чернігова. Нарешті було знайдено людей, хто воював у лавах партизанів Франції з українським льотчиком. Вони показали місце загибелі свого хороброго і поважаного командира. А Ольга Іванівна разом із дочкою Людмилою відвідала Ліон, військове кладовище, де знайшов спочинок її чоловік, з яким вона розлучилася у червні сорок першого.

Господарі з пошаною поставилися до Ольги Іванівни. Адже вона через все життя пронесла любов до людини, про яку французи зберегли добрі спомини, бо не забули роки бойового братства і свого обов'язку перед загиблими.

Ольга Іванівна Вікторова мешкає у Чернігові. У свої дев'яносто років має світлий розум і гарну пам'ять. Поруч з нею всі ці роки вічно живий Григорій Петрович – її перше кохання, її гордість і сенс життя.

*Г.В. Павловський
(м. Чернігів)*

Лікар Павловський

У моїй домашній бібліотеці є книги, подаровані Франтішеком Дозодіулом, колишнім викладачем університету із чеського міста Пардубіце, учасником руху Опору, який кілька років тому пішов із життя. Серед них одна, дуже дорога мені. Вона написана чеською мовою і в перекладі російською має назву “Люди те и другие”. Йдеться у ній про партизанський загін “Заграда”. Поруч із чехами в його лавах воювали і наші військовополонені.

Я не можу, на жаль, похвалитися знанням чеської мови. Але ті сторінки, де розповідається про лікаря Павловського, з допомогою чесько-російського словника прочитала.

Відверто кажучи, це ім'я я чула раніше, задовго до появи книги "Люди те и другие". Мій колега розповів мені про документальну повість Бориса Мечетного "Зарево" на Высочине", одним із героїв якої є мешканець Чернігова Григорій Васильович Павловський.

Наше знайомство відбулось пізніше, і я почула від нього дивовижну історію після того, як показала подарунок Франтішека Дозоуділа. Перш за все, Григорій Васильович сказав, що ніколи не був лікарем. Таке звання йому присвоїли чеські товариші, коли...

Однак все по черзі. У 1910 році в родині селянина Василя Павловського, який мешкав у селі Ігнатполь Овруцького району на Житомирщині, народився син Григорій. Жили небагато, кожний кусень хліба не був зайвим. Тому, коли хлопчику виповнилося дев'ять років, батько влаштував його учнем до робітників кам'яного кар'єру у рідному селі. Незабаром Грицько приніс додому свій перший заробіток.

Нове життя торкнулось й Ігнатполя. У 1924 році Григорій Павловський став першим комсомольцем, а згодом – першим секретарем комсомольської організації. За чотири роки по лінії комсомолу направлений в Ігнатпільське лісництво на посаду об'їзника заповідника. Тут Грицько працював два роки, поки хлопця не призвали в армію. А далі доля Павловського складалася таким чином: у тридцять четвертому році закінчив Ленінградське військово-фельдшерське училище, отримав призначення у Чернівці на посаду старшого лікарського помічника окремої хімічної роти, а восени тридцять сьомого Григорія перевели старшим лікарським помічником артилерійського складу Київського військового округу. Цей підрозділ дислокувався неподалік Західного кордону. Тут військовий фельдшер Павловський зустрів перших фашистів.

Потім були жорстокі бої за Шепетівку, Бердичів, Житомир, Київ. Григорій втрачав товаришів, не встигаючи їх ховати. В одному з боїв довелося взяти на себе командування батальйоном.

Ніколи Григорій Васильович не забував той день, коли залишали вони Київ. Міста Бориспіль, Березань і Яготин, найближчі до столиці України, були окуповані гітлерівцями. Частина, де служив Павловський, опинилася в оточенні. Виходили з ворожого кільця малими групами, але з великими втратами.

Проте йому пощастило залишитися жити і з кількома товаришами дійти до села Гужівка на Ічнянщині, де жила дружина Григорія з дітьми. Незабаром встановили контакти з ічнянськими підпільниками. Але 25 березня 1942 року за доносом зрадника Павловський та інші оточенці були заарештовані гестапівцями.

Григорій Васильович не дуже любив розповідати про те, що пережив у в'язниці міста Ніжина, куди їх привезли. Занадто реальними були дні, сповнені тортур, передсмертної туги. Так, Павловський був приречений на смерть, точніше – воєнфельдшера мали розстріляти.

Його і ще одного лейтенанта везли на вантажівці до місця страти. У камері домовилися тікати. Адже на життя не було жодної надії. Краще вмерти в бою.

Їх, виснажених, в одній драній білизні, супроводжували два автоматники. Гуркотів мотор. По-весняному світило сонечко. Дрімали конвоїри. Важко сказати, хто з полонених першим скочив і кинувся на автоматника, що сидів праворуч. Отримавши зброю, Павловський і лейтенант стріляли, намагаючись зайти у глиб лісу. І це їм вдалося. До темряви ховалися у знайденому осінньому листі, з якого зійшов сніг. А вночі вийшли на розбиту багном дорогу, що привела їх до села. Постукали у крайню хату. Їм відкрила жінка і втратила свідомість, коли побачила голих чоловіків, схожих на привиди. Григорій Васильович і лейтенант привели хазяйку до тями і все відверто розповіли про себе.

Вона нагріла у печі води, дала їм помитися, білизну свого чоловіка, який був на фронті, нагодувала вареною картоплею. Потім розповіла, що німців в їхньому селі немає. Наїздами бувають. А партизани знаходяться у сусідньому лісі. Їх можна зустріти, якщо до ранку вийти із села. Чоловіки так і зробили.

12 квітня 1942 року Павловський і лейтенант залишили гостинну господарку. Вона дала їм верхній одяг, добрий кусень хліба. Але ніяких документів у неї для них не було.

Поблизу села Красного Григорій і лейтенанта затримав поліцейський патруль. Розмова з хлопцями була короткою: їх привели до поліцейської дільниці. Вони викликали підозру своїм виглядом і відсутністю документів. Там було багато людей, яких вважали партизанськими лазутчиками. За кілька годин всім наказали вийти з приміщення і сісти в машину з критим кузовом.

Коли ж поїздка завершилась, і неблагонадійним елементам наказали вийти, Павловський зрозумів, що їх привезли у Дарницю – передмістя Києва. Так Григорій Васильович опинився у Дарницькому концтаборі для військовополонених. Перебував він тут до кінця квітня сорок другого року.

Щоденно гинули молоді солдати. Одних вбивали на місці. Інші вмирили від гангрен, астми, кишкових захворювань. Григорій Васильович тяжко переносив ці смерті, бо як фельдшер нічим не міг допомогти цим хлопчикам. Себе він вважав мужчиною, що добре знає життя. Все-таки йому тридцять два, понад десять років служить в армії. Має дружину, дітей. А що встигли побачити на своєму короткому віку ці діти? Їм би жити і жити.

Трикляті фашисти! Знищувати їх треба, як пацюків! А для цього необхідна свобода. Вийти б за цей колючий дріт.

Павловський вирішив тікати. Однак вночі у супроводі сирени гітлерівці підняли на ноги увесь табір. Наказали швидким кроком рушати на вокзал. Там в'язнів позаганяли у товарні вагони, в яких до війни перевозили колгоспну худобу. Пахло гноєм, брудними людськими тілами. Стояла задуха. Спрага доводила до галюцинацій.

Раз на добу потяг зупинявся. Викидали з вагонів мертвих, а живі отримували юшку з брукви.

Так промайнуло днів десять. І нарешті настав той день, коли їх привезли на територію Німеччини. На залізничних коліях потяг зустрів кістлявий німець і сказав, що кожному з прибулих посміхнулась доля – вони житимуть і працюватимуть у гарному таборі. Ним виявився концтабір ЗБ Фюнстербург, в якому Григорій Павловський провів три місяці. За свій незалежний норов та участь в акціях непокори Григорій Васильович був ізольований від інших. Його допитували із засобами для настрашки, а потім перевели у табір 15А, що в Австрії. Він був знаменитий своїми каменяряннями. Але і тут Павловський не скорився гітлерівцям. Його покарали тим, що відправили у Дахау.

У серпні сорок третього Григорій Васильович потрапив до групи радянських військовополонених (їх було 50), які мали працювати на підземному заводі по виготовленню реактивних мін. Звідси вороття назад не існувало.

За місяць Павловський знав, що серед залізничників, котрі обслуговували завод, є німці-антифашисти, на допомогу яких можна розраховувати. Потім Григорій зустрівся з керівником групи. Той розповів, що потяги з мінами без охорони прямують до чеського населеного пункту Міст (Чеські Судети), який вважався територією Німеччини. Вантаж приймала німецька охорона і супроводжувала його далі. Тому, сказав керівник німецьких залізничників-антифашистів, можна з ящиками мін завантажити у вагони ящики з десятьма людьми. Ризикувати треба обережно. Цю пропозицію Павловський прийняв із вдячністю.

Кожному, хто потрапив у ящики з отворами, німецькі антифашисти давали папірець із напрямком руху, а також просили бути обережними, бо Судети переповнені нацистами.

Пізно вночі Григорій Павловський і дев'ять його побратимів прибули на територію Чехословаччини. Коли ящики опинилися на землі, в'язні стали вільними. Просувалися на схід повільно. Доводилося берегти сили. Давалися ознаки виснаження організмів і вже хронічні хвороби.

Липневим ранком 1944 року їх зупинили люди у цивільному з автоматами. Наказали йти за ними. Хвилин через п'ятнадцять Григорій Пав-

ловський з друзями зайшов у дерев'яний будинок, де їх прийняв чеський офіцер. Це був командир I-го Муравського партизанського загону Сокіл. Колишні в'язні Дахау плакали від радості. А за кілька днів вони у складі цього загону брали участь у Словацькому національному повстанні.

Тоді ж відбулась подія, після якої Григорія Васильовича називають лікарем Павловським. Якось вночі до них у загін прийшов чех, який мешкав у містечку неподалік. Він розповів, що у його дружини ще вранці розпочались важкі пологи. Медичної допомоги ніякої. Якщо командир не втрутиться в ситуацію, вона помре. Сокіл здивовано подивився на нічного гостя і сказав, що він не є бабкою-повітухою. Чех відповів, що у загоні воює радянський лікар. Про нього говорять всі навкруги. Він і допоможе жінці народити. Сокіл розсміявся і викликав Павловського. Григорій Васильович як почув, що від нього хоче командир, так і замахав руками. Мовляв, ніколи такою справою не займався. Але наказ є наказ, і він пішов із чоловіною до його жінки.

Випадок дійсно виявився складним. Павловський потім дивувався на самого себе. Адже вранці народився хлопчик, справжній богатир, якого батьки назвали Григорієм. От з тих пір і стали називати Григорія Васильовича лікарем Павловським.

У листопаді 1944 року відбулася знаменна зустріч I-го Муравського партизанського загону із загonom "Заграда" під командуванням П.В. Федорова. Тоді ж Григорій Васильович і декілька російських його товаришів стали бійцями роти автоматників цього уславленого загону. До того ж Павловського призначили лікарем "Заграви".

9 травня 1945 року партизани вступили в останній бій у села Фришава. Гітлерівці чинили шалений опір, не дивлячись на те, що війна, по суті, закінчилася. Бійці "Заграви" не давали їм оговтатись. Коли успіх справи вирішувався на користь партизанів, Григорій Павловський і начальник штабу Володимир Кадлець отримали тяжкі поранення. Чеські хлопці роздобули підводи і відвезли їх у Нове Місто на Мораві, у тамтешню лікарню. Поранені втратили багато крові і були без свідомості.

Врятував Павловського чеський лікар на прізвище Ждяр. Він звернувся до молоді з проханням здати кров для Григорія Васильовича і Володі Кадлеця. Наш герой любив повторювати, що він трошки чех, бо в його жилах тече вісім літрів чеської крові.

У розпалі було літо сорок шостого, коли Григорій Павловський повернувся до Чернігова. До виходу на пенсію працював фельдшером у Центральній районній лікарні. Майже кожного року відвідував Чехословаччину на запрошення. Адже Григорій Васильович був Почесним громадянином семи міст і сіл цієї країни. Саме тих населених пунктів, де пролягли його партизанські дороги.

Лікар Павловський пішов з життя майже десять років тому. Але зберігають про нього світлу пам'ять не лише діти і онуки. Про нього згадують і працівники лікарні. Тому що був Григорій Васильович світлою людиною, з веселою і жартівливою вдачею, мав натруджені руки хлібороба, бо любив поратися на землі, вирощувати квіти і дарувати їх знайомим.

Чеський партизан

Починалося життя *Олексія Леонтійовича Узкого* 30 березня 1925 року в селі **Слобода** у родині селян. У 1940 році закінчив п'ять класів місцевої школи. Вчився з перервами, тому що змушений був змалку працювати. Голодомор забрав від Олексія мати, брата, сестру і діда.

Нелегко було і під час окупації Слободи. Фашисти відвезли до Німеччини понад вісімдесят юнаків і дівчат. Юнакові пощастило не бути серед них. Бо він з кількома односельцями знайшов стежину до партизанів загону "За Батьківщину", яким командував Іван Бовкун, у майбутньому Герой Радянського Союзу. На початку 1943 року Олексій Узкий отримав дозвіл для вступу у партизанське братство.

А влітку Іван Бовкун приймав командира 2-го Воронежського партизанського з'єднання Михайла Шукаєва з групою бійців. За наказом Українського штабу партизанського руху до цих людей мали приєднатися партизани загону "За Батьківщину" і вирушити на Житомирщину. Серед добровольців був і Олексій Узкий.

О. Узкий (перший зліва). Чехословаччина. 1945 р.

З'єднання Шукаєва постійно вело бої у тилу ворога. На Житомирській і Новоград-Волинській територіях партизани відбивались від фашистів і крок за кроком підходили до польського кордону. І тут трапилося непередбачене – було тяжко поранено командира загону Василя Циганкова. Олексій Узкий отримав наказ переправити пораненого через лінію фронту. Його підрозділ з честю виконав доручення. Віктора Циганкова доставили в один із шпиталів Києва.

У столиці Олексій Леонтійович відвідав штаб партизанського руху. Там йому запропонували увійти до складу десантної групи, яку планувалося скинути у тил ворога на території Західної України. Узкий дав згоду. Після відповідної підготовки три групи з п'яти людей на літаку прибули у Багараджанський район, поблизу села Саджава. Приземлення виявилось вдалим. Олексій Узкий у складі своєї групи приступив до виконання поставленого командуванням завдання: розвідка, налагодження партизанського опору. Складність полягала в тому, що радянські диверсанти опинилися між фашистами з одного боку та оунівцями – з другого. До того ж, без допомоги місцевого населення не варто було сподіватися на успіх.

Доля двох груп Узкому невідома. Він же після жорстокого бою, який прийняла його група, залишився один і тяжко поранений.

Трохи одужавши, два місяці переходив лінію фронту, аби дістатись своїх. Його підібрали неприємного і вкрай виснаженого. Після лікування прибув у загін, а потім у штаб з'єднання. І пішов Олексій Леонтійович дорогами Західної України, Польщі. Знову його зарахували у десантну групу. 25 березня 1945 року літак вночі висадив диверсантів у Чехословаччині. Мета – надати допомогу місцевим партизанам. Олексій

Голова райради М.М. Кубрак вручає урядову нагороду О. Узкому, жовтень 2004 р.

Узкий воював у загоні Ярослава Кліма – майбутнього заступника міністра держбезпеки ЧСР. У 1968 році вони зустрінулись у Слободі, в хаті Олексія Леонтійовича, до якого приїхав у гості пан Ярослав.

А закінчилась для них війна у чеському місті Кам'яниця над Лінавою. Олексій Узкий отримав високі нагороди Чехословаччини – хрест і зірку. Командир партизанського з'єднання Михайло Іларіонович Шукаєв представив його до Партизанської зірки, яка також прикрашає його груди. Олексій Леонтійович нагороджений ще орденами Вітчизняної війни II ступеня і "За мужність".

Так завершилась для нього воєнна епопея. Повернувшись до рідного села, колишній чеський партизан відроджував його, працюючи різноробочим, лісником, головою сільської ради, комірником. З дружиною Марією Олександрівною збудував дім, виростив двох синів. На жаль, один з них трагічно загинув.

Сьогодні ветеран гордий, що належить до тих, хто вистояв і переміг. Бо для нього Вітчизна над усе.

ГЕРОЇ-ВИЗВОЛИТЕЛІ

Операція по визволенню українських міст і сіл мала бути дуже складною. Ось чому Ставка ухвалила спеціальне рішення *“О быстром и решительном форсировании рек и награждении личного состава советских войск за успешное форсирование водных преград”*. У директиві від 9 вересня 1943 року передбачалося нагороджувати тих солдатів і офіцерів, що відзначилися у бою, високими урядовими нагородами, в тому числі присвоювати звання Героя Радянського Союзу.

Жорстокі бої точилися за Дніпро у південно-західному напрямку від Чернігова. Радянським військам необхідно було розбити чернігівське угруповання противника. Весь тягар битви пав на воїнів 13-ї армії, хоча місто безпосередньо не знаходилося у полі її дій. У взаємодії 28-го стрілецького корпусу, 129-ї окремої танкової бригади та інших частин о першій годині ночі 21 вересня 1943 року зі сходу, півдня і заходу розпочався наступ на Чернігів. О шостій ранку місто було очищене від ворога. Так було знищено останній ворожий вузол опору на шляху радянських військ до Дніпра.

Центральний фронт зосередив свої зусилля на чорнобильському напрямку. Тут проти радянських військ виступали групи німецьких армій “Центр” і “Південь”. Війська лівого флангу Центрального фронту підійшли до Дніпра на дільницю від Мньова Чернігівського району до Сорокошич Козелецького району. Підрозділи Червоної Армії, долаючи жорстокий опір фашистів, форсували ріку і почали захоплювати плацдарми на правому березі Дніпра на території Київської і Гомельської областей.

Таким чином, бої на території Чернігівського району мали неабияке значення. Велику кількість військовослужбовців удостоєно звання Героя Радянського Союзу. Про них і піде мова. Для достовірного висвітлення фактів використано довідник, складений полковником у відставці, учасником бойових дій у роки Великої Вітчизняної, керівником обласного штабу “Пошук” Володимиром Денисовичем Драгуновим, на жаль, нині покійним, за назвою *“Герои-освободители Черниговщины”* (К., 1991).

Отже:

АНДРЕЄВ Микола Михайлович (1923 – січ.1944). Уродженець Смоленської області. Гвардії сержант, командир відділення 76-ї стрілецької дивізії 61-ї армії.

21 вересня 1943 року із своїм відділенням увірвався у село **Товстоліс**. У рукопашному бою знищив 5 гітлерівців. Потрапив в оточення. Не відступив, зайняв оборону і знищив ще 7 фашистів. З двома товаришами пробився через вороже кільце. Форсував Дніпро у села Миси Ріпкинського району.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 15 січня 1944 року. Опісля пропав без вісті.

АНДРУСЕНКО Корній Михайлович (27.09.1899–9.10.1976). Уродженець села Парафіївка Ічнянського району. Гвардії полковник. Командир 239-го гвардійського стрілецького полку 76-ї гвардійської стрілецької дивізії 61-ї армії.

На світанку 20 вересня 1943 року полк під його командуванням підійшов до села **Товстоліс** і атакував противника. Гітлерівці підтягнули резерви і перейшли в контратаку. За танками просувалась мотопіхота. Проти танків виступили наші винищувачі і мінери. Німці втратили 11 танків і 5 автомашин з піхотою і відійшли у бік Чернігова.

Відзначився у боях за Дніпро у районі села Миси Ріпкинського району. Двоє діб утримував плацдарм на правому березі ріки під шаленим вогнем німців. Цим забезпечив переправу всій дивізії.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 15 січня 1944 року. Жив і працював у Києві.

АНОЩЕНКОВ Федір Григорович (3.02.1901–19.08.1944). Уродженець Нижегородської області. Молодший сержант. Командир гармати 886-го артилерійського полку 322-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

У бою за село **Красне** його обслуга знищила 100 гітлерівців, гармату і 2 кулемета. При форсуванні Десни не припиняв робіт по спорудженню порому для гармати, хоча спасу не було від гітлерівських бомбардувань.

29 вересня 1943 року у районі села **Сивки** (нині затоплене) першим переправився з гарматою через Дніпро на правий берег. Знищив ворожу німецьку гармату, яка заважала нашим військам форсувати ріку.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Загинув на території Польщі.

АНТОНОВ Василь Петрович (8.03.1917–19.12.1988). Уродженець Саратовської області. Єфрейтор. Наводчик кулемету 271-го стрілецького полку 181-ї Сталінградської стрілецької дивізії 13-ї армії.

Коли полк вийшов до Дніпра у районі **Мньова**, кулеметники знайшли старий човен, швидко його відремонтували, встановили кулемет і 28 вересня 1943 року під вогнем противника форсували Дніпро і досягли правого берега. Вступили у рукопашний бій. Відбили 21 контратаку. Антонов один кулеметним вогнем знищив 50 гітлерівців.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. По війні жив у місті Іваново. Його кулемет за №073 є експонатом Центрального музею Збройних Сил у Москві. З нього стріляв і Аркадій Комок.

АРТАМОНОВ Степан Васильович (1900–10.05.1944). Уродженець Тамбовської області. Старший сержант. Командир кулеметної обслуги кулеметної роти 151-го стрілецького полку 8-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

24 вересня 1943 року поблизу села **Пустинки** вміло організував переправу особистого складу, матеріальної частини і коней батальйону через Дніпро. Це дало можливість іншим підрозділам захопити плацдарм.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Загинув на території Коломиї.

АХМЕРОВ Габіт Абдулович (24.01.1921). Уродженець Башкирії. Гвардії старший сержант. Помічник командира вогневого взводу артилерійської батареї 62-го гвардійського кавалерійського полку 16-ї гвардійської кавалерійської дивізії 7-го гвардійського кавалерійського корпусу 61-ї армії.

У бою за село **Клочків** викотив гармату на відкриту позицію, першим пострілом знищив замасковану бронемашину, а потім і кулеметну обслугу противника. Цим самим він забезпечив просування полку. Відзначився при форсуванні Дніпра.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 9 лютого 1944 року. Мешкає у Стерлітамаку (Башкирія).

БАРАНОВ Михайло Павлович (25.11.1904–16.03.1985). Уродженець Кіровської області. Гвардії молодший сержант. Стрілець 239-го гвардійського стрілецького полку 76-ї гвардійської стрілецької дивізії 61-ї армії.

21 вересня 1943 року у бою за **Товстоліс** одним з перших увірвався у село. Знищив танк, 18 гітлерівців і двох захопив у полон. Потім форсував Дніпро у районі села Миси Ріпкинського району.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 15 січня 1944 року. По війні жив і працював у Тюмені.

БАХАРЄВ Петро Михайлович (7.01.1920–5.11.1986). Уродженець Мінської області. Гвардії лейтенант. Комсорг батальйону 239-го гвардійського стрілецького полку 76-ї гвардійської стрілецької дивізії 61-ї армії.

21 вересня 1943 року два батальйони полку наздогнали ворога поблизу **Товстоліса**. Німців багато. Їм допомагають 40 танків. Комсорг підняв бійців в атаку. Танки, з яких гітлерівці втратили три машини, були

розстріляні із ПТР. Особистий приклад Бахарєва сприяв перемозі. Відзначився у битві за Дніпро.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 15 січня 1944 року. Після війни служив у військах МВС. Підполковник запасу. Жив і помер у Красноярську.

О.П. Бондар

БОНДАР Олександр Панасович (24.02.1916–28.10.1943). Уродженець Луганської області. Командир ескадрильї 59-го гвардійського штурмового авіаційного полку 2-ї штурмової авіаційної дивізії 16-ї повітряної армії.

Діяв на території Чернігівщини з жовтня 1943 року. Атакував укріплення на правому березі Дніпра. Знаходився над ціллю 30 хвилин, заходячи на неї по 8–9 разів. За роки війни здійснив 241 бойовий виліт. У повітряних боях особисто знищив 2 і в групі 4 літаки противника, 70 танків, 250 автомашин, 6 залізничних потягів, 7 артилерійських батарей, 2 тисячі гітлерівців. Загинув у бою. Похований у селі Юр'ївка.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 13 квітня 1944 року. На могилі встановлено його бронзовий бюст. Вулиці іменем Бондаря названо у Чернігові та Юр'ївці.

ВІХНІН Залман Давидович (1900–26.09.1943). Уродженець Гомельської області. Капітан. Агітатор 288-го стрілецького полку 181-ї Сталінградської стрілецької дивізії 13-ї армії. Визволяв **Анісів** і **Количівку**.

21 вересня 1943 року з воїнами 3-го батальйону брав участь у штурмі Чернігова. На світанку 22 вересня на чолі групи прикриття в районі села **Глядин** під вогнем противника форсував Дніпро, захопив рубіж і забезпечив батальйону переправу. У бою за плацдарм командував роюю.

Загинув у бою. Похований у Чернігові у сквері імені М. Попудренка. Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Одна з вулиць Чернігова названа його іменем.

ВИШНЕВЕЦЬКИЙ Володимир Михайлович (15.07.1900–29.12.1981). Уродженець Харківської області. Гвардії старший сержант. Командир гармати 60-го гвардійського кавалерійського полку 16-ї гвардійської кавалерійської дивізії 7-го гвардійського кавалерійського корпусу 61-ї армії. Учасник боїв на підступах до Чернігова.

20 вересня 1943 року у бою за село **Лопатин** підбив ворожий танк. Відзначився при форсуванні Дніпра.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 9 лютого 1944 року. Жив і помер у Чимкенті.

ВОЛОШИН Олексій Прохорович (13.02.1929). Уродженець Черкаської області. Старший лейтенант. Командир батареї 271-го стрілецького полку 181-ї Сталінградської стрілецької дивізії 13-ї армії.

У нічному бою за Чернігів знищив 5 німецьких танків. За тиждень – ще 11 ворожих машин. Командир представив Волошина до звання Героя Радянського Союзу.

25 вересня 1943 року поблизу села **Глядин** переправив батарею через Дніпро. Допоміг стрілецьким підрозділам оволодіти ворожими позиціями. Артилеристами знищено 2 танки, до роти гітлерівців.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Після війни закінчив Артилерійську академію. Полковник запасу. Живе у Москві.

Указом Президента США Ф. Рузвельта від 12 квітня 1944 р. удостоєний медалі цієї країни "Срібна Зірка", яку одержав у Кремлі в жовтні того ж року.

ВОРОНІН Василь Андрійович (28.12.1916–6.11.1944). Уродженець Миколаївської області. Гвардії майор. Командир батальйону 37-го гвардійського стрілецького полку 12-ї гвардійської стрілецької дивізії 13-ї армії.

У боях за **Чернігівський район** з батальйоном знищив понад 200 гітлерівців, 2 танки, 2 бронемашини. Форсував Дніпро. Помер від тяжких поранень. Похований у Латвії.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 15 січня 1944 року.

І.М. Грачов

ГРАЧОВ Іван Миколайович (1903–20.10.1943). Уродженець Башкирської РСР. Сержант. Командир відділення 78-го стрілецького полку 74-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

23 вересня 1943 року у села **Мньов** першим у батальйоні його відділення переправилося через Дніпро, тримаючись за в'язки хмизу. На протилежному березі Грачов виявив ворожу траншею із встановленим кулеметом. Стрибнув в окоп і без жодного пострілу знищив всю обслугу. Однак метрів за тридцять застрочив інший кулемет. Кулі летіли у напрямку десанту, що висаджувався на берег. Грачов із своїми бійцями вступив у рукопашний бій. Ворог на коротку мить відступив. Потім йому на допомогу прийшли танки. Майже всі бійці відділення були вбиті або поранені. Їх командир не встиг підняти в атаку живих, як його підкосили осколки мін. Багато днів боролися лікарі військового госпіталю, розташованого у помешканні школи села Ковпита, за його життя. Але воїн помер. Поховали його на сільському цвинтарі у братській могилі.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Його ім'ям названо середню школу і вулицю в селі Ковпита. Наприкінці 70-х років на могилу Героя приїздили його дочка і син. У 1976 році Івану Грачову споруджений пам'ятник.

ГРІДІН Дмитро Олексійович (22.11.1911). Уродженець Ставропольського краю. Гвардії старший лейтенант. Командир батареї 154-го гвардійського артилерійського полку 76-ї стрілецької дивізії 61-ї армії.

8 вересня 1943 року дивізія з Орла рушила на Чернігів. 17 вересня підрозділи на підручних засобах форсували Убідь, зломивши опір ворога і за три доби просунулися на 70 км. На світанку 20 вересня підійшли до Товстоліса, що в трьох кілометрах від Чернігова (північно-східний напрям).

21 вересня 1943 року у боях за село батарея Грідіна відбила дві контратаки німців і спільно з піхотою на плечах ворога увірвалася у **Довжик**, розстрілявши гітлерівську батарею.

Наступного дня отримали наказ просуватися до Дніпра. Відзначений за форсування цієї ріки.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 15 січня 1944 року. Капітан запасу. Мешкає у м. Георгієвську Ставропольського краю. Вулиця у Довжику носить його ім'я.

ГУДЗЬ Порфирій Мартинович (23.02.1902–16.08.1969). Уродженець Дніпропетровської області. Полковник. Командир 8-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

Учасник визволення села **Навози** (тепер Дніпровське). Тут дивізія під його командуванням форсувала Дніпро і оволоділа плацдармом на правому березі.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Жив і помер у м. Донський Тульської області.

ДАВЛЯТОВ Бакир Рахимович (23.05.1915–31.03.1982). Уродженець Башкирської РСР. Татарин. Гвардії старший сержант. Командир кулеметної обслуги 60-го гвардійського кавалерійського полку 16-ї гвардійської кавалерійської дивізії 7-го гвардійського кавалерійського корпусу 61-ї армії.

Вранці 22 вересня 1943 року брав участь у визволенні радгоспу ім. Чкалова у с-щі **Седнів**. Коли було поранено наводчика, Давлятов із станковим кулеметом дістався висотки і вогнем знищив ворожий кулемет, який не давав можливості кавалерійському ескадрону просуватися вперед, убів Ріпкинського району, де поблизу Комарівки форсували Дніпро.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 15 січня 1944 року. Жив у м. Турсунзаде Таджикицької Республіки. Там і помер.

А.І. Дьошин

ДЬОШИН Андрій Іванович (26.04.1924–24.09.1943). Уродженець Липецької області. Єфрейтор. Старший телефоніст дивізіону 6-го артилерійського полку 74-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

21 вересня 1943 року, коли один з полків дивізії форсував Десну південніше Чернігова, виникла потреба встановити телефонний зв'язок через ріку з **Андріївкою**. Єфрейтор проклав кабельну лінію з човна. Коли роботу було завершено, налетіли фашистські літаки. Дьошин загинув від ворожої бомби.

Його поховали у **Количівці** на сільському кладовищі поряд з іншими загиблими воїнами. Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. На його могилі 1985 р. встановлено пам'ятник. Одна з вулиць Чернігова носить ім'я Героя.

ДУСУХАМБЕТОВ Аба (15.06.1920–5.10.1943). Уродженець Казахстану. Казах. Старший лейтенант. Командир роти 229-го стрілецького полку 8-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

Вмілий організатор форсування Десни 21 вересня 1943 року в селі **Золотинка** Чернігівського району. В ніч на 22 вересня західніше **Мньова** рота під його командуванням одна з перших під вогнем артилерії та авіації противника переправилася на правий берег Дніпра. Загинув у бою. Похований у Чорнобилі.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року по смертю.

ЗАРЕМБО Володимир Миколайович (24.05.1922). Уродженець Жиитомира. Старший лейтенант. Командир роти 310-го стрілецького полку 8-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

22 вересня 1943 року в районі **Пустинки** організував переправу через Дніпро. Внаслідок стрімкої атаки захопив плацдарм на правому березі ріки. Рота під його командуванням нанесла противнику фланговий удар і відстояла свої позиції.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Полковник запасу. Живе в Ужгороді.

ІВАНКІН Юрій Петрович (1925–5.06.1945). Уродженець Тульської області. Гвардії рядовий. Стрелець 239-го гвардійського стрілецького полку 76-ї гвардійської стрілецької дивізії 61-ї армії.

21 вересня 1943 року у бою за село **Товстоліс** відбив танкову контратаку фашистів. Знищив шість гітлерівців.

Учасник форсування Дніпра. Підняв в атаку бійців і утримав відбитий у противника плацдарм.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 15 січня 1944 року. Помер у Москві.

КИРИК Іван Васильович (2.07.1911–1943). Уродженець Київської області. До війни – дільничний міліціонер в одному з районів Москви. Гвардії старшина. Командир відділення 239-го гвардійського стрілецького полку 76-ї гвардійської стрілецької дивізії 61-ї армії.

21 вересня 1943 року його відділення вступило у бій за визволення села **Товсталіс**. Не встигли бійці закріпитися, як на них посунули ворожі танки з піхотою. Кирика було поранено, але він продовжував керувати боєм до тих пір, поки не було відбито ворожу атаку.

У складі штурмової групи він форсував Дніпро у районі села Миси Ріпкинського району. Тут загинув, рятуючи життя командира взводу. Похований у Мисах.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 15 січня 1944 року посмертно.

КЛЕВЦОВ Сергій Трохимович (19.03.1905–14.12.1943). Уродженець Курської області. Сфрейтор. Кулеметник 1087-го стрілецького полку 322-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

Вогнем із станкового кулемету сприяв нашим підрозділам вдало форсувати Десну. 22 вересня 1943 року поблизу села **Навози** (нині Дніпровське) з групою бійців переправився через Дніпро. Кулеметним вогнем мужньо прикривав переправу.

У боях за Десну, Дніпро і Прип'ять знищив понад 300 фашистів. Загинув у бою. Похований на Житомирщині.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року.

КЛИМЕНКО Микола Федорович (25.03.1923–3.10.1943). Уродженець Харківської області. Сержант. Командир відділення роти зв'язку 78-го стрілецького полку 74-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

Під час боїв у районі села **Малейки** забезпечував телефонним зв'язком 2-й стрілецький батальйон. Коли той відійшов із зайнятих рубежів, Клименко залишався із своєю групою на місці. Інформація, яку він надавав, сприяла успішному завершенню операції по визволенню села і подальшому форсуванню Дніпра у районі Мньова.

Загинув, коли намагався ліквідувати зіпсовану лінію зв'язку. Похований у селі Крива Гора Чорнобильського району Київської області.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року посмертно.

КОЛОКОЛЬЦЕВ Федір Миколайович (31.05.1909). Уродженець Нижегородської області. Капітан. Заступник командира батальйону з політичної частини 151-го стрілецького полку 8-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

Виявив особисту мужність і героїзм у боях на території Чернігівщини. 24 вересня 1943 року поблизу села **Навози** (Дніпровське) організував переправу батальйону через Дніпро і захопив плацдарм. Власним прикладом піднімав піхотинців в атаку. Сприяв форсуванню ріки основними силами полку.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. До 1969 року служив в армії. Підполковник запасу. Жив у Києві, потім переїхав до Москви.

КОРЖОВ Данило Трохимович (1902 – листоп. 1943). Уродженець Харківської області. Гвардії рядовий. Шабельник 60-го гвардійського кавалерійського полку 16-ї гвардійської кавалерійської дивізії 7-го гвардійського кавалерійського корпусу 61-ї армії.

20 вересня 1943 року у бою за **Лопатин** своїм кулеметом знищив дві вогневі точки противника, які заважали ескадрону просуватися вперед. Тим самим забезпечив швидке визволення села.

Відзначився при форсуванні Дніпра. Пропав без вісті. Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 15 січня 1944 року.

КОСТИН Іван Іванович (23.02.1914–21.05.1989). Уродженець Орловської області. Гвардії капітан. Комісар батальйону 29-го гвардійського стрілецького полку 12-ї гвардійської стрілецької дивізії 61-ї армії.

22 вересня 1943 року неподалік від Чернігова батальйон Костіна вступив у бій. Німці намагалися утримати за собою шосейну дорогу і залізницю Чернігів-Гомель.

На підступах до села **Роїще** на наших гвардійців чекали 4 танки, артилерійський дивізіон і до батальйону піхоти. Однак сміливість воїнів, вмiла тактика боротьби з танками і піхотою змусили гітлерівців відступити. У цьому велика заслуга Костіна, який підняв бійців ще й на рукопашний бій.

Організував форсування Дніпра і захват плацдарму у районі **Любеча**. Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 15 січня 1944 року. До 1956 року служив в армії. Жив і працював на заводі у Митище Московської області. Похований у с. Невзорово Московської області.

КОСТРИКІН Володимир Михайлович (1918–6.10.1943). Уродженець Тамбовської області. Гвардії молодший сержант. Командир відділення 239-го гвардійського стрілецького полку 76-ї гвардійської стрілецької дивізії 61-ї армії.

21 вересня 1943 року одним із перших увірвався в село **Товстоліс**. Знищив 7 гітлерівців. Загинув у бою за Дніпро. Похований у с. Асаревичі Брагинського району Гомельської області.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 15 січня 1944 року. Посмертно.

КРАСІКОВ Олександр Васильович (21.08.1907–8.12.1943). Уродженець Новосибірської області. Гвардії капітан. Начальник штабу 62-го гвардійського кавалерійського полку 16-ї гвардійської кавалерійської дивізії 7-го гвардійського кавалерійського корпусу 61-ї армії.

19 вересня 1943 року очолив головний загін, який форсував Снов через брід і зайняв село **Клочків**. Гвардійці знищили 140 гітлерівців, штурмову гармату, танк, десять важких кулеметів.

Відзначився у боях за Дніпро. Загинув на території Гомельської області. Похований у м. Речиця.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 15 січня 1944 року. Посмертно.

КУРМАНОВ Акан (15.07.1918–28.09.1943). Уродженець Казахстану. Казах. Гвардії сержант. Командир кулеметного відділення 234-го гвардійського стрілецького полку 76-ї гвардійської стрілецької дивізії 61-ї армії.

Переслідуючи ворога, полк форсував Снов і вийшов у район села **Товстоліс**. Гітлерівці з танками перейшли в контратаку. Кулеметники Курманова вогнем зупинили піхоту, а бійці роти закидали гранатами танки. Атака німців захлинулася.

Загинув при форсуванні Дніпра. Похований у с. Миси Ріпкинського району. Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 15 січня 1944 року. Посмертно.

КУРЯТНИКОВ Микола Андрійович (22.12.1923–10.03.1944). Уродженець Московської області. Старший лейтенант. Заступник командира батальйону 1087-го стрілецького полку 322-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

У бою за село **Красне** очолюваний ним підрозділ батальйону несподівано вдарив по ворогові. Вийшов на шосе Чернігів-Київ, перекрив німцям шляхи відходу, захопив село, взяв у полон 29 гітлерівців, чотири автомашини (одна штабна з документами), шість мотоциклів, майже сто коней з підводами.

22 вересня 1943 р. у районі села **Сивки** (нині воно не існує) переправився через Дніпро і вибив німців з позицій, які їм належали.

Помер від важкого поранення на території Західної України. Похований у м. Збараж Тернопільської області.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року.

КЯЗИМОВ Солодин Ісаєвич (22.12.1922–2.07.1978). Уродженець Азербайджану. Азербайджанець. Старший лейтенант. Командир батареї 62-го артилерійського полку 8-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

Під час форсування Сейму та Десни майстерно керував вогнем батареї, яка знищила багато німецької техніки, солдатів і офіцерів, хоча ворог відчайдушно одбивався. 22 вересня 1943 року у селі **Навози** (Дніпровське)

влучно направляв вогонь батареї на вогневі точки противника. Це дало змогу підрозділам полку переправитись на правий берег Дніпра.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Після війни служив у МВС. Генерал-майор. Заступник міністра внутрішніх справ Азербайджану. Загинув при виконанні службових обов'язків. Похований у Баку.

ЛАЩЕНКО Петро Миколайович (19.12.1910–1992). Уродженець с. Тур'я Щорського району Чернігівської області. Полковник. Командир 322-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

Дивізія під його командуванням брала участь у визволенні Чернігівського району, у форсуванні Сейму і Десни.

22–23 вересня 1943 року поблизу села Навози (Дніпровське) організував форсування Дніпра, виявивши особисту мужність.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Після війни закінчив Військову Академію Генштабу. Генерал армії. Перший заступник головному Сухопутних військ. Жив і похований у Москві.

ЛЕУСЕНКО Іван Михайлович (21.01.1917–10.10.1970). Уродженець Сумської області. Підполковник. Командир 78-го стрілецького полку 74-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

Оволодівши оболонським плацдармом у Коропському районі, його полк з боями вийшов до Дніпра у Мньюва. На світанку 22 вересня 1943 року під безперебійним вогнем противника бійці почали переправлятися на правий берег Дніпра. Чергову групу у складі двох рот очолював сам Леусенко. Операція пройшла успішно.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Полковник запасу. Жив і працював у Чернівцях.

ЛИЧИНКО Олександр Сергійович (8.03.1918–3.06.1956). Уродженець Брянської області. Гвардії старший сержант. Командир відділення 239-го гвардійського стрілецького полку 76-ї гвардійської стрілецької дивізії 61-ї армії.

21 вересня 1943 року у бою за село Товстоліс зі своїм відділенням відрізав контратакуючих автоматників від танків, знищив 15 гітлерівців, решта змушена була відступити.

Відзначився у боях за Дніпро. Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 15 січня 1944 року. Похований у с. Жирятино Брянської області.

МАГОМЕТ-МІРЗОЄВ Ховаджі (Берез. 1910–4.10.1943). Уродженець Чечено-Інгуської АРСР. Чеченець. Гвардії старший сержант. Помічник командира кулеметного взводу 60-го гвардійського кавалерійського полку

16-ї гвардійської кавалерійської дивізії 7-го гвардійського кавалерійського корпусу 61-ї армії.

На підступах до Чернігова вогнем із кулемета забезпечив атаку ескадрону у кінному строю. 28 вересня 1943 року з обслугою одним із перших подолав Дніпро і кулеметним вогнем забезпечив переправу підрозділів. У тому бою тяжко поранений. Його привезли до госпіталю у селі Льгівка. Але врятувати воїна не вдалося. Він помер. Його поховали у цьому селі. Через певний час відбулось перепоховання у селі Левковичі.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 15 січня 1944 року. Посмертно.

X. Магомет-Мірзоєв

МАСЛОВ Анатолій Павлович (15.11.1925–28.09.1943). Уродженець м. Твер. Стрелець 239-го гвардійського стрілецького полку 76-ї гвардійської стрілецької дивізії 61-ї армії.

24 вересня 1943 року поблизу села Кувечичі ворог розпочав контратаку проти полку. На рубіж гвардійців просувалися танки і автоматники. Маслов в упор розстрілював їх, ризикуючи загинути під гусеницями танків. Так він не дав німцям повернути собі село.

Загинув, коли відбивали напад фашистів вже на правому березі Дніпра. Похований у Лосві Гомельської області.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 15 січня 1944 року. Посмертно.

МІНДІГУЛОВ Тафтизан Тагирович (29.05.1922–27.09.1943). Уродженець Башкирії. Башкир. Гвардії сержант. Командир мінометної обслуги 62-го гвардійського кавалерійського полку 16-ї гвардійської кавалерійської дивізії 7-го гвардійського кавалерійського корпусу 61-ї армії.

Вранці 20 вересня 1943 року разом із старшиною батареї Міндігулов направлявся із Лопатина до Черниша. Вони побачили групу із 50 гітлерівців, які палили хліб на кореню. Гвардійці вступили у нерівний бій, який тривав понад три години. Міндігулов знищив 18 ворогів.

Загинув у бою за Дніпро. Похований у с. Галки Брагинського району Гомельської області. Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 15 січня 1944 року.

МУРАХТОВ Павло Кузьмович (1918–19.09.1943). Уродженець Дніпропетровської області. Сержант. Командир взводу пішої розвідки 894-го стрілецького полку 211-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

Дощової ночі 19 вересня 1943 року розвідники під його командуванням переправились через Десну у південно-західному напрямку від Чернігова і

П.К. Мурахтов

виявили рух великої кількості критих автомашин, танків і самохідок противника. На світанку, коли розвідники зайшли у **Кархівку**, несподівано побачили, як із переліска виповзають п'ять німецьких бронемашин. **Мурахтов** надав наказ оточити їх. 13 воїнів вступили у нерівний бій. Стало очевидним, що переможцями з нього не вийти. Тоді Павло бере на себе єдине рішення: всі дані розвідувальних спостережень передає своєму заступникові і наказує хлопцям відходити до своїх, беручи вогонь на себе. Коли закінчились набої, **Мурахтов** кинувся під ворожу бронемашину і підірвався.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 10 січня 1944 року. Похований в **Андруївці**. У 1958 році на братській могилі встановлена скульптура воїна. Іменем Героя названо вулицю в Чернігові.

НОВОСЕЛЬЦЕВ Михайло Іванович (12.02.1900–19.08.1967). Уродженець Рязанської області. Гвардії єфрейтор. Командир кулеметної обслуги 62-го гвардійського кавалерійського полку 16-ї гвардійської кавалерійської дивізії 7-го гвардійського кавалерійського корпусу 61-ї армії.

Мінометна батарея противника із **Клочкова** обстрілювала переправу через **Снов**. 19 вересня 1943 року **Новосельцев** непомітно підповз до батареї і закидав її гранатами. Шлях через ріку був відкритий.

Відзначився у боях за **Дніпро**. Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 15 січня 1944 року. Жив і помер у **Душанбе**.

ОНИЩЕНКО Григорій Харлампійович (22.08.1913–17.05.1945). Уродженець Кіровоградської області. Молодший сержант. Наводчик гармати 886-го артилерійського полку 322-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

У бою за село **Красне** замінив пораненого командира гармати. Вів вогонь до останнього снаряду. Коли закінчилися боеприпаси, повів бійців у рукопашну схватку і відстояв позиції. Відзначився і при форсуванні **Десни**. У районі неіснуючого нині села **Сивки** переправився на протилежний берег з гарматою, яку чудом врятував зі своїми бійцями в ніч на 22 вересня 1943 року, коли ворожий снаряд влучив у їхній пліт. На високому березі ріки **Онищенко** відкрив вогонь по німцях.

Відзначився у боях на правому березі **Дніпра**. Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Жив і помер на батьківщині.

ОСИПОВ Олександр Архипович (10.09.1912–18.08.1963). Уродженець Тамбовської області. Командир батальйону 229-го стрілецького полку 8-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

Батальйон під його командуванням вдало форсував Десну у районі села Лиса Гора Коропського району 11 вересня 1943 року, прокладаючи собі шлях через ріку у південно-західному напрямку від Чернігова.

23 вересня 1943 року поблизу села **Навози** (Дніпровське) батальйон переправився через Дніпро, закріпився на плацдармі і вступив у бій з противником, забезпечуючи просування решті підрозділів полку.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Після війни майор запасу. Жив і працював у Тамбові.

ОСИПОВ Василь Іванович (20.03.1913–8.03.1944). Уродженець Тартарстану. Рядовий. Стрелець 310-го стрілецького полку 8-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

Полк захопив плацдарм на правому березі Десни у районі Коропа. Опісля вдруге форсував ріку поблизу Чернігова і вийшов до Дніпра. 22 вересня 1943 року у складі десантної групи Осипов форсував Дніпро біля села **Навози** (Дніпровське) і вступив у рукопашний бій з гітлерівцями. У боях за плацдарм був поранений, але продовжував битися з ворогом. Загинув на території Тернопільської області.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року.

ПАВЛОЦЬКИЙ Михайло Аркадійович (5.02.1922). Уродженець Тисрасполя. Капітан. Помічник начальника штабу з розвідки 360-го стрілецького полку 74-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

23 вересня 1943 року поблизу **Мньова** на чолі штурмового загону першим переправився через Дніпро, захопив плацдарм, взявши вогонь на себе. Це дало змогу полку дістатися правого берега ріки. Упродовж двох діб загін Павлоцького відбив десять ворожих контратак, знищив понад 50 фашистів. Був поранений, але залишався у строю, утримуючи плацдарм до підходу головних сил полку.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Підполковник запасу МВС. Живе у Києві. Виступав із спогадами на сторінках чернігівської районної газети "Шляхом комунізму" (нині "Наш край").

ПАШИН Петро Лук'янович (12.07.1916). Уродженець Курської області. Сержант. Кулеметник кулеметної роти 1087-го стрілецького полку 322-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

18 вересня 1943 року вміло і відважно діяв при форсуванні Десни в селі **Смолин** і в ніч на 22 вересня в селі **Навози** (Дніпровське), прикриваючи кулеметним вогнем переправу підрозділів полку. На його рахунок близько 160 гітлерівців. Відзначився і при форсуванні Прип'яті.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Після війни працював головою сільради у с. Пашино Золотухинського району Курської області.

ПЕТЛЮК Йосип Матвійович (20.02.1897–26.09.1968). Уродженець Ровенської області. Гвардії старшина медичної служби. Санінструктор ескадрону 62-го гвардійського кавалерійського полку 16-ї гвардійської кавалерійської дивізії 7-го гвардійського кавалерійського корпусу 61-ї армії.

Ескадрон форсував ріку Снов і вступив у бій за оволодіння села **Клочков**. Петлюк виносив з поля бою поранених і несподівано зустрівся з 20 ворожими автоматниками, з якими вступив у нерівний бій, що тривав понад годину.

У ході боїв за визволення Чернігівщини виніс з поля бою 85 поранених із зброєю. Учасник форсування Дніпра. Нагороджений орденом Червоної Зірки.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 15 січня 1944 року. Після війни – молодший лейтенант медичної служби. Жив у Москві.

ПЕЧЕНЮК Федір Йосипович (7.06.1906–26.01.1965). Уродженець Житомирської області. Гвардії підполковник. Командир 205-го гвардійського стрілецького полку 70-ї гвардійської стрілецької дивізії 13-ї армії.

Брав участь в оточенні гітлерівських підрозділів, що діяли у районі **Олишівки**. Відзначився у боях за Дніпро.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Полковник запасу. Жив і помер у Житомирі.

ПИВОВАРОВ Сергій Антонович (10.10.1914). Уродженець Тули. Рядовий. Командир мінометної обслуги 229-го стрілецького полку 8-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

23 вересня 1943 року на захід від села **Глядин** переправився на човнах і плотах через Дніпро і взяв участь у захваті плацдарму.

Відзначився у міжріччі Дніпра і Прип'яті. Мінометом знищив до 20 гітлерівців, штурмову гармату противника.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Після війни працював у колгоспі Тульської області. Потім переїхав до Москви.

ПОДЛУЗЬСЬКИЙ Сергій Володимирович (16.10.1919–22.07.1977). Уродженець Брянської області. Гвардії сержант. Командир шабельного взводу 60-го гвардійського кавалерійського полку 16-ї гвардійської кавалерійської дивізії 7-го гвардійського кавалерійського корпусу 61-ї армії.

У бою за **Лопатин** першим увірвався у село і ручними гранатами знищив ворожу кулеметну обслугу. Відзначився у боях за Дніпро.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 15 січня 1943 року. Капітан запасу. Жив у Московській області, ст. Лобня. Працював в аеропорту Шереметьєво.

ПОПОВ Петро Дмитрович (1895–1956). Уродженець Оренбурзької області. Гвардії сержант. Кіннотник-посланець 62-го гвардійського кавалерійського полку 16-ї гвардійської кавалерійської дивізії 7-го гвардійського кавалерійського корпусу 61-ї армії.

Під час визволення **Чернігівського району** неодноразово ходив у розвідку. Його дані сприяли виявленню оборонної системи ворога.

21 вересня 1943 року перед селом **Черниш** він знищив шість гітлерівців. Відзначився в боях на території Городнянського району.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 15 січня 1944 року. Жив у Туркменії після війни.

ПУТИЛІН Василь Сергійович (23.01.1924–4.01.1944). Уродженець Липецької області. Рядовий. Телефоніст взводу зв'язку батальйону 1087-го стрілецького полку 322-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

22 вересня 1943 року поблизу **Мньова** на підручних засобах форсував Дніпро, проклав кабельну лінію і встановив телефонний зв'язок командира полку з десантом. Смертельно поранений у бою на території Житомирської області.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року.

РОЩУПКІН Степан Петрович (1917–4.10.1943). Уродженець Курської області. Старший сержант. Командир взводу протитанкових рушниць 142-го окремого винищувального протитанкового дивізіону 74-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

22 вересня 1943 року поблизу села **Навози** (Дніпровське) одним з перших на чолі взводу на підручних засобах під ворожим вогнем подолав Дніпро і закріпився на плацдармі правого берега ріки. Сприяв переправі стрілецьких підрозділів. Загинув у бою на території Чорнобильського району Київської області.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Посмертно.

САВЧУК Григорій Петрович (24.01.1902–20.02.1983). Уродженець Вінницької області. Підполковник. Командир 288-го стрілецького полку 181-ї Сталінградської стрілецької дивізії 13-ї армії.

Учасник форсування Десни і визволення Чернігова. На схилі дня 25 вересня 1943 року поблизу села **Глядин** полк під його командуванням переправився через Дніпро, захопив ворожі траншеї і закріпився на плацдармі. Це дало змогу решті частинам дивізії подолати ріку.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Полковник запасу. Жив у Москві. Його іменем названо вулицю в Чернігові.

СЕРЬОЖНИКОВ Олександр Іванович (15.08.1915–2.10.1943). Уродженець Ростовської області. Майор. Командир 292-го стрілецького полку 181-ї Сталінградської стрілецької дивізії 13-ї армії.

Вранці 21 вересня 1943 року його полк увірвався у Чернігів. Потім вишов до Дніпра на захід від **Глядина**, швидко перетнув ріку, захопив плацдарм і закріпився на ньому. Проте головний іспит для полку настав 2 жовтня. У ході бою Сержожинов загинув, але бійці вистояли і перемогли. Його поховали у Чернігові.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Посмертно. Одна з вулиць визволеного ним міста носить ім'я Героя.

СЕРІКОВ Василь Дмитрович (1919–3.10.1943). Уродженець Алтайського краю. Сержант. Командир гармати 288-го стрілецького полку 181-ї Сталінградської стрілецької дивізії 13-ї армії.

Відзначився при форсуванні Дніпра в селі **Мньов**. 26 вересня 1943 року під час переправи через ріку пором з двома протитанковими гарматами потопила гітлерівська артилерія. Першим кинувся у воду, за ним бійці, і гармати були врятовані. Наступного дня із цієї зброї був знищений ворожий шестиствольний міномет, який своїм вогнем заважав просуванню стрілецьких підрозділів.

Загинув у бою. Похований у Чернігові, де одну з вулиць названо його іменем. Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Посмертно.

СІБАГАТУЛЛІН Лутфулла Сібаєвич (15.03.1912–6.10.1978). Уродженець Пермської області. Татарин. Старший лейтенант. Заступник командира батальйону з політичної частини 229-го стрілецького полку 8-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

У ніч на 23 вересня 1943 року в селі **Навози** (Дніпровське) на чолі групи під вогнем противника переправився через Дніпро, захопив плацдарм, прикриваючи форсування ріки полком.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Капітан запасу. Жив у Ташкентській області.

СИЛІН Микола Миколайович (10.12.1922). Уродженець Семипалатинської області Казахстану. Капітан. Командир батальйону 151-го стрілецького полку 8-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

Після форсування Десни в районі Коропа і захоплення плацдарму на правому березі ріки дивізія здійснила марш і вдруге переправилася через Десну в селі Золотники. Так вона вийшла до Дніпра в селі Навози (Дніпровське). 24 вересня 1943 року під обстрілом ворожої авіації Силін переправив батальйон на протилежний берег Дніпра. Він захопив невеликий плацдарм і забезпечив форсування ріки головними силами дивізії.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Підполковник запасу. Живе у Семипалатинську.

СИХИМОВ Єсмурат (4.02.1922–27.09.1943). Уродженець Талди-Курганської області. Казах. Молодший сержант. Командир кулеметної обслуги кулеметної роти 360-го стрілецького полку 74-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

21 вересня 1943 року полк вийшов на лівий берег Дніпра на захід від **Мньова**. Автошляховий міст підірвали фашисти. Вони ж знищили засоби для переправи. Посеред білого дня Сихимов разом із кулеметом форсував ріку. Розпочалися уперті бої за утримання наших позицій.

Смертельно поранений у бою на території Гомельської області. Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Посмертно.

СОБКО Іван Кузьмович (23.02.1919–28.03.1978). Уродженець Херсонської області. Гвардії старший лейтенант. Командир кулеметної роти 234-го гвардійського стрілецького полку 76-ї гвардійської стрілецької дивізії 61-ї армії.

21 вересня 1943 року на чолі роти зайшов у фланг противника і вибив його із **Седнева**. Особисто знищив 15 гітлерівців.

Відзначився у боях за Дніпро на території Ріпкинського району. Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 15 січня 1944 року. Капітан запасу. Жив у Херсоні.

СОЛДАТЕНКО Василь Григорович (11.02.1920–18.06.1985). Уродженець Дніпропетровської області. Молодший сержант. Старший радіотелеграфіст штабної батареї 6-го артилерійського полку 74-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

У ніч на 23 вересня 1943 року розпочалось форсування Дніпра поблизу **Мньова**. Шалено фашисти контратакували кілька діб. Був порушений зв'язок з одним із полків дивізії, який не виходив із жорстоких боїв з німцями. Солдатенко отримав наказ налагодити телефонний контакт з цим полком на плацдармі. 27 вересня молодший сержант подолав Дніпро і завдання виконав. Потім брав безпосередню участь у боях на правому березі ріки.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Підполковник запасу. Жив у Мінську.

СТАШЕК Микола Іванович (1.05.1914). Уродженець Одеської області. Підполковник. Командир 360-го стрілецького полку 74-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

Після боїв за Короп і форсування Десни полк під його командуванням підійшов до **Мньова**. Тут 23 вересня 1943 року на рибацьких човнах і платформах під вогнем противника бійці Сташека переправилися через Дніпро і вступили у бій з німецькими танками і піхотою. Взв'язи вогонь на себе, полк сприяв форсуванню ріки іншими частинами дивізії

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Після війни – генерал-лейтенант. Кандидат військових наук, доцент Військової академії ім. М. Фрунзе. Живе у Москві.

СУРКОВ Григорій Миколайович (27.01.1916–25.05.1966). Уродженець Ульяновської області. Лейтенант. Командир кулеметної роти 360-го стрілецького полку 74-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

21 вересня 1943 року полк вийшов до **Мньова**, на лівий берег Дніпра. Автошляховий міст і засоби для форсування були знищені. Проте кулеметна рота під командуванням Суркова розпочала переправу через ріку. Почалися відчайдушні бої за утримання плацдарму. Особливо відзначився командир кулеметної роти 23–25 вересня під час оволодіння опорними пунктами ворога. Відбив кілька німецьких контратак, знищив значну кількість солдатів і офіцерів. Сам отримав поранення.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Лейтенант запасу. Працював головою колгоспу на батьківщині.

СУХАРЄВ Іван Єгорович (1919–6.03.1944). Уродженець Пермської області. Сержант. Розвідник пішої розвідки 288-го стрілецького полку 181-ї Сталінградської стрілецької дивізії 13-ї армії.

Після визволення Чернігова полк вийшов до **Мньова** і розпочав форсування Дніпра. 25 вересня 1943 року на човні подолав ріку, розвідав систему вогню і оборони противника. Вночі під німецьким обстрілом переправив на правий берег Дніпра групу прикриття, яку розмістив на зручній вогневій позиції. Було це на території Ріпкинського району. Потім сюди прийшли ще дві роти. Так Сухарєв захопив і утримував плацдарм. Загинув і похований у Рівному.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року.

ТВЕРДОХЛІБОВ Арсентій Савелійович (20.01.1914–3.07.1952). Уродженець Одеської області. Старшина. Командир мінометної обслуги 151-го стрілецького полку 8-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

Після форсування Десни в районі Коропа і села Золотники разом з полком вийшов до Дніпра біля села **Навози** (Дніпровське). У ніч на 24 вересня 1943 року на човнах із своєю обслугою переправився на проти-

лежний берег ріки. Вступив у бій з німцями за плацдарм. Його мінометники вогнем прикривали наступ наших військ у міжріччі Дніпра і Прип'яті.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Лейтенант запасу. Жив у Жигульовську Самарської області. Похований у Самарі.

ТИМОШЕНКО Володимир Якович (18.03.1912). Уродженець Донецька. Старший лейтенант. Командир батареї 886-го стрілецького полку 322-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

Учасник форсування Дніпра 21 вересня 1943 року у нині не існуючого села **Сивки**. Артилеристи під його командуванням відбили дві атаки гітлерівців, знищили мінометну батарею, 6 важких і 5 легких кулеметів, 10 дзотів, пункт спостереження, два склади з боеприпасами, близько ста фашистів.

Звання героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Капітан запасу. Живе у Москві.

УЗАКОВ Аблакул (10.04.1922–26.07.1955). Уродженець Самаркандської області. Узбек. Гвардії сержант. Командир відділення шабельного взводу 62-го гвардійського кавалерійського полку 16-ї гвардійської кавалерійської дивізії 7-го гвардійського кавалерійського корпусу 61-ї армії.

21 вересня 1943 року у села **Черниш** близько 50 гітлерівців зайшли у тил ескадрону. Узаків підпустив ближче ворожих автоматників і закидав їх гранатами. Цим врятував товаришів від смерті.

Відзначився у боях за Дніпро. Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 15 січня 1944 року. Жив після війни на батьківщині.

ФАРУНЦЕВ Борис Миколайович (22.09.1915–3.10.1990). Уродженець Вологди. Рядовий. Автоматник взводу розвідки 109-го стрілецького полку 74-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

Після оволодіння оболонським плацдармом на Коропщині полк здійснив марш до Дніпра біля села **Глядин**. У ніч на 24 вересня 1943 року він з групою бійців на човнах переправився через ріку, розвідав передній край оборони противника і вогнем з кулемета прикрив переправу підрозділів полку.

Відзначився при форсуванні Прип'яті. Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Старшина запасу. Жив і працював у Вологді. Там і похований.

ХАРЛАНОВ Іван Степанович (7.10.1908–11.12.1978). Уродженець Чечено-Інгуської АРСР. Підполковник. Командир 1089-го стрілецького полку 322-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

Успішно форсувавши Сейм і Десну на території Борзнянського району, його полк у складі дивізії з боями 21 вересня 1943 року вийшов до

Дніпра біля села **Навози** (Дніпровське). Виявилась відсутність табельних засобів для переправи. До того ж ворог чинив шалений вогневий опір. Проте в ніч на 22 вересня полк під командуванням Харланова дістався правого берега Дніпра і захопив плацдарм.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Після війни закінчив Військову академію ім. М. Фрунзе. Жив, працював і помер у Москві.

ХОМРАЧ Володимир Гаврилович (13.04.1920). Уродженець Приморського краю. Гвардії сержант. Помічник командира взводу 239-го гвардійського стрілецького полку 76-ї гвардійської стрілецької дивізії 61-ї армії.

24 вересня 1943 року у села **Кувечичі** підняв бійців у штикову атаку. Противник втратив багато солдатів і офіцерів.

Відзначився у бою на території Ріпкинського району. Отримав поранення. Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 15 січня 1944 року. Після війни служив у прикордонних військах. Полковник запасу. Живе у Києві.

ЧЕРНЯЄВ Петро Андрійович (16.02.1924). Уродженець Орловської області. Старший сержант. Помічник командира взводу 229-го стрілецького полку 8-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

22 вересня 1943 року у села **Навози** (Дніпровське) бійці під його проводом першими переправилися на протилежний берег Дніпра і захопили там невеликий плацдарм. Шість разів фашистська піхота контратакувала взвод Черняєва. Бійці знищили 11 гітлерівців, а решту змусили відійти. У подальших боях замінив командира взводу.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Живе у с-щі В. Осянка Пермської області.

ШЕЛОМЦОВ Микола Григорович (18.11.1922). Уродженець Костромської області. Лейтенант. Командир роти 310-го стрілецького полку 8-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

У ніч на 23 вересня 1943 року біля села **Навози** (Дніпровське) на чолі роти, використовуючи плавучі засоби, форсував Дніпро. Був поранений.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 30 жовтня 1943 року. Полковник запасу. Живе у Белгороді.

ШУРПЕНКО Дмитро Васильович (11.02.1915 – жовт. 1943). Уродженець Смоленської області. Перед війною мешкав у Таганрозі. Старшина. Командир взводу 151-го стрілецького полку 8-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

Після подолання Десни у села **Друцьке** дивізія була обстріляна ворожою авіацією. Але з наземними частинами німців сутичок не було.

Тому вдалося вийти до Дніпра у села **Навози** (Дніпровське) і упродовж доби 23 вересня 1943 року форсувати Дніпро. Під вогнем противника Шурпенко організував переправу бійців, зброї і коней. Встановив зв'язок з місцевими партизанами. Завдяки йому полк бойове завдання виконав.

Пропав без вісті одного жовтневого дня 1943 року в розпал боїв у межіріччі Дніпра і Прип'яті. Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року.

ЩЕРБАКОВ Олексій Васильович (1.08.1924–24.03.1946). Уродженець Нижегородської області. Молодший сержант. Командир відділення 310-го стрілецького полку 8-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

Після визволення с. Оболоння Коропського району полк здійснив марш до Дніпра у села **Пустинка**. 22 вересня 1943 року Щербаков на чолі відділення подолав ріку і закріпився на захопленому рубежі.

У межіріччі Дніпра і Прип'яті захопив легкову автомашину і знищив 10 гітлерівців. У 1944 році закінчив мінометне училище. Загинув під час виконання службових обов'язків.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року.

ЮР'ЄВ Михайло Макарович (23.05.1918). Уродженець Тверської області. Командир дивізіону 62-го артилерійського полку 8-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

Після форсування Десни поблизу Коропа полк здійснив марш і вийшов до Дніпра у села **Навози** (Дніпровське). 24 вересня 1943 року переправив свої батареї на правий берег ріки і разом зі стрілецькими підрозділами вступив у бій за оволодіння плацдармом. Чотири дні він вміло керував дивізіоном, який мужньо відбивав атаки ворожої піхоти і танків, знищивши 5 штурмових гармат, 4 дзоти, 17 танків і близько батальйону німців.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. Підполковник запасу. Живе у Новосибірську.

ЮСУПОВ Ісмаїл Аксанович (2.01.1922). Уродженець Астрахані. Тарарин. Сержант. Командир відділення 360-го стрілецького полку 74-ї стрілецької дивізії 13-ї армії.

21 вересня 1943 року його полк вийшов на лівий берег Дніпра на захід від **Мньова**. Автошляховий міст підірвали фашисти. Вони ж знищили засоби для переправи. Однак Юсупов знайшов човни і на чолі передової групи подолав ріку і вступив у бій за плацдарм.

Сприяв просуванню полку у межіріччі Дніпра і Прип'яті. Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 16 жовтня 1943 року. У 1944 році старший сержант звільнився з армії як інвалід. Живе в Астрахані.

Кожен з цих воїнів заслуговує окремої розповіді. У кожного з них було своє неповторне життя, яке обірвала війна. Кожний з них виявився гідним представником українського, російського, чеченського, узбецького, єврейського, казахського, татарського, башкирського та інших народів колишнього Радянського Союзу. Вони свою справу зробили, а нам, що нині живуть на чернігівській землі, треба повсякчасно пам'ятати про подвиг молодих і красивих мужчин, котрі не ховалися за чужі спини, не шукали нагород, а чесно і мужньо виконували свій солдатський обов'язок перед Батьківщиною. І висока нагорода, звання Героя Радянського Союзу, сама знайшла їх. На жаль, деяких після загибелі.

Неможливо не згадати тих воїнів, хто так і не був відзначений особливими відзнаками. Їх називали незмінними робітниками війни.

ДЕРЯБІН Федір Павлович (1925–1943). Уродженець міста Краснокамська Пермської області. Закінчив семирічку. По закінченні курсів працював кіномеханіком. У 1943 році пішов на фронт. Служив розвідником 887-го стрілецького полку 211-ї стрілецької дивізії 13-ї армії. Загинув 19 вересня 1943 року при визволенні села **Киїнка**. Тут лейтенанта і поховали.

ПУЗІН Федір Петрович (1925–1943). Уродженець сибірського міста Анжеро-Судженськ. У січні 1943 року пішов в армію. Після навчання – на фронт. А восени того ж року фронтова доля закинула його на Чернігівщину, у село **Кувечичі**. У боях за село був тяжко поранений. Лікувався у госпіталі. Якось на клаптику паперу написав наступне *“Красноармеец Пузин ...ор Петрович ...рождения. ...и Петр Василь... город Анжеро-Судженск, улица Халтурина, дом 22”*. Зробив крихітний прямокутник і заховав його у гвинтівковий патрон. Коли дозволили встати, закопав його на пустирі проти школи.

29 квітня 1963 року сільські школярі копали тут ямки під майбутній парк. Хтось із семикласників і знайшов той патрон. Прочитали папірець і розпочали пошук невідомого солдата. Встановили, що Федір Петрович Пузін після одужання потрапив до авіашколи, став бортмеханіком і був зарахований до літального складу.

Загинув 10 березня 1945 року у боях за визволення Угорщини. Похований в угорському місті **Якобсон**.

На честь Федора Петровича Пузіна школярі села **Кувечичі** зростили парк його імені, який став живим пам'ятником хороброму воїну. Сюди приїздили його батьки.

СПАСЬКИЙ Серафим Орестович (15.01.1915–20.09.1943). Народився у селі Біла Сіуда Червоноборського району Архангельської області у

родині вчителів. Перед війною закінчив Горьківській інженерно-будівельний інститут. З 1941 року – у діючій армії. На Чернігівщину прийшов у складі 887-го стрілецького полку 211-ї стрілецької дивізії 13-ї армії. 20 вересня 1943 року у бою за визволення **Киїнки** лейтенант Спаський загинув. Похований у цьому селі в одній могилі з Ф.П. Дерябіним, пам'ятник над якою бачать усі, хто в'їжджає у це село.

ЧЕПЕРІН Іван Степанович (1908–1943). Уродженець села Малий Узень Саратовської області. Капітан. Восени 1943 року у **Кархівці** розташувалась військова частина, учасниця боїв за Дніпро. Чеперін деякий час проживав у жителя села Василя Івановича Гайдая. Подружився з ним та його родиною. Просив, у разі загибелі, поховати його в Кархівці. Капітан загинув при форсуванні Дніпра. Згодом у селі збудували пам'ятник з прізвищами воїнів-односельців, які не повернулися з фронтів війни. Разом з цим пам'ятником і могила І.С. Чеперіна.

Пам'ятник на могилі Ф.П. Дерябіна і С.О. Спаського у Киїнці

СІЛЬСЬКІ ШКОЛИ – ТИМЧАСОВІ ШПИТАЛІ

Приміщення колишньої школи в с. Буда, де розміщався військовий шпиталь

Лікувались поранені воїни у військово-польових шпиталях, обладнаних у шкільних приміщеннях деяких сіл Чернігівського району.

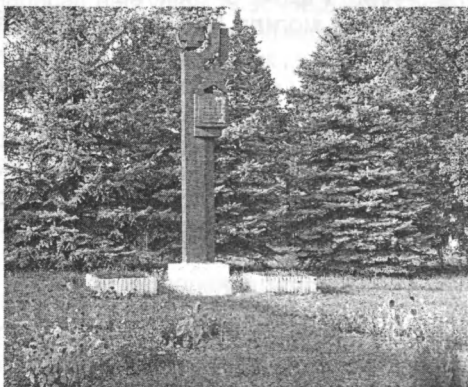
У вересні-листопаді 1943 року семирічна школа села **Кувечичі** стала лікувальним закладом для бійців, що отримали поранення під час форсування Дніпра. Наприкінці листопада шпиталь №154 евакуювався, і в школі розпочалися заняття. А в рік сорокаріччя Великої Перемоги на фасаді шкільного будинку встановлено меморіальну дошку як знак пам'яті про колишній військовий шпиталь.

Розмістився госпіталь і в **Андруївці**.

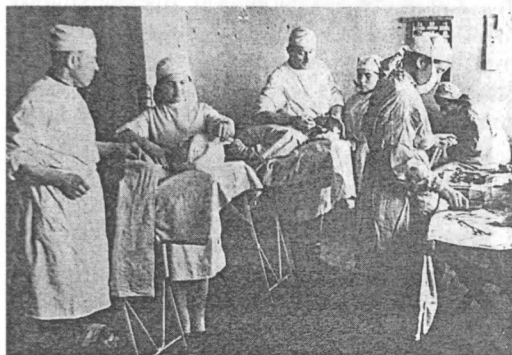
На території **Будинської** сільської ради у приміщенні школи розміщалися пересувні хірургічні госпіталі №5180–5204. Про це засвідчує меморіальна табличка.

У братській могилі сплять вічним сном 30 загиблих воїнів. Серед них – **Ігор Васильович Волинець**, який помер від поранень в одному з цих шпиталів. У 2003 році приїздили вклонитися праху героя його родичі. За похованням наглядає жителька села **Марія Іванівна Ярош**.

На території **Ковпоти** дислокувалися кілька військових шпиталів: корпусний польовий №74, польовий пересувний №216, хірургічні польові пересувні за №№133, 2406, 5181, терапевти-

Пам'ятний знак на місці розміщення шпиталів у с. Кувечичі

Шпиталь в с. Ковпита, 1943 р.

дисертації. Став професором. Працював у клініці і читав лекції в медичному інституті. Помер у 1967 році. Дружина Зарубина *Клавдія Іванівна* служила у шпиталі старшою медичною сестрою. *Іван Георгійович Титов* працював хірургом. Його війсьний досвід знадобився йому опісля, коли його призначили головним лікарем сільської лікарні у Горьківській області. А у Вінниці проживав *Анатолій Борисович Беднос*, колишній госпітальний хірург. Працював військовим лікарем, мав звання підполковника медичної служби. Не можна не згадати начальника штабу госпіталю *Юхима Гавриловича Андрушка* та його дружину *Олександрю Якимівну*, яка несла службу при штабі. Після війни подружжя оселилося у Чернігові по вулиці Луговій. Старшими медичними сестрами шпиталю були *Марія Олексіївна Трошина-Коврижних* (після війни жила і працювала у Горькому) та *Катерина Ісидорівна Макєєва*. Вона мешкала у Москві. Поранених на своїй полуторці перевозив *Павло Лаврентійович Машчиков*, котрий після війни став мешканцем Горького. Подружжя *Морозових* – *В'ячеслав Іванович* і *Тетяна Тимофіївна* – доглядали поранених, виконували будь-яку непередбачену роботу. Вони також потому оселилися у Горькому.

Цей військовий шпиталь, як багато інших по всій країні, жив своїм напруженим життям. Однак, коли видавалася сприятлива хвилина, медперсонал і поранені фотографувалися на пам'ять. Збереглися фотознімки, зроблені у школі села Ковпита, наприкінці жовтня 1943 року. На одній

чний польовий пересувний №475, евакуаційний за №2514, інфекційний шпиталь №4281.

Один з них очолював полковник медичної служби *Владислав Михайлович Сафонов*. На жаль, він помер відразу після війни. Його заступником служив *Йосип Аркадійович Кайман*. Провідним хірургом був *С.А. Зарубин*. По закінченні воєнних дій він оселився у Горькому. Захистив кандидатську і докторську

Меморіальна дошка на будинку школи в с. Андріївка

з них група військовиків, що одужують, а поруч з ними старша медсестра *Надія Груздєва*. Інше фото переносить нас в операційну, де хірурги *Титов* і *Зарубин*, а їм допомагають медсестри *Маруся Трошина-Коврижних* і *Тоня Кисельова*, роблять перев'язку пораненим бійцям. Біля стіни з інструментами медсестра *Клава Сгорова*. На цьому знімку солдати, важко поранені у груди.

Є фотографія, на якій зображені провідні шпитальні лікарі-хірурги – *Титов*, *Зарубин*, *Рубак* і *Безнос*. Останній знімок зроблено у Німеччині, травневим днем сорок п'ятого. На легких кріслах сидять начальник шпиталю *Владислав Сафонов* і провідний хірург *Соломон Зарубин*. Обидва вже не молоді і втомлені офіцери медичної служби.

На долю шпитального керівництва і медперсоналу випало багато важкої, чорної і страшної роботи, пов'язаної з врятуванням людського життя.

Видатний лікар ХХ ст. *Микола Михайлович Амосов*, який у роки війни пройшов шлях військового хірурга похідно-польового госпіталю №2266, писав про пережите: *“За всю війну мне не довелось быть свидетелем броских, эффектных, героических поступков, кроме того отчаянного летчика в октябре 41-го в Сухиничах. Но я видел повседневный, ежедневный героизм, видел массовое мужество. Уж чего-чего, а этого насмотрелся. Нужно мужество, чтобы переносить страдания. Страдания: физическая боль – острая, когда снимают повязку, когда распирает бедро, пораженное газовой флегмоной. Когда трется гипс о пролежень на крестце. Когда месяцами болит голова после проникающего ранения черепа. Голод и жажда челюстного раненого, с развороченным ртом, не глотающего, которого не могут накормить, пока не привезут к специалистам. Хроническое голодание раненых в кшечник. Страдания: холод, отсутствие постели, неудобное положение в гипсе... Сколько из них плакало и кричало в палатках, при перевязках и наших*

хирургических процедурах? Единицы... Кто из них просил себе частного, отдельного снисхождения или льготы по тяжести ранения или по чину? Единицы. А мужество принимать решения? "Нужно отнять ногу...", "Нужно сделать резекцию сустава... Да, нога гнуться не будет". Если он может принимать такие решения – то может решать и в бою.

Да. Героический наш народ. Мужественный, терпеливый, стойкий. Это не просто дисциплина. Это величие духа.

Низкий поклон им, всем раненым, которые прошли через наш ППГ, через все госпитали".⁵⁰

А незброєні лікарі, медичні сестри і санітари неодноразово переживали бомбардування. Спочатку – коли їхали на фронт, потім – коли на операційному столі лежали поранені. Необстріляні медики впадали в паніку. Згодом звикли до звуків розривних снарядів. По десять днів проводили у потягах, у товарних вагонах, на голих нарах. Кожний з них усвідомлював, що перебуває на війні не задля героїства, а задля чорної роботи для Батьківщини. За словами Амосова, це єдина військова робота, корисна і для миру.

Група ветеранів-визволителів Чернігівського району

⁵⁰ Амосов Н. ППГ-2266: Записки военного хирурга. – К., 1975. – С. 188–189.

ВІДРОДЖЕННЯ. ОКРЕМІ ЛЮДСЬКІ ДОЛІ

А між тим розпочався процес відродження краю. Чернігівці віддавали свої сили відбудові народного господарства за досить складних умов. Селяни обкладалися непосильними податками. Солдатки не в змозі були здавати державі десятки кілограмів м'яса, велику кількість яєць і молока. За це їх карав народний суд, або партійні органи визнавали жінок винними і вимагали сплатити борги як найшвидше. Красномовною є історія колгоспниці Уляни Федорівни Жлоби із села Кувечичі, про яку розповів чернігівський журналіст та історик Сергій Павленко. Її справу він знайшов у Державному архіві Чернігівської області. Отже, в листі до першого секретаря обкому Уляна Жлоба писала, що *"...28 березня 1950 року до неї в помешкання увірвалися "два чоловіки і одна жінка" і забрали за несплату податку "з жердин пряжу", з якої вона думала виткати полотно на сорочки 13-річній доньці та хворому чоловіку-фронтовику "нікуди не годному". Жінка у відчай описала своє життя-буття "без худоби і птиці". "Чоловік зовсім ослаб, – зазначала жалобливо у кінці, – уже не маємо ніяких коштів на лікування, а з мене, такої нещасної жінки, останню сорочку з плеч зірвали."* Через місяць У. Жлоба отримала офіційну відповідь від секретаря Чернігівського РККП(б)У І. Челядіна:

"...здійснений у Вашому господарстві опис майна за несплату сільгоспподатку в сумі 144 карбованців 10 копійок за минулий 1949 рік – правильно, на основі постанови РНК СРСР №473 від 28 квітня 1944 року. Вам необхідно найближчим часом розрахуватися з Державою, надати квитанцію про сплату сільгоспподатку в райфінвідділ, після чого Вам повернуть забране у Вашому господарстві майно".⁵¹ Що сталося з Уляною Федорівною опісля, невідомо.

Не менш драматичною виявилася доля мешканців спаленого фашистами Пакуля. У районному архіві зберігається красномовний документ за назвою **"Протокол засідання управи колгоспу "Вільне життя" с. Пакуль від 26 грудня 1945 р."** На ньому присутніми були заступник голови райвиконкому і представник Михайло-Коцюбинського НКВС. Обговорювали питання підготовки до весняної сівби, охорони господарства, плани тваринників. І тут слово взяв голова колгоспу. Його промова виявилася викривальною. Він сказав, що селяни систематично відмовляються здавати телят на ферму. Бригади не виконують наряди по перевезенню сіна. Одна з колгоспниць обіцяла здати теля, а потім

⁵¹ Павленко С. Опозиція на Чернігівщині: 1944–1990. – Чернігів, 1995. – С. 5.

зарізала його. Нею виявилася Явдоха Юріївна Ходос. Дивлячись в очі заступника голови райвиконкому, вона заявила: *“Ви робите гірше німців”*. Під тиском районного начальства колгоспні збори ухвалили наступне рішення щодо громадянки Ходос: *“...за уничтожение молодняка розатого скота, за нареканіе, что советская власть хуже немцев, с колхоза исключить, корову забрать, дело передать в райпрокуратуру для расследования, предложить сельсовету обложить двойным налогом и отрезать усадьбу”*.

Покарано було й інших селян. Збори ухвалили наступне: відібрати у них телят, а ті, хто їх зарізав, повинні віддати корів.

З червня до жовтня 1946 року головою пакульського колгоспу “Вільне життя” працював Володимир Лукич Півень (1918–1988) – безногий інвалід Великої Вітчизняної. Звичайно, він читав листа голови райвиконкому і секретаря райкому партії за 1946 рік, бо зберігав його серед ділових паперів, про те, що авансова видача колгоспникам зерна на трудодні – антидержавний злочин. І тим не менше зробив це. Селяни отримали зерна на 350 грамів більше за норму.

А вже 31 жовтня 1946 року в районній газеті “Колгоспний шлях” було опубліковано статтю “Саботажників хлібоздачі засуджено”. Так мешканці Пакуля дізнались, що їхній голова покараний на три роки позбавлення волі за навмисне затримання виконання плану хлібоздачі, за розбазарювання товарного зерна, за грубе порушення статуту сільгоспартілі. І все це зветься одним словом – саботаж.

Проте і сьогодні можна почути про Володимира Лукича Півня: *“Був би чужий, не дав би зерна”*. Бо люди не вважали його ворогом народу.

Селяни, колишні фронтовики з родинами, не лише обкладалися непосильними податками, а й їхня річна зарплатня часто була меншою за місячний оклад робітника і службовця. Хліба отримували від ста до трьохсот грамів. Колгоспників примушували підписуватись на Державні позики. Отримані гроші йшли на відбудову народного господарства країни. За сталінськими стандартами перемеріювали селянські городи і в багатьох випадках незаконно відрізали землю. А хто такий селянин без власної земельки? І це в той час, коли колгоспи ледь животіли. Тому голови господарств садили і сіяли не за командою згори, а як того вимагала земля. Сергій Павленко говорить, що за це *“весняна сімба 1946 року дала в ГУЛАГ аж 18 чернігівських голів колгоспів, які не виконали наказ прокурора СРСР за №58”*.⁵²

До цих негараздів додавалися облави-мобілізації на навчання в ремісничих училищах та школах фабрично-заводського навчання вугільної

⁵² Там само. – С. 24.

промисловості. Примусово вивозили дівчат на відбудову шахт Донбасу. Таку кампанію активно саботували мешканці Михайло-Коцюбинського району. Однак комсомольці цього ж району для донецьких шахтарів заготували 5 тисяч кубометрів кріпильного лісу.⁵³

Нечесно обійти мовчанням той факт, що посилений партійно-державний визиск викликав опір режимові. Прочитую Сергія Павленка: "За нашими оцінками у 1944–1950 роках на Чернігівщині чітко сформувалися такі групи опозиції: збройна (в області діяло в лісах до 100 різноманітних загонів-формувань; ОУН-УПА; дезертирська (на 1.1.1948 р. у розшуку перебувало 789 чернігівчан, які втекли з підприємств військової промисловості); антиколгоспна (у 1956 році 25695 селян жодного разу не вийшли на роботу в колгоспи); керівників-ігнорувачів злочинних наказів, постанов ВКП(б)".⁵⁴

Опозиціонери діяли неорганізовано, не маючи чіткого ідеологічного спрямування, поступово перетворюючись на злочинні об'єднання. Лише незначна кількість людей керувалася ідеями ОУН-УПА. Були серед бандитських формувань колишні поліцаї, службовці різних німецьких окупаційних установ. Навіть колишні радянські офіцери, котрі очолювали такі угруповання. Одним з них керував молодик на прізвище Кузнецов. Йому допомагала якась Маруся – жінка у чоловічому військовому вбранні, хоробрій вдачі. Банда ховалася у лісах навколо Чернігова, здійснюючи свої вилазки головним чином у нічний час. Опір потерпілих приносив їм смерть.

Бувало ще й так. Місцеве населення, голодне і безправне, озброєне з часів окупації, інколи мстилося комуністам за таке своє життя. Наприклад, по-звірячому було вбито голову колгоспу в Петрушині Василя Теленя.

Голова жіночої артілі

Зовсім по-іншому склалося життя простої селянки на ім'я *Клавдія Федорівна Гаєвська* із Слободи. Їй судилося евакуюватись на береги Волги, у Саратовську область. Там навчилася водити трактора. Працювала обліковцем тракторної бригади. Потім обрали Клавдію заступником голови колгоспу. За свою роботу отримала грамоту Саратовського обкому компартії та облвиконкому.

Коли ж Клавдія Федорівна, недавня комсомолка, повернулася у квітні сорок четвертого додому, місцеве жіноцтво обрало її головою колгоспу. Жіноча артіль – так його називали. Жодного чоловіка. Всі на фронті.

І тягла того воза Клавдія Гаєвська так, що у 1950 році до їхнього господарства приєдналися сусіди з Вікторівки, Драчевщини, Будища.

⁵³Черниговская областная партийная организация в годы Великой Отечественной войны. – К., 1987. – С. 113.

⁵⁴Павленко С. Опозиція на Чернігівщині: 1944–1990. – Чернігів, 1995. – С. 10.

У сорок сьомому році до Слободи привезли дівчинку-сирітку Тамару Іванову з Росії. Клавдія Федорівна та її чоловік Олександр Миколайович забрали дитя до себе. Так що турбот стало ще більше. Адже Гаєвські цілий день на роботі. Тамара виросла доброю людиною. Закінчила у Слободі школу. Поїхала до Чернігова на капроновий комбінат. Навчалася на заочному відділенні інституту і своїх названих батьків не забувала. А Тамара для них стала головним сенсом життя.

Раділа за Клавдію Федорівну, коли її, голову колгоспу, у п'ятдесят сьомому нагородили орденом Леніна. До середини 60-х працювала вона серед людей, серед хлібів, колгоспних турбот.

Змiнивши автомат на плуг

Певний час колишні фронтовики служили у лавах Радянської Армії. Однак з середини 50-х років, звільнившись у запас, ставали будівельниками, вчителями, інженерами, хліборобами. Як *Пилип Макарович Косолапов*. Народився він 9 січня 1919 року у далекій Башкирії. У сороковому році закінчив Оренбурзьке військово-авіаційне училище. На початку війни воював на Волховському фронті. За героїзм і мужність, виявлені у боях на Курській дузі, удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Потім – Центральний фронт. Війну Пилип Косолапов закінчив на посаді командира авіаполку. Мав воїнське звання підполковника. Коли ж дослужився до полковника, пішов у запас. Було це 1958 року.

А 1961 року направили Косолапова у Чернігівській район, підняти радгосп “Україна” у Новому Білоусі. За роки війни це господарство знало великих втрат. Пилип Макарович розумів, що здійснити корінні зміни він не здатний без спеціальної освіти. Тому вступив на заочне відділення Української сільськогосподарської академії.

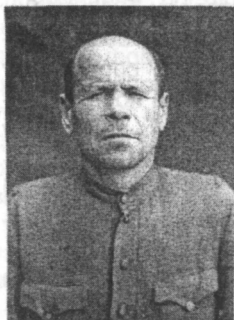
За три роки радгосп, очолюваний Героєм Радянського Союзу Косолаповим, перетворився на високо розвинуте підприємство. На чотирьох тисячах гектарів землі вирощувались різноманітні овочі, зернові і кормові культури. На гроші, що з'явилися, побудували нові ферми, механізовану кормокухню для худоби, зерносховище, млин, механічну майстерню, вітродвигун. На радгоспних полях працювали двадцять два трактори і сім комбайнів, багато машин. Більшість виробничих процесів була механізована. Для робітників радгоспу було побудовано до семи десятків нових житлових будинків.

Такою виявилася мирна віддача Героя Радянського Союзу Пилипа Макаровича Косолапова, кавалера орденів Леніна, Бойового Червоного Прапора, Червоної Зірки, Олександра Невського, Великої Вітчизняної війни III ступеня, двох орденів Кутузова.

Помер колишній директор радгоспу "Україна", що в Новому Білоусі, 7 серпня 1984 року. Похований у Чернігові.

Добре званою людиною у районі був і *Іван Полікарпович Севрюк*, народжений 1921 року у Луганській області. Звання Героя Радянського Союзу удостоєний за форсування Одера. Після війни служив офіцером у будівельних військових частинах. Останнє місце служби – Чернігів. У 1970 році звільнився у запас, маючи звання капітана. Робота диспетчера знайшлась для нього у Чернігівському райміжколгоспбуді. Ця організація здійснювала по селах зведення нових ферм, свинарників, шкіл, лікарень, будинків для колгоспників. Технічні наглядачі, які працювали у селах, передавали різнобічну інформацію диспетчеру Севрюку. Від його професійних навиків залежала якість будівельних робіт.

Іван Полікарпович пішов з життя 1986 року. Похований у Чернігові.

П.Ф. Малюга

Легендарною особистістю залишився у людській пам'яті *Пилип Федорович Малюга*, народжений у Ніжині 11 жовтня 1903 року. У 1933 році закінчив технікум будівельних матеріалів. Тоді ж, у березні, Чернігівській міськом партії направив Малюгу у село Навози (Дніпровське) "*на остаточну колективізацію і укріплення колхозів*".

Працював головою у місцевому колгоспі. Перед війною у Михайло-Коцюбинському райкомі компартії був уповноваженим по заготівлях. На фронт пішов у перші ж дні війни. У 1942–1943 роках навчався у Сталінградському військово-політичному училищі. Пізніше закінчив командні курси у I-й Московській інженерній бригаді. З боями пройшов від Прибалтики до Чехословаччини. Нагороджений орденом Червоної Зірки, медалями. Закінчив війну молодшим лейтенантом.

Повернувся до Михайло-Коцюбинського. У райкомі партії Пилипу Федоровичу мали запропонувати роботу, аж тут надійшло розпорядження із ЦК компартії України відрядити підходящу людину для роботи у Дрогобицькій області. І поїхав недавній фронтовик на західноукраїнські землі "*для оказания допомоги укріплення колхозов*". Упродовж 1946–1950 рр. зміцнював дрогобицькі колгоспи Пилип Малюга. По-всякому бувало. Тому не любив розповідати про ті часи. Відрядження закінчилося, і Пилип Федорович приїхав додому. Тут йому довірили очолити у Пакулі об'єднаний колгосп. То було перше подібне господарство у районі. Головував Малюга з 1950 до 1953 року. А потім його призначили очолити

колгосп у Навозах. Опісля у цьому селі очолював сільську раду, був парторгом. З цієї посади вийшов на пенсію. Помер Пилип Федорович Малюга у 1975 році. Прозора й ясна біографія.

Але за кожним роком життя цієї людини стоять нестача хліба, палива, голод сорок сьомого, збір податку та виконання плану по заготівлі зерна і м'ясопродуктів, лісозаготівлі, коли вдень молоді селяни трудилися у лісі, а вночі, утворивши групи, збирали і відправляли продовольство. До того ж, треба було виявляти і боротись з ворожими елементами. І при цьому залишатися людиною.

Разом із селянами, які повірили у його наміри, Пилип Федорович підняв з руїн два села. У Пакулі, наприклад, він заклав фундамент під зведення середньої школи, а у Навозах (з 1962 року – Дніпровське) очолюваний ним колгосп спеціалізувався на вирощуванні великої рогатої худоби. Це давало господарству значні прибутки. Можна було виділити кошти на спорудження лікарні, аптеки, клубу, селянських хат.

Люди поважали його і йшли до нього у будь-яких справах. За давніх селянських традицій несли голові гостинчик – від пляшки самогону до смаженої курки і шматка сала. Несли останнє. Але Малюга у таких випадках був непримиренний. Його обурений голос було чути на все село.

Прізвище Пилипа Федоровича було незвичним для мешканців Дніпровського. Деякі з них вважали, що воно означає посаду. Тому при зустрічі запитували: *“Ви працюєте малюгою?”*

Не менш колоритною постаттю був *Олексій Гаврилович Рубцов*. Він побачив світ 1916 року у місті Рильськ Курської області. Пройшов багато фронтових доріг, а в 1943 році брав участь у визволенні Чернігівського району. Вірніше, прилетів сюди літаком і разом з іншими десантниками був скинутий над лісом. Було це влітку неподалік села Малинівки. Тільки не пощастило Олексієві. Він невдало приземлився і отримав тяжке поранення, внаслідок чого втратив свідомість. Отямившись, намагався повзти. І доповз до хати місцевої жительки, яку звали Параскою. Однак сили залишили його, і Рубцов знову впав у безсвідомий стан. Тут Олексія знайшов син місцевого поліцая. Поки він бігав за батьком, з хати вийшла господарка, побачила пораненого військовика і затягла до сараю. Як тендітна жінка підняла десантника на горище, один Бог знає. Не встигла

О.Г. Рубцов

зняти з нього важкий військовий одяг, як з'явився поліцейай із сином. Зрозуміли, що сам поранений не зміг нікуди сховатися. Значить, йому допомогла Параска. Розмова була короткою. Жінка благала не чинити зла цій людині. А щоб поліцейська сімейка не виказала незнайомця, віддала своє єдине багатство – поросся.

Кілька місяців переховувала і лікувала Олексія Рубцова господарка хати. Між ним і Парасковією Мартинівною, як він шанобливо її величав, виникли почуття, які називаються коханням. Коли прийшли наші, вони побралися. Так з 1943 року російський хлопець став мешканцем українського села Малинівки. Працював у місцевому колгоспі "Шлях Ілліча", а у 1949 році його обрали головою великого господарства. Цю посаду Олексій Гаврилович обіймав до 1980 року. Про те, що ним зроблено для відродження села і колгоспу, засвідчують урядові нагороди. З 1958 до 1973 роки праця колишнього фронтовика Рубцова відзначена орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, "Знак Пошани". Оскільки слава про очолюваний ним колгосп рознеслася по всій країні, Олексій Гаврилович отримав срібні та золоті медалі Виставки досягнень народного господарства СРСР в Москві. Йому було присвоєно звання заслуженого працівника сільського господарства УРСР.

У 1990 році Олексій Гаврилович Рубцов помер. Поранення літа 1943 року все життя давало свої ознаки. Його пам'ятають справжнім господарем, щирим і добрим до людей, з якими і для яких працював майже півсторіччя у селі Малинівка, красивим мужчиною, володарем дивовижних вусів. Куди там Будионному.

*Г.М. Симончук
(с. Дніпропетровське). Снайпер.
Під час війни нагороджений
Орденом Леніна і Бойового
Червоного Прапора*

ПРО НАШУ СПІЛЬНУ ПАМ'ЯТЬ

Кидається у вічі одна закономірність: весь тягар війни припав на долю людей, народжених у першій чверті складного ХХ століття. Їхні батьки, що сформувалися в іншу епоху, передали своїм дітям любов до праці, до рідного села, до природи, серед якої зростали, врешті-решт – до України. Підростаюче покоління жило з християнськими постулатами у душі. Коли виникали будь-які побутові конфлікти і піднімалася рука на того, хто образив, внутрішній голос зупиняв: “Я б тобі дав, та Бога боюся”. Адже люди добре знали всі заповіді Христа і, в першу чергу, – “не убий”.

Російський письменник Федір Михайлович Достоєвський одним з перших відчув, що насувається на країну. Це – поступове зникнення віри, коли людина переконує себе, що Бога немає, і все можна. Переступає межу, і починає литися невинна людська кров.

Покоління майбутніх героїв Великої Вітчизняної війни пережило російську революцію 1905 року, Першу світову війну, Жовтень 1917 року, громадянську війну, колективізацію, сталінські репресії, голодомор. Руйнувалися віками накопичені традиції, церковні споруди, культурні та історичні надбання, людські долі. Людське життя втратило ціну. Як тут було не озлобитися. Ніде правди діти, дехто перетворився на жорстоких монстрів. Війна це довела.

Однак більшість молодих людей здобула військові професії, аби боронити рідну землю від фашистських нападників по всіх правилах військової науки. Коли гітлерівці вдерлися в нашу країну, артилеристи і піхотинці, льотчики і моряки, мотострільці і кавалеристи знищували ворогів, сповнені ненависті до окупантів.

Але після війни фронтовики повернулися до рідних домівок не лише героями-переможцями. Вони довели своєю мирною працею на землі, вихованням власних дітей і онуків, що найвищою цінністю є людина, створені нею духовні і матеріальні цінності.

Колишні фронтовики гідні того, щоб нарешті відтворити Велику Вітчизняну війну такою, якою вона була насправді. Дослідникам належить очистити її сторінки від ряду непорозумінь, спричинених розумом різних ідеологів. Це стане можливим за однієї умови: кожний з нас повинен нічого не забути з того, що відбувалося на тій жахливій війні. Адже наші діди і прадіди, батьки і матері, брати і сестри спонукали весь світ зробити грандіозний крок до людяності та миру. Нам залишається схилитися перед ними і йти далі шляхами, прокладеними творцями Великої Перемоги над гітлерівським фашизмом, котрий ніс народам світу поневолення або повне знищення як етносу.

Сьогодні інколи порівнюють події Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років з подіями Вітчизняної війни 1812 року. Мовляв, битва з Наполеоном канула в літє так само, як боротьба з Гітлером. Хто нині пам'ятає про день Бородіна, подвиг Багратіона, відчайдушних гусарів Дениса Давидова, здачу Москви військам французького імператора? Далека історія і все. Такою, мовляв, є невдячна людська пам'ять. Та ні, живе в народі гордість за своїх предків, котрі об'єднали козаків у шість Чернігівських полків, що мужньо виступили разом із полтавським козацтвом проти французької гвардії. Коли Наполеон був розбитий на території Росії, козацькі підрозділи воювали у складі російської армії у 1813–1814 рр. на полях Німеччини і Франції.

Законодавство врахувало заслуги чернігівських і полтавських козаків у боротьбі з військами французького імператора і захистило їхні права відповідними документами. Козацтво оголошувалось станом вільних землевласників, позбавлених будь-яких повинностей, окрім загальних державних і земських. Революція відняла ці права назавжди. Тому у деяких наших сучасників склалося враження, що подвиги чернігівців у 1812 році канули в літє. Мовляв, так буде і з героями минулої Вітчизняної війни.

А.К. Єрмаков

Л.В. Сараяев

Відкриття пам'ятника воїнам-визволителям у с. Роїце

Якщо ми хочемо, то будемо пам'ятати. Пам'ять жива, поки цього хоче людина. Відрадно, що народжується дитячий волонтерський рух. Раніше їх називали тимурівцями. А перша окрема гвардійська танкова бригада, розквартирована у смт. Гончарівську, піклується про ветеранів, зберігає колекцію зброї часів війни, яку на свято Перемоги і День захисника Вітчизни виставляє для населення.

Цікаво, що Гончарівський полігон утворений 1953 року. На його відкриття приїздив легендарний воєначальник, генерал Василь Чуйков. Переказують, що опікувався маршал Жуков і навіть приїздив сюди.

“Оцініть нашу жертву і пам'ятайте про нас”

Пам'ятники. Меморіали. Обеліски. Багато їх на чернігівській землі. Коли не вистачало коштів, зводили з гіпсу, інших недовговічних матеріалів. У середині 50-х років стало можливим увічнити подвиг героїв війни у граніті, мармурі та бронзі.

Монументальне увічнення героїв і подій Великої Вітчизняної війни набуло широкого розмаху по всьому Чернігівському району. І це стало справою не лише влади. У кожному селі живуть люди, котрі шанують світлу пам'ять тих, хто віддав своє життя у боротьбі з недолюдками – німецькими фашистами. Вони любовно доглядають священні для всіх місця – братські могили, пам'ятники, обеліски.

Перепоховання воїнів-визволителів у Павлівці. 1973 р.

Начальник штабу 181-ї Сталінградської стрілецької дивізії генерал-майор Василь Іванович Зайцев з однополчанами під час перепоховання загиблих

Серед них – Меморіали Слави, такі, як у Ведильцях, Анисові, Ковпиті, Михайло-Коцюбинському, інших селах – величні, мармурові. Це – скромні пам'ятники на братських могилах, де поховані воїни-визволителі і односельці. Їх можна побачити майже у кожному селі. Вшанований подвиг і юних партизанів та підпільників. Так, у селі Новий Білоус школярі догля-

дають могилу і пам'ятник закатованому фашистами Михайлу Борсуку. Встановлено пам'ятні знаки і меморіальні дошки на будинках, де розміщалися військові шпиталі у селах Кувечичі, Буда, Андріївка, Ковпита. Увагою оточені поховання Героїв Радянського Союзу – як місцевих уродженців, так і воїнів-визволителів. У Новому Білоусі – А.Г. Свиридовського, народженого тут. У Черниші – А.С. Юрченка, який народився у цьому селі. У Ведильцях – М.Г. Туровця, місцевого уродженця. У Количівці, Андріївці, Ковпиті збережено поховання Героїв Радянського Союзу А.І. Дьошина, П.К. Мурахтова, І.М. Грачова – учасників визволення цих сіл. Вражають пам'ятні знаки на честь воїнів 13-ї армії, які форсували Дніпро на ділянці Пакуль-Навози, 15-го стрілецького корпусу учасників оборони Чернігова на рубежі Седнева, Черниша і Терехівки 1941 р. і багато-багато інших.

На жаль, поховання віддалених місць не мають належної уваги. На це багато причин, але не в моїй компетенції давати їм оцінку.

Вічна пам'ять і вічне безсмертя всім, хто не схибив у важкі часи людських страждань, сумнівів, втрат, хто вірив у Перемогу над лютим ворогом і не жалів для цього свого життя, обірваного на злеті.

У монументальних спорудах, про які ми говоримо, історія нашого краю часів минулої війни. Ці споруди необхідно гідним чином зберігати, тому що, за словами давньоримського імператора Трояна: *“Відніміть у народу його історію – і ви віднімете у нього майбутнє”*.

“Знімається кіно”

У першій половині 60-х рр. ХХ ст. вийшло друком багато цікавих книг про Велику Вітчизняну війну. Серед них великою популярністю користувалась повість українського прозаїка Леоніда Первомайського *“Дикий мед”*. На неї звернув увагу талановитий кінорежисер Володимир Чеботарьов. Він заходився екранізувати твір, присвячений долі жінки, журналістки на війні. Кіноекспедиція прибула влітку 1966 року у село Довжик. Розпочалися зйомки *“Дикого меду”*. Головну жіночу роль зіграла зірка радянського кіно Алла Ларіонова. Їй довелося викупатися у місцевому болоті, бо того вимагали обставини кінозйомок.

Так було прокладено шлях на чернігівську землю для майбутніх кінематографістів, котрі знімали фільми про війну.

На початку 1970-х років Київська кіностудія ім. О. Довженка запросила до себе на роботу відомого актора і режисера Леоніда Федоровича Бикова. На той час він працював на Ленфільмі. Запрошення прийняв з радістю. Йому запропонували сценарій Євгена Онопрієнка-Сацького *“В бой идут одни старики”*, написаний на документальній основі про ескадрилью співучих льотчиків-винищувачів часів Великої Вітчизняної війни. Леоніду Бикову сценарій сподобався. І він розпочав кінопроби у травні 1973 року.

Головну роль капітана Титаренка він взяв собі. Мріяв зняти кольорову широкоформатну стрічку. Не дозволили. Не відразу ж готовий фільм випустили на кіноекран. Тодішній міністр культури України вбачав у ньому хиби ідеологічні. Неправдивою виявилася для нього історія ескадрильї, де велике значення командири надавав вмінню своїх підлеглих співати. Лише втручання справжнього командира, який став прообразом капітана Титаренка, а на той час впливового представника Міністерства оборони СРСР, врятувало справу. Кінофільм "В бой идут одни старики" вийшов на екрани країни. За дванадцять місяців прокату його подивилися 44,3 млн. людей. У лютому 1974 року на Всесоюзному кінофестивалі у Баку фільм отримав Перший приз. То була справжня перемога режисера і всієї творчої групи.

Особливо раділи чернігівці. Адже упродовж трьох місяців, з червня 1973 року, кінофільм знімався на околиці Шестовиці. Тут місцеві жителі знову побачили імпровізовані бліндажі, справжній аеродром військового часу. Особливість моменту полягала ще в тому, що роль командира полку виконував Віктор Мірошниченко – тоді популярний і улюблений актор Чернігівського драмтеатру ім. Т. Шевченка. На жаль, нині покійний.

Виконавиця однієї з жіночих ролей Євгенія Симонова розповідала: *"Быков обошелся несколькими Як-18. Настоящие полеты снимали общим планом на аэродроме "Чайка". За штурвалом сидели летчики. Они же пилотировали самолеты для съемок под Черниговом (именно там нашли натуру, наиболее подходящую для военного аэродрома). С одним из пилотов "Чайки" Быков поднялся в воздух, и оператор должен был снять его крупным планом. Оказалось, что перегрузка сильно исказила лицо актера, и на экране это выглядело бы неэстетично"* (Киев. ведом. – 2003. – 31 окг.).

Мешканцям Шестовиці пощастило побачити справжній, часів війни, літак У-2, прозваний "кукурудзником". Його доставили на знімальний майданчик із музею авіації Домодедовського аеропорту Москви. Але на літаку ніхто не піднявся у повітря. "Позував" ветеран на землі. Герой Радянського Союзу Микола Якович Кальонов був нештатним консультантом фільму.

Леонід Биков вважав Чернігів, навколишні села і природу цього краю гарною натурою для майбутніх фільмів. Тому порадив знімати у Чернігові кінострічку "Дождь у чужому місті", хоча по сценарію дія відбувається в одному з російських міст. Леонід Федорович був художнім керівником цієї роботи молодого режисера.

11 квітня 1979 року, повертаючись з Чернігова до Києва, під Топчіївкою Леонід Биков потрапив в автокатастрофу і загинув. Не відпустила його чернігівська земля. На грудях Леоніда Бикова сяяла Золота Зірка славного чернігівця.

У Пакулі, Пльохові, Ведильцях та навколишніх лісах кінорежисер Анатолій Буковський, теж з кіностудії ім. О. Довженка, у 1977 році знімав телесеріал "Підпільний обком діє" за однойменними мемуарами партизанського ватажка, двічі Героя Радянського Союзу Олексія Федоровича Федорова. І знову чернігівці переживали, хоча і не по-справжньому, лихоліття минулої війни. А потім зацікавлено дивилися картину.

Тим часом син Анатолія Буковського Сергій навчався професії кінорежисера. Зняв декілька документальних та ігрових фільмів. Мав визнання. Але справжня слава прийшла до Сергія Буковського після виходу на телеекрани України, а згодом і Росії, документальної стрічки "Війна. Український рахунок". Це сталося 2002 року, а за рік ця робота була відзначена Національною премією ім. Т. Шевченка.

Кілька епізодів Сергій Буковський також знімав у Пакулі і Чернігові. Остарбайтери, колишні партизани, просто свідки окупаційної системи стали героями картини. Фільм вийшов чесний і пронизливий своєю правдою про війну.

Чому Леонід Биков, Анатолій і Сергій Буковські обрали Чернігівський район місцем зйомок своїх кінофільмів воєнної тематики? Гадаю, тому, що добре знали, яка тяжка доля випала його мешканцям за два роки окупації. Знали, що на чернігівській землі і військові, і місцеве населення дали гідний опір фашистським катам. Знали, що люди пам'ятають своїх героїв. Тому з ними легко буде спілкуватись. І режисери не помилилися.

Це відповідь скептикам, котрі мають сумніви щодо довговічності пам'яті про минулу війну. До слів героя Леоніда Бикова капітана Титаренка: "Будемо жити!" – додам: "Будемо пам'ятати!"

*Заслужений артист Чувашії
Віктор Мірошниченко (актор
Чернігівського драмтеатру
ім. Т. Шевченка) в ролі коман-
дира авіаполку. К/ф "В бой
идут одни старики"*

І ЗНОВУ ДУМКИ ВГОЛОС

Тема Великої Вітчизняної війни нещадно експлуатовалася у Радянському Союзі. У художній літературі і мистецтві пріоритетними були лише дві теми – виробнича і воєнна. Кохання являлося другорядним фоном. Вийшло друком безліч документальних і художніх творів про партизанів і підпільників, діючу армію, радянських розвідників. Серед цього потоку видань, на мою думку, відокремлено стояли повісті Олександра Довженка, Костянтина Симонова, Іллі Еренбурга, Олесья Гончара, Леоніда Первомайського, Віктора Некрасова, Василя Викова, Бориса Васильєва, Юрія Бондарєва, Григорія Бакланова, Анатолія Рибаківа. Гадаю, особливість цих творів полягала в тому, що їх автори пройшли пекло війни, вистраждали неабияке гірке лихоліття фронтів доріг. Тому їм вдалося у повній мірі сказати своє щире, неповторне, перейняте нещадною правдою і синівським болем слово від імені всіх тих солдатів, кому випала трагічна героїчна доля.

Офіційні літературні критики саркастично охрестили прозу письменників, колишніх фронтовиків, “окопною”, тому що у повістях і романах головними героями виявилися солдати, що стояли насмерть, беручи плацдарми, безіменні висоти. У кожного солдата – свій вираз обличчя, тому забути їх не можна. Вони – узагальнення усєї скрути окопної війни.

*“Нерідко ці книги, – писав Юрій Бондарєв, – несли в собі заряд жорстокого драматизму, часом їх можна було визначити як “оптимістичні трагедії”, головними героями яких були солдати і офіцери одного взводу, роти, батареї, полку, незалежно від того, подобалося це чи ні невдоволені критикам, які вимагали масштабно-широких картин, глобального звучання. Книжки ці були далекі від будь-якої спокійної ілюстрації... В них була сувора й героїчна солдатська правда”.*⁵⁵

Одночасно з книгами письменників-фронтовиків на бібліотечних полицях і в книгарнях зарясніли мемуари Жукова, Баграмяна, Рокоссовського, Василевського, Москаленка, Мерецькова, Петрова тощо, котрі користувалися великим попитом читачів. Однак не було видано жодної книги спогадів простих солдатів та офіцерів, на долю яких безпосередньо випали гіркі і радісні фронтові дороги. Вони могли б розповісти своїм співгромадянам про невідому війну, а це було б розходженням з офіційно прийнятою точкою зору про чотири роки воєнного лихоліття.

Поруч із спогадами радянських воєначальників розходилися по домашніх книгозбірнях мемуари українських партизанських ватажків Федорова, Сабурова, Ковпака, Пономаренка, Строкача, Медведєва, Збанацького,

⁵⁵Виков В. *Піти й не повернутися: Повісті.* – К., 1983. – С. 6–7.

Балабая, Лукашова, Гуда, Балицького – всіх і не перелічиш. Люди шукали в них своє, заповідне.

Книги різні за змістом, за манерою викладання, але є в них дещо єдине: фарби обрані дві – біла і чорна, ніяких напівтонів, дійові особи – герої-мученики та зрадники і, звичайно, кон'юнктура часу. І немає в них відповіді на безліч питань, пов'язаних з початком війни, окупацією України, розділенням людей на зрадників і ненависників фашистського режиму, який запанував на українських землях, з появою Української Повстанської Армії, організацій ОУН у східних регіонах України, з приватним життям людей на окупованих територіях, яких після війни вкрили ганьбою. Ніхто з мемуаристів та авторів документальних творів не відповів на запитання: чому солдати-переможці жебракують, збираючи милостиню по вагонах, на церковних парканах і просто на вулицях, чому серед них багато безногих інвалідів на візках, які пересуваються, відштовхуючись руками від землі, чому співаються здорові фронтовики, а деякі з них очолюють кримінальні банди? Чому земляки нешанобливо ставляться до жінок, що повернулися з війни, а дехто з дітьми, але без чоловіків?

А правда полягала в тому, що занадто багато з недавніх солдатів опинилися загубленими у мирному житті. Суспільство ж поставилося до них байдуже і безсердечно. Така вже закономірність війни: ні мільйонні жертви, ні гучні перемоги не в силах запобігти страшному падінню моралі воюючих сторін. Війна узаконює вбивства і розтліває душі правилом "все можна", вона повертає до мирного життя людей спустошених. А це небезпечно відбивається на наступних поколіннях і на ході всієї історії.

Над авторами історичних наукових праць панував внутрішній цензор, від якого не можна було позбавитися. Тепер, коли цензуру знято на державному рівні, відкрито раніше заборонені архіви, у дослідників виникла можливість вивчити архівні документи і матеріали для об'єктивного висвітлення того, що відбувалося з Україною в роки Великої Вітчизняної війни, яка прагнула незалежності і свободи. А значить процеси тут відбувалися неоднозначні. Чому так вийшло? Відповідь знаходимо у Льва Троцького: *"Ніде репресії, чистки, придушення, всі інші види бюрократичного хуліганства в цілому не досягли таких страшних розмірів, як на Україні, у боротьбі з могутніми прихованими силами в українських масах, що прагнули більшої свободи й незалежності"*.⁵⁶

Під час минулої війни одна частина українського населення боролася за ці ідеали проти фашизму у лавах Червоної Армії, інша – проти гітлерівців і сталінської диктатури у лавах Української Повстанської Армії. Керівники ОУН спочатку наївно сподівалися на розуміння з боку гітлерів-

⁵⁶ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: У.2-х т. – К., 1994. – Т. 1. – С. 356.

ської Німеччини. Тому 30 червня 1941 року у Львові оголосили про створення незалежної Української держави. Для німців це не стало новиною. Річ у тім, що міністр закордонних справ Йоахім фон Ріббентроп ще 14 квітня 1941 року одержав Меморандум Володимира Стахова, керівника політбюро ОУН-Б, та лист від 24 червня 1941 року, в яких йшлося про наступне: розв'язати українське питання можна шляхом утворення незалежної держави.⁵⁷ Тоді ці документи були проігноровані. А на подію 30 червня 1941 року німці відреагували так: 3 липня у Кракові вони заарештували Степана Бандеру, доктора Горбового, професора Андріївського, Мудрого і доктора Шухевича. У Львові – Ярослава Стецька і весь його Кабінет Міністрів.

Бандеру допитували державний підсекретар Кундт, доктор Фель, суддя фон Бюлов, полковник Бизанц. Коли керівник українських націоналістів у присутності своїх соратників виклав власне бачення подальшої долі України, яка є союзницею Німеччини, державний підсекретар Кундт заявив: *“Ни немецкая власть, ни службы Берлина не проинформированы о существовании украинского правительства во Львове. Такое правительство создано без разрешения. Возможно, украинцы лично чувствуют большой подъем и считают нас своими союзниками, но в понимании государственной терминологии мы не являемся союзниками, мы являемся завоевателями российско-советской территории (Підкреслено авт.). Окончательное решение в этом деле [йшлося про український уряд та українську державу – Л.С.] примет только фюрер”*⁵⁸

Такого приниження, напевно, Степан Бандера ніколи не переживав у своєму житті. Гітлер дійсно прийняв рішення: ніякої незалежної України не може бути. Здатність українців терпляче працювати, їх жіночу ментальність необхідно використати на користь Німеччини. Всіх, хто запобігати-ме цьому, знищувати фізично.

І запалали українські села і міста. Гинули на шибеницях, у душогубках, під дулами німецьких автоматів десятки тисяч людей України. Паралельно радянському підпіллю діяли підпільники ОУН. Фашисти вилучували бандерівців і розстрілювали їх. Напередодні зими 1941 року такі акції відбулися в Дніпропетровську, Києві, Миколаєві, Рівному, Житомирі, Вінниці.

5 грудня 1942 року начальник Українського штабу партизанського руху майор державної безпеки Тимофій Строкач доносив у ЦК КП(б)У на ім'я Л.Р. Корнійця наступне: *“...арестовали Бандеру, вигнали с України*

⁵⁷Гончарук Г.И., Нагайцев А.Е. *Нацистские документы об УПА: разночтение.* – Одесса, 2003. – С. 91.

⁵⁸Там само. – С. 94.

других видних діячів ОУНА і заборонили місцевій фашистській адміністрації привертати бандерівців для боротьби з партизанами, объявити їх “нежелательними” елементами”. Строкач сповіщає також про розстріл Бандери. Але це була помилка. Фашисти вбили його двох братів, котрі, як і він, утримувалися у фашистському таборі Заксенхаузен. Далі “головний партизан” інформує, що оунівці ведуть підпільну боротьбу з німцями. За це 15 серпня 1942 року у Києві окупаційна влада зняла жовто-блакитні прапори над українськими цивільними установами. Натомість з’явилися штандарти із свастикою. Під виглядом народних музик-бандуристів та артистів оунівці ходять по селах, агітуючи місцеве населення проти німців. Процитований документ вперше опублікований у двотомнику Івана Біласа (Т. 2. – С. 329).

На початку вересня 1942 року у Чернігові арештовано посадника (урядовця) *Ребенка*, керівника Чернігівського району *Дзюбка* та коменданта української поліції *Тураша* за господарський саботаж. Дзюбка обвинуватили у співпраці з більшовиками. Тураша названо злодієм. Ребенка випустили з огляду на його похилий вік. Так з’явилася перша інформація про арешти бандерівців у Чернігові. У травні 1943 року активізувалися бандерівці на півночі Чернігівщини.⁵⁹ За даними Івана Біласа, на 5 березня 1944 року у Чернігівській області виявлено 6 осередків і 45 учасників ОУН. З них 15 людей знаходилися під вартою, а 8 розшукувались. 22 учасники перебували під агентурною розробкою.⁶⁰ На жаль, не вдалося розшукати такі дані по Чернігівському району.

Центром активного, загальнонаціонального бандерівського руху був міський уряд Києва. Посадник *Багатій* створив “Організацію харимативної допомоги”, яку поліція ліквідувала. Тоді урядовці взяли дозвіл на відкриття відділення Червоного Хреста. Через підпільників ОУН зібрили інформацію про 60 тис. полонених. Стан їхнього утримання було подано як німецьку безгосподарність. Багатій налагодив торгівлю, давав людям посвідки. Своє справжнє ставлення до окупантів ретельно приховував. Проте хтось його зрадив. До бандерівських поглядів Багатія приєдналося те, що за радянські часи він працював директором єврейської школи у Києві і був особистим вчителем дітей М.С. Хрущова. Посадника ліквідовано.⁶¹ Цей факт засвідчує, що існувала можливість налагодження контактів між радянськими владними структурами і керівництвом українських повстанців бандерівського напрямку для спільної боротьби з окупантами.

⁵⁹ Там само. – С. 157, 176.

⁶⁰ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: У 2-х кн. – К., 1994. – Кн. 1. – С. 367.

⁶¹ Гончарук Г.І., Нагайцев А.Е. *Нацистские документы об УПА: Разночтение.* – Одесса, 2003. – С. 146–147.

Однак протистояння між радянськими спецслужбами і воїнами ОУН-УПА все більше ставало небезпечним. У цитованій книзі Гончарука та Нагайцева вперше публікується німецький документ “Партизанський рух в Україні”. Це переклад зізнань полоненого Червоної Армії *Шевельова*. Він розрізняє два роди партизанів – тих, хто воює “за ідею”, і тих, хто ховається з різних причин. Тих, других, НКВД дуже швидко вилловлює і ними поповнює штрафні батальйони. Прихильники Бандери, Мельника і Тараса “Бульби” воюють “за ідею”, тому їх вважають вкрай небезпечною силою для радянської влади. Настрій українських повстанців дуже протиросійський. Ось чому солдати, хоча і налаштовані проти більшовиків, воюють з українцями з великою жорстокістю.⁶²

Неправду говорив радянський військовополонений Шевельов про антибільшовицьке ставлення червоноармійців. Про жорстокість – правда. Війна призвела до того, що такі погляди, якщо вони й були притаманні певній частині військовиків, кудись зникли. Головним було інше. Кадетський лідер царської Росії П.М. Мілюков, перебуваючи на півдні Франції, у 1943 році написав статтю, надруковану на ротаторі і на машинці. Великим накладом вона таємно розійшлася серед російських емігрантів. Автор писав, що велика більшість людей у Радянському Союзі іншого режиму не знає, а свідки старого порядку доживають свої дні на чужині. *“Советские люди, – писав Мілюков, – создали громадную промышленность и военную индустрию, они поставили на рельсы нужный для этого производства аппарат управления. Упорство советского солдата коренится не только в том, что он идет на смерть с голой грудью, но и в том, что он равен своему противнику в техническом знании и вооружении – и не менее его развит профессионально. А главное, он не чувствует над собой палку другого сословия, другой крови, хозяев по праву рождения”*.⁶³

Ця стаття відіграла певну роль у посиленні антифашистських настроїв у лавах еміграції. Емігранти активізували свою участь у русі Опору. Буде неправдою замовчувати той факт, що емігрантські кола Франції до появи статті Мілюкова не були сторонніми спостерігачами за подіями. Вони боролися з окупантами у підпіллі і партизанських загонах. Однак виступ поважаного кадетського лідера спонукала до створення 3 жовтня 1943 року у Парижі Спілки російських патріотів, яка допомагала радянським військовополоненим тікати із фашистських концтаборів. Саме вони поповнювали лави французьких партизанів, серед яких були й чернігівці. За участь у підпільному русі понад 100 емігрантів, що жили у Франції, були закатовані німецькими фашистами.

⁶² Там само. – С. 60.

⁶³ Шкаренков Л.К. *Агония белой эмиграции*. – М., 1981. – С. 188.

Патріотичні виступи емігрантів спостерігалися і в Чехословаччині. Леонід Шаренков розповідає, що у перемогу Червоної Армії незмінно вірив колишній керівник євразійської групи у Празі *Петро Миколайович Савицький*. Він народився у Чернігові 1895 року. Закінчив тут чоловічу гімназію. Писав гарні вірші. Був відомим дослідником історичної минувшини рідного Чернігова, зокрема меценатської діяльності полковників Лизогубів і Дуніна-Борковського. Після революції 1917 року Савицький залишив Україну. Оселився у Празі. Обіймав тут посаду професора в Російському інституті сільськогосподарської кооперації. Мав вчений ступінь кандидата економічних наук. Його впевненість у поразці фашистської Німеччини допомогла багатьом людям вижити. Після Перемоги Петро Миколайович жив у соціалістичній Чехословаччині та помер у Празі. Похований на одному цвинтарі із Софією Русовою, теж чернігівкою.

Брат колишнього Чернігівського губернатора Миколи Маклакова *Василь Олексійович Маклаков*, колишній посол Тимчасового уряду у Франції, 12 лютого 1945 року з групою колишніх російських міністрів відвідав радянське посольство у Парижі, аби привітати перемоги Червоної Армії. Він розповів послу Богомолу про недавній емігрантський страх за долю Росії, яка, на думку її колишніх громадян, не здатна вистояти проти Німеччини. Кривавими сльозами плакали вони, коли чули про перші поразки Червоної Армії. Проте дійсність виявилася справжньою несподіванкою для всіх. А німцям не вдалося повести за собою усю еміграцію. Емігранти зверталися до радянських представників з проханням зарахувати їх в армію, пропонували вносити гроші у фонд оборони. Радянський Союз переміг. Росія врятована, і врятований увесь світ.

Таким чином, навіть непримиренні колись вороги радянського ладу захоплено визнали патріотизм народу, доблесть військовиків, мистецтво воєначальників.

Здавалося, мир запанував повсюди, в тому числі і в Україні. Проте це було не так. До 1952 року на західноукраїнських землях точилася кровопролитна боротьба між повстанцями і військами НКВД. Спостерігалися виступи представників ОУН і в деяких районах Чернігівщини. За свідченням полковника Віктора Роєнка, *“усі вони були синами соборної України: з Дону, і Кубані, Закарпаття і Волині, із східних і західних земель. Від їхніх рук гинули як фашисти, так і карателі московських банд”*.⁶⁴ І в цьому їм допомагали розвідки деяких західних країн. Такими були реалії того часу.

Полковник Віктор Роєнко переконаний, що вояки УПА були мужніми борцями за свободу України. Але їх донині називають “бандитами”, “національними недобитками”, і ніхто не ладен зрозуміти трагедію цих лю-

⁶⁴Роєнко В. *Україна або смерть!* – К., 1997. – С. 62.

дей. Адже "лише вони в тодішній Україні, розтерзаній і заляканий", понад шістдесят років тому "виступили не тільки проти фашистських варварів, а й проти сталінських посіпак, проти енкаведистського терору, проти зросійщених яничарів".⁶⁵ І в той же час, на думку ветерана УПА, необхідно віддати шану і почиті тим співвітчизникам, які в лавах Червоної Армії чинили опір фашизму. "Йдучи під сталінськими прапорами у бій за комуністичну Україну, – пише колишній воїн, – вони боронили нашу землю від кривавого гітлерівського нашествия. І ми не маємо права забувати про це".⁶⁶

А Сталін чомусь забув не лише про внесок українців у справу Перемоги. Він забув про подвиг всіх інших народів Радянського Союзу і у 1947 році скасував як державне свято День Перемоги. Оголосив цифру загиблих – 7 мільйонів. Невелика кількість, аби не лякати населення. Сьогодні більшість експертів Російської Академії наук зійшлися на таких цифрах: близько 8 мільйонів 668 тисяч втратила армія і 18 мільйонів – мирне населення. Всього 26 мільйонів загиблих.⁶⁷

На долю України припадає 2,5 мільйони загиблих військовиків і 5,5 мільйона жертв мирного населення. У сумі – 8 мільйонів людей.⁶⁸ У сумній статистиці кількості воєнних жертв Україна займає перше місце. У Чернігівській області було знищено 127 778 людей і вивезено до Німеччини на каторжні роботи 41 578 людей. На фронтах Великої Вітчизняної війни загинуло 134,5 тисячі людей.⁶⁹

Посвідчення учасника Параду Перемоги 1945 р. Ф.і. Цибулі з Пакуля

Фото Ф.і. Цибулі з с. Пакуль

⁶⁵ Там само. – С. 90.

⁶⁶ Там само. – С. 92.

⁶⁷ Радзинский Э. Сталин. – М., 2004. – С. 628.

⁶⁸ Гунчак Т. Втрати українців під час Другої світової війни // Сучасність. – №7. – 1992. – С. 17.

⁶⁹ Чернігівщина: Енцкл. довідн. – К., 1990. – С. 24.

✓ Але повернемося до свята Дня Перемоги. Червоним днем календаря воно стало лише 1965 року завдяки зусиллям письменника-фронтовика *Сергія Сергійовича Смирнова*. Він зробив неймовірно – переконав тодішнє радянське керівництво встановити статус ветерана Великої Вітчизняної війни, відновити державне свято День Перемоги.

І от 9 травня 1965 року, вперше після війни, на вулиці міст і сіл Радянського Союзу, України і Чернігівщини вийшли ще молоді учасники недавніх бойових дій з урядовими нагородами на лацканах піджаків, не соромлячись цього. Цей день започаткував серію публікацій на сторінках газет і журналів про подвиги людей на фронтах Великої Вітчизняної війни. Не залишилась осторонь і газета Чернігівського району, яка тоді мала назву “Шляхом комунізму” – тепер “Наш край”. Гортаючи сторінки видання сорокарічної і тридцятирічної давнини, я знайшла цікаві нариси, кореспонденції, замальовки про людей минулої війни. Звичайно, про всіх героїв тих публікацій розповісти неможливо, але про деяких з них я згадаю.

В Іванівці проживав *Петро Якович Годун*, колишній сержант, командир артилерійської батареї. Як найдорожчий скарб зберігав прострілену фронтову шинель, стареньку солдатську гімнастерку з бойовими орденами та медалями. Інколи брав із шафи свої реліквії і тоді поринав у спогади.

Як холодної дощової осені сорок першого під Москвою стріляла його гармата. Як падали солдати. Як поранений осколком міни у голову командир батареї захриплим голосом корегував вогонь. Як від надмірної втрати крові втратив свідомість і впав на землю. Як, отямившись за хвилину, покликав його, сержанта Годуна, і наказав Петрові Яковичу взяти на себе командування батареєю. Адже за ними була Москва. Ледь вимовивши ці слова, старший лейтенант вмер. Новопризначений комбат Годун наказав артилеристам викотити свої 76-міліметровки на відкриту позицію і бити ворога.

Одні розстріляні фашистські танки зупинялись назавжди, охоплені полум'ям, інші відступали назад. Дві доби Петро Годун керував боєм, мотався в гарячці, вимагаючи вогню. А потім біля понівеченої гармати спали живі, а поруч лежали мертві артилеристи.

І знову жажливі, криваві бої. Визволення підмосковного Мар'їного. У взаємодії з піхотинцями і стрілецькими підрозділами билися артилеристи. І от настав найскрутніший момент, коли сержант Годун, залишившись один на один з гітлерівцями, викотив гармату на вільну позицію і відкрив вогонь. Однак сили були нерівними. У ту хвилину, коли в нього влучив ворожий снаряд, Петро Якович почув гучне “Ура!”. То надійшла підмога.

Важко пораненого комбата відправили до шпиталю. Перебуваючи там, не знав, що про подвиг його побратимів писали фронтові газети, а він представлений до високої урядової нагороди – ордена Леніна. Та склалося так, що на сотнях фронтових доріг загубились його сліди. Петро Якович визволяв Україну, дійшов до Берліна. Мав орден Червоної Зірки, багато бойових медалей.

У повоєнний час працював у колгоспі “Авангард” комбайнером, слюсарем у тракторній бригаді, тому що дошкуляли фронтові рани.

Через тридцять два роки орден Леніна за оборону Москви знайшов Петра Яковича Годуна. Вручали нагороду в Іванівському сільському клубі, куди зібралися його односельці. Довго аплодували мужній, скромній, працелюбній людині. Адже раніше про орден Леніна він нікому не розповідав.

Василь Назарович Карпенко народився 1921 року в **Количівці**. Зростав здоровим, слухняним і роботящим хлопчиком. Гарно вчився в школі. По закінченні навчання працював з батьком на колгоспних полях. Служба в армії була Василеві в радість. Писав батькам, що став артилеристом.

А потім – війна. Сержант Карпенко командував обслугою протитанкової гармати в Білорусії. Не знали Назар Олексійович та Олімпіада Павлівна, що їхній син Василь Карпенко наказом Брянського фронту від 10 листопада 1941 року був нагороджений орденом Червоного Прапора за №25218. Нагороду йому вручили. Не знали про це батьки сержанта тому, що одержали повідомлення: Василь Назарович Карпенко у сорок другому році пропав без вісті.

Через чверть століття надійшов лист від юного слідопита Миколи Дмитрієва з далекого і незнайомого хутора Нова Деревня Белгородської області. Юнак сповіщав подружжя Карпенків, що їхній син спить вічним сном у братській могилі цього хутора, що юні слідопити під час земляних робіт знайшли орден Червоного Прапора, яким був нагороджений Василь, передали його до краєзнавчого музею. Назар Олексійович Карпенко відвідав вперше майже за тридцять років могилу сина і передав привіт від матусі, котра захворіла від горя.

У **Седневі** добре заною була родина *Павла Самойловича Білоконського*, учасника Першої світової війни 1914 року. Його три сини Андрій, Микола, Ларіон і він сам пішли на фронт у сорок першому. Павло Самойлович з Андрієм і Ларіоном боронили Москву. Спочатку загинув Микола, потім згорів танкіст Ларіон Білоконський. А вдома на них чекала мати і четверо маленьких хлопчиків. Батько повернувся до Седнева і відбудував його.

Мешканці села **Боровики** *Іван Костянтинович Свириденко* та *Платон Мусійович Ребенок* із синами та ще три родини Свириденків допомагали Червоній Армії човнами під час форсування Десни. Підвозили підводами знаряддя праці, налагодили переправу в урочищі Затон. А *Григорій Федорович Ващенко*, *Семен Матвійович Кравченко* (йому тоді було шістнадцять років) зробили ручний пором, збудували дерев'яний міст для потреб червоноармійців.

Жив у **Старому Білоусі** *Микола Омелянович Любчик* із сім'єю. І був у нього син *Олексій*. Вдвох пішли на війну. Олексій Любчик закінчив танкове училище, отримав звання молодшого лейтенанта. Перший бій пережив під Воронежем. Потім були Курськ, Орел, танкова битва під Прохорівкою. На Орловсько-Курській дузі загинув Микола Омелянович Любчик. А син його, Олексій, форсував Дніпро, визволяв Ніжин, Рівне, Луцьк, перетинав Віслу, штурмував Берлін вже як командир роти. Війну закінчив, маючи воїнське звання капітана. Нагороджений орденом Вітчизняної війни I-го ступеня, чотирма орденами Червоного Прапора, медалями за Прохорівку і Берлін. Усе повоєнне життя колишній танкіст *Олексій Миколайович Любчик* працював на тракторі у рідному селі.

Зенітницею на війні була *Ганна Сергіївна Володій* із села **Боромики**. Фронт наздогнала у Львові, коли дізналась про загибель свого батька *Сергія Петровича Володія*. Ця мужня жінка пройшла Польщу. Звістку про Перемогу зустріла на Одері. Вдома вийшла заміж, народила сина Петра. Багато років працювала колгоспною куховаркою. Годувала механізаторів.

Ганна Макарівна Півень із **Слабина** до війни водила трактор. У роки війни служила у санітарному поїзді. Возила поранених до Курської області. Відзначена медаллю "За бойові заслуги". Потім – фронтний госпіталь, Польща. Стала донором для військовиків. Здала за роки війни п'ять літрів крові. Нагороджена орденом Червоної Зірки. Після війни працювала головою сільради у Михайло-Коцюбинському і селі Червоному.

У **Слабині** мешкає також *Василь Назарович Вікторевський* – моряк-підводник, нагороджений орденами Червоного Прапора, Вітчизняної війни, медалями, почесним знаком "Ветеран-підводник".

Із цього села походив й *Іван Михайлович Позняк* – нині полковник у відставці, кандидат військових наук, розвідник Головного розвідувального управління Червоної Армії у роки війни. Від його роботи залежало кілька важливих операцій радянської розвідки на території Білорусії. Біографія Позняка настільки дивовижна, що, гадаю, про нього ще напишуть окрему

книгу. Іван Михайлович нагороджений багатьма орденами і медалями. Мешкає у Москві.

*Ф.П. Бреус
(с. Слабин)*

Ще одного героя війни дав Слабин. Це *Федір Петрович Бреус*, 1921 року народження. Учасник битви під Москвою. Нагороджений орденом Вітчизняної війни II ступеня, учасник Параду Перемоги у червні 1945 року. У повоєнний час був головою колгоспу у рідному селі. Його мирна праця відзначена орденами Леніна, Жовтневої революції, "Знак Пошани". Помер 1993 р.

На підводному човні служив й *Іван Михайлович Артюх* із села **Мньов**. Радянські моряки вступали в двобій з фашистами у холодних водах Заполяр'я. Підводник нагороджений орденами Вітчизняної війни, Червоної Зірки, медаллю "За оборону Заполяр'я" тощо.

У 1960-му році його називали просто Григорієм, бо колишній молодший сержант з **Мохнатина** *Григорій Савенко* був ще молодим і завзятим колгоспним механізатором, хоча за його плечима залишились оборонні бої під Сталінградом і штурм Берліна. Служив він у стрілецькій роті 3-ї ударної армії I-го Білоруського фронту, яка першою увірвалася на околиці німецької столиці. Брав участь у штурмі рейхстагу. З ефрейтором Михайлом Єрьомінін на одній із колон цієї споруди встановив прапор. А потім хлопці на цій же самій колоні залишили: "*Чернигов – Григорій Савенко, Рязань – Михаил Еремін*".

Незмінним керуючим відділком радгоспу ім. М. Фрунзе у селах **Гущин**, **Павлівка**, **Киїнка** працював *Іван Лаврович Кругла*. Колишній танкіст мав дев'ять орденів Червоної Зірки, Бойового Червоного Прапора, Вітчизняної війни кількох ступенів, медалі. Так було відзначено його ратний труд під час оборони Москви, Калініна, на Дуклінському перевалі, на всіх фронтових дорогах від Воронежа до Берліна.

У 92-й Червонопрапорній окремій бригаді морської піхоти служили *Григорій Карпович Поклад* з **Нового Білоуса**, *Парфен Павлович Кулик* і *Харитон Андрійович Коваленко* з **Роїще**, *Григорій Петрович Пац* з **Лукашівки**, *Василь Павлович Столинець* з **Довжика**, *Сергій Дмитрович Ріпа* з **Товстоліса**, *Михайло Йосипович Зубок* з **Халявіна**.

Танкіст *Василь Григорович Легкобит*, народжений у **Красному**, воював на Волховському фронті, брав участь у боях за оборону Ленінграда.

Нагороджений орденом Червоної Зірки. Його земляк *М.Н. Булах* відзначився у боях на території Східної Пруссії, Чехословаччини, Угорщини. На його рахунок 15 знищених фашистів і два танки. Нагороджений орденом Червоної Зірки і медаллю “За відвагу”.

Федір Романович Ворох народився у селі *Ведильці*. У 1941 році служив матросом на крейсері “Красний Кавказ”, який одним з перших кораблів Чорноморського флоту отримав звання гвардійського. На цьому крейсері брав участь в обороні Севастополя, Керчі, Новоросійська, Одеси, штурмі Феодосії. Нагороджений орденом Червоної Зірки, медалями.

Старший сержант, колишній артилерист *Іван Кузьмич Шкамарда*, пройшовши фронтовими дорогами від Москви до Берліна, повернувся до рідної *Киїнки* живим і здоровим. На його грудях сяяли ордени Слави III-го ступеня, Червоної Зірки, медалі. До виходу на пенсію працював у рідному колгоспі.

В артилерії з 1943 року служив і *Петро Прокопович Субота*, уроженець села *Клочків*. Визволяв угорську столицю Будапешт. Дійшов до Берліна. Нагороджений орденом Слави III-го ступеня, двома медалями “За відвагу”. Мав дванадцять подяк від Верховного Головнокомандування. До виходу на пенсію у 1975 році працював у колгоспі.

Хочу вибачитися перед ветеранами, яких не згадала. Попередній матеріал викладала так, як він йшов у руки. Ви заслуговуєте окремої книжки. Адже долі кожного з Вас – це не вивчена і малознайома планета. Як і долі Ваших земляків, що не повернулися з поля бою.

Окремої розповіді заслуговують оборонці 1941 і визволителі 1943 років, які полягли смертю хоробрих на землі Чернігівського району.

Нещодавно у селі *Товстоліс* під час прокладання траншеї для газопроводу біля хати *Олександри Василівни Ющенко* знайдено останки невідомого солдата. Поруч із кістками – каска, три диски кулемета Дегтярьова, патрони. Ніяких документів. Місцеві жителі розповіли, що загиблого на цьому місці присипали землею підлітки, якими керував дід Василь. Була серед тих дітей тоді 15-річна дівчинка *Ганна Іванівна Силко*. Як і раніше, мешкає у Товстолісі. Від неї стало відомо наступне. По закінченні бою прибула на місце подій наша військова похоронна команда. Зібрали вбитих, а того бійця не помітили, бо він лежав за широким деревом на дні окопу. От дід Василь хутенько організував поховання вбитого солдата. Після визволення чоловік пішов на фронт і десь загинув. З ним загубилися будь-які відомості про знайденого воїна.

7 травня 2005 року відбулося перепоховання невідомого солдата. Скласти йому пошану прийшли мешканці села. Вічна йому вдячна пам'ять.

Може, хтось із 20 тис. людей, які звертаються до телевізійної передачі "Жди меня" за допомогою розшукати близьких і рідних, втрачених під час війни, шукає загиблого у Товстолісі і, на жаль, ніколи не знайде.

Велика Перемога над фашизмом, здобута батьками, вчить кожного з нас сьогодні, як не на словах, а на ділі треба любити і захищати свою Батьківщину. Вони народилися для добра і любові, а змушені були проливати свою і ворожу кров, аби добро, людяність і любов ніхто не знищив назавжди. Велика Перемога, яка дісталась неймовірними втратами матеріальних цінностей, але, в першу чергу, людських, переконує, що жодна найкрасивіша ідея, наднаціональне ставлення до інших народів, надмірна віра у свою непогіршеність, досягнення вершин влади будь-якими засобами не варті нічого. Тим більше, не можна за ці химери платити життям мільйонів ні в чому не винних людей. Велика Перемога довела, що український народ – єдина нація. Наш видатний земляк Олександр Довженко писав у своєму "Щоденнику" від 30 червня 1945 року: *"Об'єдналися усі українські землі. Буде єдине стадо і єдин пастир. Усі тепера будемо однакі. Не будемо вже польським бидлом, ні румунським, ні чесько-угорським. Не будемо зневажати галичан за те, що вони добріші і культурніші од нас. Галичани не будуть боятися нас за те, що ми великі і жорстокосерді "несамостоятельні" люде, не європейські й не азійські, "отдельні", як казав той дядько. Узнаємо Закарпатську Україну, про яку у нас не було написано ні однієї книжечки, ні одного малюночка, ні однієї вісточки. Жили ми поруч тисячу літ, не сказавши один одному слова, ми принаймні "великі" українці"*.⁷⁰

Рік 60-річчя Великої Перемоги – це рік надій на становлення посправжньому демократичної української держави. Як пророкував визначний письменник Іван Франко: *"Надійшла пора до праці, до інтенсивної, невсипущої праці над собою самим!"* З тим, щоб з'явилися у нас свідомі мужі, сповнені любові до свого народу, здібні виявити ту любов не потоками шумних фраз, а невтомною працею.

Рік 60-річчя Великої Перемоги – це рік порозуміння між ветеранами, котрі стояли по різні боки барикад. Спільними зусиллями вони можуть привести молоде покоління до усвідомлення того, що Україна – найдорожче багатство. І перш ніж приймати будь-які радикальні рішення, подумати – а чи буде це на користь їхньої Батьківщини, її народу. Адже воєнні дії спалахують миттєво. Гасити їх доводиться тривалий час і великими жертвами.

⁷⁰ Довженко О. Україна в огні: кіноповість, щоденник. – К., 1990. – С. 270.

ПІДСУМОВУЮЧИ

Польський письменник Ян Пандаровський говорив: *“Літературний твір не існує поза суспільства. Читач, сам того не усвідомлюючи, є співавтором книги ще набагато раніше того, як вона до нього дійде. Він знаходиться поруч з автором в годину коливань, боротьби і рішень”*. І то є правдою.

Ця книга писалася для конкретного читача – не байдужого до нашої вітчизняної історії, до подій, що відбувалися у роки минулої війни на терені рідного краю. Тим читачем є хто завгодно за віком і фахом. Важливим для мене було зустріти не лише любителя історичної книги, а й людину, здатну зрозуміти і відчутти, що авторомі необхідна спонсорська допомога. Адже, книга *“Долі, обпалені війною”* має регіональне спрямування. І такі читачі знайшлися. Вони першими прочитали рукопис, підтримали ідею видати його і виступили спонсорами (або меценатами), за що їм низький уклін і щира подяка.

Ось їх імена:

Віктор Леонідович Лазар – голова Чернігівської райдержадміністрації;

Михайло Михайлович Кубрак – голова Чернігівської районної ради.

Депутати Чернігівської обласної ради по виборчому округу №24:

Віталій Анатолійович Косих – заступник голови обласної ради;

Володимир Андрійович Сидоренко – начальник управління комунального майна Чернігівської обласної ради;

Микола Михайлович Кужель – директор ТОВ ім. Тищенко. (с. Ковпита Чернігівського району);

Олександр Олексійович Обабко – директор ДП “Чернігівське лісове господарство.”

Завдяки цим людям книга *“Долі, обпалені війною”* побачила світ. Вона стала своєрідним завершенням історичного триптиха, присвяченого людям і подіям, що відбувалися на терені Чернігівського району. Дві попередні книги *“Чернігівське повітове земство”* та *“Ось де, люди, наша слава”* охоплюють історичний відрізок часу XVIII і XIX століть. Автор складає щиру подяку тим друзям, хто сприяв розповсюдженню книги *“Ось де, люди, наша слава”* про козацтво Чернігівського району.

Це директори підприємств:

ДП “Чернігівське лісове господарство” – *Олександр Олексійович Обабко*;

ДП “Чернігіврайагролісгосп” – *Віктор Романович Буйденко*;

ДП “Чернігівський військовий лісгосп” – *Леонід Тимофійович Мацерук*;

Голова правління Чернігівської районної спілки споживачів товарів – *Віктор Васильович Падій*;

ТОВ ім. Тищенко (с. Ковпита) – *Микола Михайлович Кужель*, депутат обласної ради по виборчому округу №24, заслужений працівник сільського господарства України;

ПОП "Червона Зірка" с. Ведильці Чернігівського району *Володимир Юрійович Дешко*;

Голова районної ради ФСТ "Колос" *Ігор Анатолійович Конашевич*;

Генеральний директор ТОВ "Сіверщина-Інвест" *Микола Вікторович Зверев*.

Сільські голови:

Л.В. Хомазюк (Київка), *М.М. Шкурко* (Слабин), *С.І. Капран* (Киселівка), *Н.П. Слюсар* (Андріївка), *Н.М. Чоботар* (Мньов), *М.А. Білоус* (Терехівка), *І.А. Лісовий* (Седнів), *Н.З. Шило* (М.-Коцюбинське), *В.О. Савченко* (Гончарівське), *В.М. Шелупець* (Боромики), *О.М. Буряк* (Дніпровське), *П.І. Алієв* (Улянівка), *Т.М. Войнаровська* (Редьківка).

А також:

І.М. Мельниченко (головний бухгалтер райвідділу освіти), *В.К. Хомич* (Количівка), *В.Г. Галаган* (директор ТОВ "Авангард"), *Н.М. Примаченко* (м. Славутич), жителі села Пакуль *Л.В. Ковальчук*, *М.П. Рудник*, *М.І. Гаркуша* та *К.М. Гаркуша*.

Ще раз всім, хто не був байдужим до моєї скромної праці, велике спасибі.

Щиро Ваша Людмила Студьонова

З М І С Т

Думки вголос.....	3
Ворожа навала.....	9
Монітор “Смоленськ”.....	13
Режим окупації.....	18
<i>Окупаційні органи влади</i>	18
<i>Кати та їхні жертви</i>	19
<i>Трагедія трьох районів</i>	33
<i>Рух опору</i>	35
Визволення.....	38
<i>Як все починалося</i>	38
<i>Бої за кожне село</i>	39
<i>Допомога місцевого населення</i>	43
<i>Присвосно найменування “Чернігівських”</i>	44
За 565 днів до Великої Перемоги.....	44
Героями не народжуються.....	46
Солдатська війна без прикрас.....	47
<i>Учасник штурму Берліна</i>	47
<i>Стрілок-мотоцикліст</i>	48
<i>Козацького роду</i>	50
<i>Спить солдат вічним сном</i>	53
<i>Захисник Москви</i>	55
<i>Мрійник і воїн</i>	56
<i>Доля морського піхотинця</i>	58
<i>Приборкувач гармати</i>	60
<i>“Живим не віриться, що живі”</i>	61
<i>Кавалер бойових орденів</i>	63
<i>Воскреслий із мертвих</i>	64
<i>Атакою сильні</i>	66
<i>Кавалер орденів Червоної Зірки</i>	67
<i>Три дні у Малинському лісі</i>	68
<i>Мертві не старіють</i>	71
<i>Пішли на таран</i>	72

Герої Радянського Союзу	74
Учасники Європейського руху Опору.....	98
<i>Тасмниця капітана Петрова</i>	99
<i>Лікар Паєловський</i>	103
<i>Чеський партизан</i>	108
Герої-визволителі.....	110
Сільські школи – тимчасові шпиталі.....	134
Відродження. Окремі людські долі.....	138
<i>Голова жіночої артілі</i>	140
<i>Змiнивши автомат на плуг</i>	141
Про нашу спільну пам'ять.....	145
<i>"Оцініть нашу жертву і пам'ятайте про нас"</i>	147
<i>"Знімається кіно"</i>	148
І знову думки вголос.....	151

Редактор А. П. Курданов
 Коректор О. А. Овчаренко
 Комп'ютерна верстка та оформлення О. С. Жукінінська
 Фото П. М. Марухніна
 Комп'ютерна верстка фото О. А. Сенька

Підписано до друку 12.07.2002 р.
 Формат 60x84/16. Друк офсетний. Папір офсетний.
 Гарнітура Соловйовічівська. Обл.-лн. арк. 12,46.
 Ум. друк. арк. 9,76. Тираж 1000 прим.
 Зам. №1019

Віддруковано в ТОВ "Виданнямисль" Аспект-Львів
 Свідоцтво про внесення до державного реєстру
 суд. актів видавничої справи
 серія ДК № 1113 від 12.11.2002 р.

10000, Київська обл., Ніжинський район, м. Ніжин, вул. Шевченка, 109-а
 тел.: (0462) 3-11-08, факс: (0462) 3-14-03
 e-mail: aspect@ukr.net

10 грн

Науково-популярне видання

СТУДЬОНОВА Людмила Валентинівна

ДОЛІ, ОБПАЛЕНІ ВІЙНОЮ

Документальна оповідь

Редактор А.Л. Курданов

Коректор О.А. Овчаренко

Комп'ютерна верстка та оформлення О.С. Жилінський

Фото П.М. Марухненка.

Комп'ютерний набір фото О.А. Сенька

Підписано до друку 12.07.2005 р.

Формат 60x84/16. Друк офсетний. Папір офсетний.

Гарнітура Computing modern. Обл.-вид. арк. 12,46.

Ум. друк. арк. 9,76. Тираж 1000 прим.

Зам. №619.

Віддруковано в ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф"

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру

суб'єктів видавничої справи,

серія ДК № 1115 від 12.11.2002 р.

16600, Чернігівська обл., м. Ніжин, вул. Шевченка, 109 а,

факс: (04631) 3-11-08, тел. (04631) 3-18-03,

e-mail: aspekt@ne.cg.ukrtel.net

краєзн

